

Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў

В.А.Гуліцкая, А.М.Пісарэнка

КУЛЬТУРА МОВЫ

Вучэбны дапаможнік

Мінск 2006

УДК 808.26-06(075.8)

ББК 81.411.3-7я73

Г 942

Рэцэнзенты

А.С.Васілеўская, кандыдат філалагічных навук, дацэнт Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя М.Танка;

І.М.Саматыя, кандыдат педагагічных навук, дацэнт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Рэкамендаваны да выдання прэзідыумам вучэбна-метадычнай рады Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў

Гуліцкая В.А., Пісарэнка А.М.

Г 942 Культура мовы: вучэб. дапам. – Мн.: Бел. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2005. – 109 с.

ISBN 985-6579-98-8.

У вучэбным дапаможніку змяшчаюцца заданні і практыкаванні, накіраваныя на засваенне і замацаванне тэарэтычнага матэрыялу па сучаснай беларускай мове, культуры мовы і стылістыцы.

Для студэнтаў філалагічных факультэтаў, а таксама магістрантаў і аспірантаў.

ББК 81.411.3-7я 73

ISBN 985-6579-98-8

В.А.Гуліцкая, А.М.Пісарэнка, 2006 г.

Прадмова

Згодна вучэбнага плана дысцыпліна "Культура мовы" вывучаецца студэнтамі V курса і аспірантамі ўсіх спецыяльнасцей БДУ культуры і мастацтваў. Яна з'яўляецца адной з абавязковых дысцыплін пры падрыхтоўцы выкладчыкаў.

"Культура мовы" – адносна новая вучэбная дысцыпліна, уведзеная ў курс навучання вышэйшай школы. З аднаго боку, яна накіравана на фарміраванне моўнай культуры асобы, а з другога – садзейнічае набыццю духоўнага багажу высокаадукаванага спецыяліста. Таму выданне вучэбнага дапаможніка, які б адпавядаў праграме, патрабаванням ВНУ, актуальнае і неабходнае.

Засваенне любой мовы, у тым ліку беларускай, звязана з цяжкасцямі рознага характару на ўсіх яе ўзроўнях – фанетыка-арфаэпічным, граматычным, лексіка-фразеалагічным, таму выкананне практычных заданняў дапаможа студэнтам:

- засвоіць арфаэпічныя, акцэнталагічныя, арфаграфічныя, марфалагічныя, лексічныя нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы;

- выявіць адметныя лінгвістычныя з'явы літаратурнай мовы;

- паказаць сувязь паміж пэўнай камунікатыўнай якасцю маўлення і функцыянальнымі стылямі мовы;

- навучыць правільна ацэньваць моўныя сродкі і прымяняць іх пры пабудове тэматычна і структурна завершаных тэкстаў (як пісьмовых, так і вусных);

- даведацца пра тыпы парушэнняў нормаў і шляхі іх ліквідацыі;

- звярнуць увагу на матываванае адхіленне ад нормы менавіта ў мастацкім стылі.

Дапаможнік напісаны з улікам дасягненняў сучаснага мовазнаўства. Сістэма практыкаванняў, змешчаных у дапаможніку, накіравана на тое, каб выклікаць цікавасць студэнтаў да роднай мовы, падштурхнуць іх да разважанняў. Прычым кожнае наступнае заданне патрабуе асэнсавання папярэдняга і як бы працягвае яго на новым, больш высокім узроўні. Асобныя заданні звязаны з дыскусійнымі пытаннямі

культуры мовы, выкананне іх накіравана на выпрацоўку самастойнага аналізу тых ці іншых моўных з'яў, да ўмення правільнага прымянення іх у пэўнай маўленчай сітуацыі.

Практычны матэрыял, які ў пераважнай большасці ўзяты з твораў класічнай літаратуры, дэманструе прыгажосць роднай мовы, яе адметнасць і характэрнае, мае багаты пазнавальны і выхаваўчы патэнцыял.

Вучэбны дапаможнік “Культура мовы” акажа дзейсную дапамогу студэнтам, магістрантам, а таксама ўсім, хто цікавіцца роднай мовай і спрыяе выпрацоўцы навыкаў правільнага абыходжання са словам. Менавіта слова, ужытае ў адпаведнасці з літаратурнай нормай, аздобленае духоўнасцю асобы, узбагачанае яе асацыяцыямі, дазволіць дакладна і прыгожа выказаць самыя разнастайныя думкі і найтанчэйшыя эмоцыі.

Запрашаем да працы са словам беларускім!

Аўтары

Арфаэпічныя нормы

1. Як у адпаведнасці з арфаэпічнымі нормамаі вымаўляюцца звонкія зычныя на канцы і ў сярэдзіне слоў?

Луг, сад, дуб, грыб, казка, вораг, галубка, нізка, цяжка, холад, кладка, кніжка, важкі, лёгкі, бегчы, легчы, вывезці, сядзьце, загадка, разьба, хадзьба, адказ, падказка, мароз, звесткі.

2. Выпішыце словы, у якіх зычныя гукі аглушаюцца. У дужках пазначце гэтыя гукі.

У з о р: цяжка – /ш/.

Без прынцыпу, з кішэні, з татам, з характарам, з пагардай, цераз поле, ад смеху, над сабою, над Пінскам, ад туфель, ад туману, над сцежкай.

3. Як неабходна вымаўляць глухія зычныя перад звонкімі?

Просьба, барацьба, носьбіт, касьба, анекдот, вакзал, экзамен, экзатычны, экзэмпляр, як быццам, як бачыш, баскетбол, футбол.

4. Перакладзіце словы на беларускую мову і запішыце. Параўнайце вымаўленне губных зычных гукаў у беларускай і рускай мовах.

Восемь, восемьдесят, голубь, дробь, насыпь, накипь, поступь, поставьте, прорыв, степь, семь, бьёт, верфь.

5. Як вымаўляюцца пачатковы націскны і ненаціскны гукі, абазначаныя літарай **і**, пры адсутнасці паўзы, калі папярэдняе слова заканчваецца:

а) на галосны: за імі, у ім, пры іх, на імху, прыгожае імя, пара ісці, з вялікімі ікламі, срабрысты іней, першае інтэрв'ю, пасыпаліся іскры, мая Ірына, яна ідзе, да інстытута, святло і цень;

б) на зычны: сын і дачка, мароз і вецер, дождж ішоў, пад ігліцай, лён ірваць, перад Іванам, наш Ігнат, плод ігрушы;

в) пасля г, к, х: выбег і стаў, бераг і рэчка, педагог і студэнт, астралаг і надвор'е, луг і поле, аднакурснік і аднакурсніца, аўторак і серада, хвойнік і асіннік, садок і агародзік, сыноч і пасынак, поспех і слава, пух і пер'е, страх і сум, удых і выдых, мох і верас;

г) у сярэдзіне і на канцы слова пасля галосных і зычных: гаі, раі, звычаі, ураджаі, юбілеі, краіна, маімі, ручаіна, саляўіныя, Ільіч, вераб'і, вар'іраваць, аб'інець.

6. Прачытайце словы, вызначце, якія гукі абазначае літара і.

Краіна, у маі, іхні, цацкі і цукеркі, вазьму і пайду, заіграцца, паслаў ім, стары і малы, пад ільдом, ільгота, дрот іржавы, імчаць, імкненне, звышідэйны, субінспектар, дэзінфармацыя, Ізмаіл, ірыс, інтэлект, ідэал, івалга, вераб'і, вар'іраваць, Гаіці, з'явіцца, з'ехаць, уз'яднацца, раз'язджаць, аб'ява, аб'інець, ад'ехаць, ад'езд, ад Яна, раз'езд, з'ява, раз'юшаны, раз'яднаць, з'езд.

7. Патрэніруйцеся ў правільным вымаўленні спалучэнняў зычных.

Зж /жж/: зжоўкнуць, зжывацца, зжарыць, з жаданнем, з жартам, зжаць;

сш , зш /шш/ : замерзшы, з шумам, праз шыбу, падвезшы, з шышкамі, бяспумна, расшыфраваць;

шс /с'с'/ : смяешся, застаешся, вучышся, рыхтуешся, цешышся;

жс , шс /с/ : парыжскі, пражскі, латышскі, чувашскі;

чц /цц/ : у хустачцы, на печцы, пры дачцы, па звычцы, на рэчцы, у вадзічцы;

дч /чч/ , тч /чч/ : адчуць, выкладчык, дакладчык; час ад часу, адчайна; лётчык, пераплётчык;

дц /цц/, /ц'ц'/, тц /цц/: адцягнуць, на градцы, на кладцы, адціснуць, пад цяжарам, у палатцы, братцы, у карытцы;

дс , тс /ц/ : гарадскі, Кіславодск, брацкі, заводскі, грамадства;

гк /хк/ : лёгкі, пругкі;

гч /хч/ : магчымасць, берагчы, дапамагчы.

8. Раствлумачце, з якімі арфаэпічнымі нормамаі звязана вымаўленне зычных на стыку прыстаўкі і кораня, на стыку кораня і суфікса:

Збудаваць, збегчы, знайсці, узлесак, узбярэжжа, узнагароджанне, узрадавацца, спісаць, скінуць, сфатаграфавать, бясхмарны, бясшумны, рассяшыць, расцвісці, распіс, расшнураваць, абходзіць, адбыць, адпусціць, адсыпаць, падкрэсліць, подпіс, расчасаць, прадбачыць, перадсвяточны, выкладчык, пераплётчык, суседскі, гарадскі, наводчык, лётчык, грамадскі, старасветчына.

9. Прачытайце правільна, улічваючы, што з і с перад мяккім зычным вымаўляюцца мякка.

Развітанне, звер, разліць, разбіць, узнімацца, разняць, спазніцца, знікнуць, з людзьмі, з неба, з лесу, з верасня, змяць, узнікненне, змяшаць, змяя, змена; сцежачка, снаданне, чысціць, світанне, свяціць, поспех, песня, рассяяцца, разнесці, бяследна, узнесці.

10. Як вымаўляюцца шыпячыя перад свісцячымі, а свісцячыя перад шыпячымі?

Зжаць, счাপляць, сшытак, перапісчык, у сутычцы, на рэчцы, у бочцы, пясчынка, адгрузчык, рэзчык, падмазчык, суражскі, пражскі, смяешся, вучышся.

11. Прачытайце, запомніце запазычаныя словы, у якіх гук [г] выбухны.

Ганак, гарнец, гвалт, гірса, гонты, гуз, гузік, зацугляць, нягеглы, розгі.

12. Спішыце, абазначце, як вымаўляюцца выдзеленыя галосныя, зычныя ці спалучэнні зычных.

У з о р: з'езд /зь/, згіб /з/.

Радасць, ёсць, разжаваць, расшыфраваць, дажджы, прыезджы, паказчык, разносчык, з часам, мужчынскі, вечны, булачная, дакладчык, адчуваць, адчыніць, рыхтуешся, вучышся, магчымасць, легчы, гарадскі, грамадскі, на палачцы, на рэчцы, адважыць, ад'езд, доктар, такт, к гораду, к дзіцяці, раздзел, з дзедам, праз зямлю, пазней, без Сяргея, шчаслівы, песня, расцвісці, звесткі, світанне, смех, раскідаць, мінскі, дзве, пад садам, ад сонца, пад дзень, моладзь, розгі, з іголачкі, не ідзе, вакзал, схема, луг, адрэж, салодкі, восем, просьба.

13. Правільна вымаўляйце словы не і без у загадках.

Крылаў не мае, а лятае; без рук, а вароты адчыняе. Без голасу, а спявае, без пугі, а хмары ганяе. Верабей маленькі, але ўдаленькі, рук не мае, а вала трымае. Вярхом сядаю, на кім – не знаю, знаёмага ўбачу – адразу саскочу. Мае чатыры нагі – не пойдзе, мае пух і пер'е – не паляціць, мае душу, ды не заўсёды. Без рук, без галавы, а маляваць умее. Паложана пячаць, што без жалца не пачаць. Зялёная, а не луг, белая, а не снег, кучаравая, а без валасоў. Без абручоў, без дна поўна бочачка віна.

14. Як вымаўляюцца свісцячыя з, с перад мяккімі зычнымі?

Смех, снег, світанне, скінуць, збегчы, схітрыць, схіліцца, згіб, сцвярджаць, след, святло, скіба, спіс, сліва, скіраваць, звіць, зліць, схіліцца, спектр, апладысменты, атмасфера, песня, марозлівы, пяскі, разгінаць, скеміць, сцвярджаць, няўрымслівы;

звесткі з гісторыі, ліў з вядра, выехаў з лесу, зрабілі з бярозы.

15. Якія гукі адпавядаюць літары г у наступных словах?

Гісторыя, ганак, гонта, геній, герой, гальштук, гарызонт, агрэст, гузік, луг, стог, магчы, легчы, ганьба, бераг.

16. Размяжуйце з’явы акання і якання ў прыведзеных словах.

Характарыстыка, галава, грамада, высакавата, дапамагчы, галасаваць, ганарыцца, вятры, вясна, бяроза, дзяўчына, не трэба, не ведае, без вынікаў.

17. Прачытайце і растлумачце, чаму не заўсёды ў словах неславянскага паходжання адбываецца змена гукаў у першым складзе перад націскам.

Легенда, метро, берэт, абеліск, сезон, метровы, медаль, аперацыя, калектыў, каляндар, сяржант, мячэць, брызент, канцылярыя, рысора.

18. Калі змякчаюцца ці не змякчаюцца ў вымаўленні зычныя д, т?

Дзеці, дзверы, дзве, адвесці, ціха, цётка, цвёрды, тлець, клятве, бітве, дэлегат, медыцына, тэхніка, камандзір, гвардзеец, індзейскі, Індыйскі (акіян), білецёр, манцёр, дзюна, эцюд, накцюрн, Дзяніс, Дзвіна, Барадзіно, Таіці, Тыбет, Тэгеран.

19. Ці змяняюцца д і т у прыстаўках і прыназоўніках на дз’ і ц’, а таксама ў форме давальнага і меснага склонаў назоўнікаў на -тва перад мяккімі губнымі?

Пад бярозай, падмесці, ад верасу, падвязаць, падбягаць, падбел, падпяваць, пад Петрыкавам, ад Пінска, падпісаць, у Літве, у грамадстве, на брытве; Людміла, Ядвіга.

20. Як вымаўляюцца у, ў у наступных словах?

Паўза, няўжо, няўмелы, аўдыторыя, лаўрэат, аўкцыён, на ўчастку, ва ўстанове, прэзідыум, кансіліум, раунд, клоун, ва унісон, ва універсітэце, на Украіне, да Уладзіміра, да ўрокаў, за ўзгоркам.

21. Ці супадае напісанне з вымаўленнем:

а) у словах, якія абазначаюць прозвішчы, імёны, географічныя назвы: на Урале, ва Уруччы, артыстка Уланава, на рацэ Уса, па Уругваі, ва Узбекістане, на Устроні, да Уладзіміра;

б) у запазычаных словах: ва уніформе, такі унікальны, яна універсальная, ва унісон, за універсітэтам.

22. Як вымаўляюцца спалучэнні галосных у наступных словах?

Бібліятэкар, бібліёграф, географія, геалаг, заалогія, наадварот, паабапал, сааўтар, універсіяда, алімпіяда, індустрыяльны, індывідуальны, ініцыялы, ініцыятар, дылогія, відэафільм, гладыёлус, візуальны, акіян, баабаб, аэрапорт, акцыя, метэарыт, акардэаніст, маянэз, аўкцыён, кіяскёр, ажыятаж, апасіяната, патрыярх, афіцыёз, фае, кліентура, энтузіязм, перыедыка, прыярытэт, сальфеджыю.

23. Вызначце, на якіх арфаэпічных нормах заснаваны наступныя рыфмы.

I. Ці трапіць штык ва ўпор,
Ці куля ўп'ецца ў каску.
Хай знаюць:
Я памёр,
Памёр за гэту казку.

А.Куляшоў

II. Завеі знясіленай млявы лёт.
Ахрыплае рэха прастору не мае.
Застогне ў адчаі на возеры лёд,
Заные ад холаду ціша нямая.

Р.Барадулін

24. Прачытайце беларускія вітанні і зычанні. Звярніце ўвагу на вымаўленне зацвярдзелых зычных.

Добры дзень вам! Добры дзень! Дабрыдзень добрым людзям! Дзень добры! Добрага дня (ранку)! З панядзелкам вас (з аўторкам вас і г.д.)! Здаровенькі! Маё вам шанаванне! Прывітанне! Вечар добры! Добры вечар вам, ці рады нам?

Будзьце жывы, здаровы! Жыві ты з Богам! Будзьце жывенькі, здаровенькі! Бывайце здаровы! Да пабачэння! Добранач! Добрай ночы, заставайцеся здаровы! Здаровы бывайце, нас не забывайце! Пакуль! Усяго добрага! Усяго найлепшага!

25. Паразважайце над пастаноўкай націску ў выдзеленых словах у наступных вершаваных урыўках.

Ізноў да таямніц прыроды Ад чалавечых таямніц... Пайду, як у былыя **годы**, У край лясоў і навальніц; Не ўспаміны і не памінанне. Як сказаў наш **Быкаў**: Знак бяды... Зноў ва ўсіх цяжкое прадчуванне, Зноў – перадваенныя гады (П.Панчанка); Я праз шумны райскі лес дажджу На дарогу, як раку, гляджу, Па якой спывае ў небыццё Адзінокае, як мы, **лісцё**; Ахвота панскага жыцця, Ды ўсе не могуць быць панамі. Шукаем золата, **смяцця** Не бачым нават пад нагамі; І **прывіды** жылі ў палатах – Князёва змерлая радня (В.Шніп); Глыбока ў студні боўтнецца вядро... Затарахціць пашчэпаная корба... Адзін глыток – і **існуе** дабро, І жыць на свеце хораша і добра (У.Някляеў); І пад жудасным **цяжарам** Утрываць немагчыма. **Існую**, нібы спражана, - Зёлка кажа вачыма (Ю.Голуб); Пабліскваюць зоркі, пагоны. Тут карты, віно – **пакрысе**... **Нібыта** ў агульным вагоне кудысьці мы едзем усе; Я рад, Пустата, нашай стрэчы, мне добра ў абдоймах тваіх. У гэты **бясклопатны** вечар забуду на ўсё і на ўсіх (В.Жуковіч).

26. З якой мэтай аўтары ў мастацкіх творах выкарыстоўваюць адхіленні ад арфаэпічных нормаў?

I. – Алена Зайчыкава, мабуць, – першая гоніць цягучую маўкліваць Ганна.

– Мабуць, Алена...
– От, любіць вішчаць... Шлахоткі страх баіцца!.. – Яна раптам упікае: – А вы і рады!

(І.Мележ. Людзі на балоце)

II. Дзед Цыбулька: А чаму гэта урбанізацыя стала нездаровай і на жаль? Ломцеў: Ух ты, а ён – эрудзіт!

Дзед Цыбулька: Зараз разбяромся, хто ерундзіт.

(А.Макаёнак. Таблетка пад язык)

III. Памятаеш, мы ездзілі да развалінаў старога замка і ты читала мне там вершыкі Барана і Шулера? У нас цяпер дзейнічаюць курсы дэкламацыі, твае сяброўкі Зося і Марыя займаюцца там і на Каляды будуць выступаць у дабрачыннай вечарыне ў жаночай гімназіі.

(Л.Рублеўская. Старасвецкія міфы горада "Б")

27. Выразна прачытайце тэкст з захаваннем усіх арфаэпічных нормаў. Звярніце ўвагу на вымаўленне галосных у запазычаных словах.

Лада

Лада – багіня кахання і прыгажосці, юнацтва і плоднасці, апякунка шлюбу і хатняга агню. Уяўлялася ў выглядзе маладой прыгожай жанчыны з доўгімі залацістымі валасамі ў белай вопратцы. Славянская багіня Лада суадносіцца з грэчаскай Дзэметрай (багіняй плоднасці і земляробства, што атаясамлівалася з вобразам "маці-зямлі" і паказвалася як прыхільная да людзей прыгожая жанчына з валасамі колеру спелага жыта) і Афрадытай – багіняй кахання і прыгажосці.

Зараз цяжка адназначна сказаць, ці выклікана ўвядзенне Лады ў славянскі пантэон багоў імкненнем асобных даследчыкаў знайсці нацыянальны адпаведнік вобразам больш распрацаваных германскай і антычнай міфалогій, ці наадварот, вобраз Лады – праяўленне агульных індаеўрапейскіх каранёў. Так, часам узгадваецца дачка Лады Лёля (Лялля, Леля), што ўвасабляе плодныя сілы вясновай прыроды; яна кожную зіму сыходзіць у падзем'е і вяртаецца наступнай вясной, прыносячы з сабой цяпло і абуджэнне прыроды (прасочваецца паралель з парай грэчаскіх багін Дзэметрай і Персефонай або

Цэрэрай і Празерпінай у рымлян). Лада і Лёля, што персаніфікуюць плоднасць, часам суадносяцца з жаночымі парнымі божаствамі – рожаніцамі.

С.В.Зянковіч

Арфаграфічныя нормы

1. Устаўце прапушчаныя літары.

Камп'ют...р, д...градацыя, вунд...ркінд, д...пр...сія, лід...рства, інт...рпр...таваць, ц...р...маніял, р...прыза, ст...р...атып, інт...рпр...татар, ангаж...мент, кап...ла, архіт...ктура, ш...дэўр, сюрр...алізм, м...н...джм...нт, ліц...нзія, р...пертуар, р...стаўрацыя, т...мпература, анд...граўнд, мікрар...р...н.

2. Ад прыведзеных пар слоў утварыце складаныя словы, растлумачце правапіс галосных.

Утварэнне цэн, першая аснова, спевы песні, высокае мастацтва, добрая зычлівасць, адчуванне святла, прадзенне льна, розны колер, хор і знаўства, паклоннік ідала, вялікая дзяржава, вядзенне голасу, рад гукаў, вымяральнік святла, радасны ў жыцці, многа струн, высокая частата, новы год, востры сюжэт, просты народ, кароткі тэрмін, вострая палітыка, добрыя суседзі, новы твор, многа жанраў, вострая сатыра.

3. Раскрыйце дужкі пры спісванні, растлумачце асобнае, злітнае і паўзлітнае напісанні слоў.

(Шмат)баковы, (усе)агульны, (мала)вядомы, (шмат)аспектны, (фота)карэспандэнт; (дом)музей, (папараць)кветка, (тэлефон)аўтамат, (дубы)веліканы, (паў)Беларусі, (паў)яблыка, (па)суседску, (па)сяброўску, (па)латыні, (па)чалавечы, (па)свойму;

(з)за, з(пад), па(над), па(за); (абы)хто, (абы)як, (абы)дзе, хто (ж), калі(б), сказаў(бы); амаль(што), сама(што), хіба(што);

(паўночна)усходні, (агульна)народны, (глыбока)паважаны, (вечна)зьялены; (літаратурна)мастацкі, (рамэн)раланаўскі, (блакітна)сіні, (беларуска)рускі;

год(два), 3(4) тыдні, 100 (працэнтны), (300) тысячны, (пяці)дзiesiąты, (пятнаццаці)гадовы, (трох)соты;

(дробна) напісаныя літары, (прынцыпова) новы падыход, (усебакова) асветленае пытанне, (грунтоўна)прадуманы адказ;

шляхі(дарогі), сцежкі(дарожкі), хлеб(соль), жыў(быў), белы(белы), ледзь(ледзь), уверх(уніз), сам(насам), крыж(накрыж), раз(пораз), дзе(нідзе);

(усё)роўна, (як)след, (на)памяць, (на)жаль, (да)упаду, (на)бягу, (без)упынку.

4. Запішыце словы па-беларуску.

Адажыо, аккордеон, апостроф, адрес, ремонт, шедевр, церемонія, дрожь, шерстяной, редактор, глотать, репортаж, задремать, сероватый, крепостной, черёмуха, черновик, рецензия, одеколон, рекордсмен, секретный, прелюдия, режиссёр, вундеркинд, радиола, реприза, рефрен, тенор, сюжет.

5. Устаўце прапушчаныя літары і растлумачце іх напісанне.

Вос...мсот, дз...вятнаццаты, бо...зь, б...рэт, с...ржант, ...фрэйтар, в...ранда, м...ккаваты, погл...д, пам...ць, н...в...сёлы, высв...тліць, г...н...рал, бал...рына, гола-сав...дзенне, м...лодыка, палан...з, клав...сін, кол...р, сённ...шні, сп...вакі, ц...жжавата, кал...ктыў, м...тро, п...сн...ры, Б...тховен, Васн...цоў, Н...свіж, В...рсаль, Х...опс, ...сенін.

6. Закрэсліце няправільнае напісанне.

Жа(н,нн)а, драўля(н,нн)ы, беспрычы(н,нн)ы, што-дзё(н,нн)ы, паслухмя(н,нн)ы, палымя(н,нн)ы, Аксі(н,нн)я, ба(л,лл)ада, трынацца(ц,цц)ю, мі(с,сс)ія, Прыпя(ц,цц)ю, стас(ц,цц)ю, ме(ц,цц)а-сапрана, ма(чч, тч)ына, пляме(н,нн)ік,

фірме(н,нн)ы, песе(н,нн)асць, каларырава(н,нн)е, чатырохга-
ло(с,сс)е, адраджэ(н,нн)е.

7. Растлумачце, чым матывуецца ўжыванне вялікай літары ў словах і спалучэннях наступных слоў.

Францыск Скарына, Бацька Мінай, Алесь Загорскі, Рычард Ільвінае Сэрца, Пётр Першы; Зеўс, Венера, Геркулес; Гняды, Мурка, Шарык; Асёл, Шчупак, Леў, Дзед Мароз; "Наша ніва", "Чырвоная змена", "Беларусь", "Нёман"; Коласавы творы, Алесевы кнігі, Багдановічаўскія чытанні, Купалаўская стыпендыя; Зямля, Сонца, Месяц, Млечны Шлях; Беларусь, Дзвіна, Шчара, Старыя Дарогі, плошча Незалежнасці, станцыя метро Кастрычніцкая, Случчына, Беласточчына; Радзіма, Бацькаўшчына, Айчына.

Літоўская метрыка, Хроніка Быхаўца, Баркалабаўскі летапіс, Статут Вялікага княства Літоўскага, ВКЛ, Рэнесанс, Адраджэнне; Вялікая Айчынная вайна; Чарнобыльская АЭС; "Знак Пашаны", ордэн "Мацярынская слава", Ганаровая грамата, Дошка гонару; Палата Прадстаўнікоў; Герой Сацыялістычнай Працы; Беларуская сялянская партыя, Беларускі саюз моладзі.

Мінск, Нясвіж, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў, Акадэмія музыкі, Акадэмія навук Беларусі, Беларускі дзяржаўны ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы, Генеральная Асамблея Арганізацыі Аб'яднаных Нацый, ЮНЕСКА.

8. Выпраўце ў наступных урыўках памылкі, звязаныя з выкарыстаннем вялікай літары.

Маё пакаленне ў агні радзела... Таму, калі я ў анкеце пішу, Што не прымаў у айчыннай удзелу, Не верце мне – Я нявінна хлушу (П.Макаль); Не ў гушчары дрымучым недзе, А тут, дзе ясны небакрай, Такога слаўнага мядзведзя Узгадаваў бацькоўскі край (П.Макаль); 3 часу замаху на папу ды кожна-

га Мытнікі строгія надта. Мы ж ні пры чым, не трымай, як заложнікаў, Аэрапорт леанарда (С.Законнікаў); Абрыв дакладны і праўдзівы Нам сёння можа расказаць, Якім быў воблік – твар радзімы Мільён гадоў таму назад (Н.Гілевіч); Нашчадкі бога апалона – паэт, музыка і мастак, о як вы прагнулі палону, каб гулка крочыць па мастах, каб расхінаць, нібы адзенне, стагоддзі, далі, галасы... (С.Законнікаў); Блізка вялікдзень. У паветры разліты салодкі і горкі водар. Падсыхаюць груды. Цвітуць кацяхі вербалозу (А.Разанаў); Бягу напраткі – на дарогу – па жыцце, зялёным ільне. А пустата б'е трывогу – спрабуе вярнуць мяне (В.Жуковіч); Табе адной я пакажу, Перагарнуўшы неба атлас, Куды схаваша ад дажджу Каля вялікага тэатра (Л.Дранько-Майсюк); З маёй майстэрні вечаровай, З кансерваторскага двара Па беднай вуліцы гандлёвай Пайшла пяшчотная сястра (Л.Дранько-Майсюк).

9. Назавіце няправільнае напісанне.

Бе(с,ш)чалавечна, грама(дс,ц)тва, абе(з,с)каляроўваць, а(д,ц)ценне, па(д,т)свечнік, а(с,з)дабленне, а(п,б)палены, (с,ш)чарнець, бя(с,з)крыўдны, бе(с,з)паспяховы, (з,с)жаць, (з,с)дзівіцца, ра(з,с)казаць, бе(з,с)дапаможны, а(т,д)каз, пецярбур(г,х)скі, ра(с,ш)чысціць, бе(г,х)чы, ле(ц,дз)ь, бара(дз,ц)ьба, (с,ш)часце, лё(г,х)кі, бе(з,с)характарны, бе(з,с)білетны, бе(з,с)сардэчны, ра(з,с)рэкламаваць, ра(з,с)маляваць, ра(з,с)крытыкаваць.

10. У якіх словах замест кропак трэба ўставіць мяккі знак? Выпішыце гэтыя словы.

канферанс...е, сям...я, з...яднанне, кан...юнктура, марсел...еза, п...еса, прэм...ера, фал...клор, танал...насць, вар...іраваць, ранц...е, суб...ект, давер...е, раз...ба, аб...ёмістасць, п...едэстал, восен...скі, чэрвен...скі.

Марфалагічныя нормы ў сістэме назоўніка

1. Падбярыце да наступных назоўнікаў варыянтныя родавыя формы.

Замш, жыраф, зал, салат, давер, топаль, камод, далонь, кішэнь.

2. Перакладзіце на беларускую мову наступныя словазлучэнні.

Железнодорожная насыпь, отцовская рукопись, горькая полынь, огромная собака, книжная пыль, старый гусь, белый ягнёнок, длинная тень, чёрный бразильский кофе, горькое какао, неразборчивая подпись, едкая гарь, широкая степь, очередная перепись, золотая медаль, невыносимая боль, стенная живопись, твёрдая поступь, маленький зайчонок, мёртвая зыбь, старый комод, моя пачка, маленькое копыто.

3. Вызначце род запазычаных нескланяльных назоўнікаў.

Аташэ, маэстра, канферансье, дэндзі, аташэ, янкi, фрау, панi, мiс, мiсiс; какаду, гну, шымпанзе, кенгуру, понi, фламинга, страус, цэцэ, iвасi; палiто, кашнэ, турнэ, каратэ, турнэ, джыу-джыцу, iнтэрв'ю; Мiсiсiпi, Хакайда, Бардо; алоэ, кальрабi; галiфэ, Антарыю, лiбрэта, кiмано, жэле, Дэлi, мiкада, Перу, Сочы, По, Чад.

4. Дапішыце канчаткі прыметнікаў.

Карабельн... верф, суконн... галiфэ, лiмонн... жэле, вопытн... канферансье, японск... мiкада, прыгож... пано, ваенн... аташэ, цiкав... лiбрэта, лёгк... цюль, дзесятков... дроб, бел... жабо, смачн... кальрабi, шырок... авеню, прав... педаль, вопытн... рэдактар Сакалова, строг... ДАI, смачн... фiле.

5. Вызначце род абрэвіятур.

ААН, ЮНЕСКА, ЧАЭС, ЛіМ, БелТА, РАУС, ВАК, ТСБМ, БАЖ.

6. Назавіце род наступных назоўнікаў.

Слуга, цэзка, гуляка, стараста, суддзя, тамада, малайчына; глыб, засень, верф, гар, горыч, какава, шаль, давер, жаль, кішэнь; вятрыска, ручышча, насішча, галасішча, зубішча, гарышча; Саша, Валя, Валера, ціхоня, сведка, соня, гарэза, падпявала, задзіра, шашкі, пюрэ, сапрана, турнэ, боль, таксі.

7. Утварыце форму множнага ліку ад назоўнікаў.

Колас, камень, голас, вецер, пяро, карань, ліст, чалавек, зубраня, неба, лён, воблакі.

8. Перакладзіце на беларускую мову назоўнікі.

1. Бегство, пение, черника, крупа, дверь, конопля, поведение, грудь, калитка, кладбище.

2. Семена, фрукты, бобы, овощи, чернила, колосья.

9. Назавіце словазлучэнні з граматычнымі памылкамі.

Старыя клопаты, сінія чарніла, дзедаў каромысел, смачныя яблык, рысавая крупа, новыя дзверы, прыхаваная фальш, спелая чарніка, пакрыўся сыпам, чорная бездань, высокая канопля, мядовы квецень, белы ветразь, памыты посуд, салаўіны трэль, белітаўскі шампунь, малдаўскія віны, калійныя солі.

10. Пастаўце назоўнікі II скланення мужчынскага роду адзіночнага ліку ў родным склоне, падабраўшы адпаведны канчатак -а або -у.

Вагон, вулей, тралейбус; лоб, нос, твар; жук, мядзведзь, вучань, настаўнік; метр, літр, кілаграм; мільён, рубель, доллар;

дзень, год, абед, ранак, сезон, век; паланез, сказ, балет, вальс, сюжэт, санет; прафкам, камітэт, універсітэт; горад, пасёлак, раён, акіян, сквер; тэніс, турнір.

Лес, сад, парк, розум; ідэал, густ, кантраст, прынцып, этыкет, уздым, разлік, край, луг, стэп, рэалізм, рамантызм, грып, радыкуліт, інфаркт, дождж, снег, пажар, фэст, фестываль, цукар, сок, хлеб, авёс, шашлык, алей, пудынг, натоўп, палын, бэз, бярэзнік.

11. У некаторых назоўнікаў ІІ скланення мужчынскага роду адзіночнага ліку ў залежнасці ад семантыкі канчатак можа мяняцца. Пастаўце прыведзеныя назоўнікі ў адпаведны кантэкст так, каб у адным выпадку быў канчатак **-а**, у другім **-у**.

Аўтарытэт, загад, закон, ідэал, пейзаж, лістапад, талент, пропуск, дуб, пад'езд, народ, дагавор, курс, праход, раз'езд, агеньчык, адбой.

12. Пастаўце ў месным склоне адзіночнага ліку наступныя назоўнікі.

Сын, дождж, снег, вецер, подых; Міхал, Антось, Алег; кажух, мех, спіс, курс; дыялог, партэр, раён, бераг; лоб, нос, твар; герой, край; Мележ, Брыль, Шамякін, Караткевіч; Мінск, Сож, Днепр; дырыжор, тыгр.

13. Пастаўце рознаскланяльныя назоўнікі ў давальным і творным склонах.

Калега, судзя, стараста, калека, гуляка, тамада, няўмека, ціхоня, капрызуля.

14. Запішыце словы па-беларуску, пастаўце іх у месным склоне.

Аістёнок, бобрёнок, воронёнок, голубёнок, гусёнок, звернёныш, зубрэнок, козлёнок, котёнок, лосёнок, львёнок, оленёнок, ребёнок, утёнок, слонёнок, телёнок, тигрэнок, щенка, цыплёнок.

15. Наступныя назоўнікі пастаўце ў форме творнага скло-
ну адзіночнага ліку.

Стыль, алей, далонь, сувязь, мыш, дэталі, боль, баль, бал,
кроў, шыр, шпіталь, рэч, глыб, моль, строй, пlynь, моладзь,
запаведзь, смерць; папараць-кветка, іван-чай; Барысаў, Рага-
чоў (горад); Барысаў, Рагачоў (прозвішча), Свір, Свіслач.

16. Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову,
звярніце ўвагу на канчатак назоўнікаў.

Работать в библиотеке, писать на доске, купить в аптеке,
купаться в реке, передать дочери, держать в руке, подарить
сестре, вернуть подруге, служить при царе Николае, быть
слугой при дворе короля, подарить Грише, служить юнгой на
корабле.

17. Пастаўце назоўнікі ў родным склоне множнага ліку.

Краіна, сцяна, бяроза, сесія; рука, нага, кніга, кветка,
сцежка, ластаўка; асоба, мова, справа, слова, дрэва; дажынкi,
зёлкі, вячоркі, суткі; Баранавічы, Асіповічы; ампер, ват, раз,
год; крэсла, гняздо, тайна, прозвішча, песня, краіна, хата, ка-
федра; салдат, партызан; ніць, мадэль, вобласць, грудзі,
людзі.

18. Пастаўце назоўнікі **грудзі, плечы, коні, сані, вочы** ў
творным склоне. Колькі варыянтаў канчаткаў мае кожнае са
слоў?

19. Пастаўце назоўнікі ў творным і месным склонах, рас-
тлумачце правапіс іх канчаткаў.

Горад Мінск, артыст Пятроў, райцэнтр Лоеў, паэт
Пісьмянкоў, кампазітар Алоўнікаў, пісьменнік Кузьма Чор-
ны, горад Кіеў, горад Пінск, пісьменнік Іван Шамякін.

20. Пастаўце назоўнікі ў адпаведных склонавых формах, дапісаўшы іх канчаткі.

Абмеркаванне пісьмовага пераказ..., дошкі з дуб..., званіць па тэлефон..., за нашай Свір..., стаяць каля дуб..., мелодыя гімн..., выраз твар..., пах бэз..., убачыць па тэлевізар..., спяваць у га..., выступаць на кангрэс..., быць у гушчар..., пачуўся голас у цемнац... на вуліц..., сядзець у лодц..., на галоўнай магістрал...

21. Прачытайце ўрыўкі з тэкстаў, акрэсліце стылістычную ролю выдзеленых назоўнікаў.

І раслі б, здаецца, дзеці, Каб іх кінучь на раллі. А **дзянёчак** як настане, Тая **ранічка** вясны! Кропля **роскі** на каштане Блеск запальвае дзіўны (Я.Колас); Дагнаў ён [Алекса] каня, што вёз Ярылу, зірнуў на яе. Беленькая **галоўка** з распушчанымі валасамі, сінія вочы... **Тварык** бледны, амаль дзіцячы. Відаць, і пайшоў бы сабе далей Алекса, але азірнулася ў той момант дзяўчына і ўсміхнулася... – бліснулі белыя **зубкі**... (В.Іпатава); Так і застаўся маленькі Блакітны **праменьчык** на Зямлі. Кожную раніцу, як толькі ўзыходзіць **Сонейка**, яго можна ўбачыць, дзе толькі захочаш. Улетку на кожным **лісточку**, на кожнай кветцы, на кожнай **травінцы**, а зімой – на кожнай **сцяжынцы** (А.Дудараў); І яны, багародзіца і старая **Махахеіха**, цяпер былі вельмі ж падобнымі адна на адну, з адной і той журбою, і пазірала кожная з свайго кута адна на другую, бы пытала: а што далей? (В.Казько); – Ну як там – скоро ўжо, **сястрыца**? – Міргнуў ёй весела Антоць (Н.Гілевіч); На паверхні дождж і вецер свішча, І заглядваць страшна пад абрыў: Там жыве дзесяткі год **самішча**, Што і радаслоўную забыў (В.Гардзей); Вось бы разам сабраць Усіх зверанят: **Зубраня, Зебраня, Ласяня, Лісяня, Ваўчання, Бабраня** – Быў бы і ў заасадзе Дзіцячы сад (С.Валодзька).

Марфалагічныя нормы ў сістэме прыметніка

1. Утварыце ад прыметнікаў усе магчымыя формы вышэйшай і найвышэйшай ступеняў параўнання.

Шчаслівы, цвёрды, прыгожы, малы, вясёлы, вялікі, буры, блакітна-сіні, ласкава-прыветны, бадзёры, урачысты, кепскі.

2. Якія формы вышэйшай і найвышэйшай ступеняў параўнання ўтвараюць наступныя прыметнікі ці не ўтвараюць гэтых формаў увогуле.

Лясісты, гарысты (мясцовасць); васільковы, бэзавы (колер); пшанічны, аржаны (хлеб); гняды, вараны (конь); ліпкі, клейкі (ліст); босы, нямы, духоўны (чалавек); вусаты, барадаты (мужчына); сакаўны (яблык); светлакосая, чарнабровая (дзяўчына).

3. Утварыце ад назоўнікаў прыналежныя прыметнікі пры дапамозе адпаведных суфіксаў (-оў, -ёў, -аў, -еў; -ін, -ын).

Рыбак, бусел, сястра, бацька, Кастусь, Броўка, хлопчык, ляснік, цесць, вучань, жонка, муж, прадзед, герой, птушка, ластаўка, Саша, цётка, варона, камар, бабуля, Тамаш, Антось, Алена, Валодзя.

4. Запішыце прыметнікі, якія вызначаюць: а) станоўчыя якасці чалавека; б) адмоўныя якасці характару чалавека; в) абаяльнасць жанчыны (мужчыны); г) знешні выгляд чалавека. Выкарыстоўваючы гэтыя прыметнікі, апішыце свайго сябра (знаёмага) у афіцыйным, навуковым і мастацкім стылях.

5. Выпішыце прыметнікі з суфіксамі, якія надаюць словам розныя ацэначныя значэнні.

Высока ў небе воблака плыве, Плыве бялюткае, адно ў блакіце; Шатром велізарным раскінуў дуб сукі; Сорам наш

Ты [сэрца маці] насіла вялізарным горам; Я ўвесь бы народ
ваш прадставіў к герою. Усіх бы прадставіў: і старцаў
сівенькіх, і бабак старэнькіх, і дзетак маленькіх, – Усіх, што
не сталі ў бядзе на каленькі (Н.Гілевіч); Мой бацька ў но-
венькіх лапцях ліповых, Якія дзед Васіль сплёў адмыслова,
Шлях церабіў упарта да навукі; Сыны і дочки падаліся ў го-
рад, А мова засталася, як і маці, Астатні век свой да канца
агорваць Ва ўрослай у зямлю, старэнькай хаце; І зараз, калі я
з алоўкам Сяджу, бачу толькі адно: На тоненькай шыйцы га-
лоўка І вочы – на ўсё акно (С.Законнікаў); Пустынна сяло
апусцела, і шэранькі горад прарос. Душа пацясняецца це-
лам... Хто гэтыя беды прынёс?; Існуе малая трава і лаза,
крыніцы вузенькае ложа. Куток, дзе ты першае слова сказаў,
малым называцца не можа; У руху жыцця, у шматгалосці
шчасця танюткая ніць... Бачыш, як ходзіць калоссе? Чуеш, як
жыта шуміць? (В.Жуковіч); Я проста ненавіджу палахліўцаў І
аб’яўляю “ціхенькім” вайну; Так, сціплы, сціпленькі, спакой-
ны. Заўсёды з боку ад бяды. Для ўсіх прыемны і пакорны,
Ніжэй травы, цішэй вады. Ты чысты. А з табою душна; Ты не
сляпіў вачэй. Быў прасты ва ўсе вякі твой родны ўзор: Гаёў
бялютка бяраста, Густы блакіт лясных азёр; З вялізнай
жоўтай саломінай – Падгіналіся ногі аж – Поўз па галінцы
зломленай Лупаты, лабаты мураш (Г.Бураўкін).

6. Ад назоўнікаў з дапамогай суфіксаў утварыце пры-
метнікі, падабраўшы да кожнага назоўнік.

Музыка, тэмбр, песеннасць, сімфонія, аркестроўка, басэт-
ля, жанр, фальклор, гітарыст, віртуоз;

фарфор, фаянс, мазаіка, рэльеф, каларыт, пастэль, аква-
рэль;

даследчык, снежань, асветнік, Карэлічы, Брэст, Асіповічы,
Кембрыдж, швед, Ірландыя, Рыга, Варонеж, Белгарад, Ка-
нада.

7. Выявіце якасную ацэнку прыметнікаў і абзначце марфему, якая на яе ўказвае.

Сіняваты, шэраваты; родненькі, добранькі; бялюткі, раўнюткі; танюсенькі, малюпасенькі, ціхусенечкі; шырачэзны, страшэнны, вялізны, глыбозны; замалы, прамудры, прыўдалы; жоўты-жоўты, найпрыгажэйшы.

8. Знайдзіце словазлучэнні з памылкамі.

Бабуліны яблыкі салатзейшыя за нашы; самы весялейшы з іх – стараста; няма больш разумнейшага за яго; Васіль старэйшы за мяне; спадніца сінейшая за раменьчык; нашы тэнісісты мацнейшыя ў свеце; жалеза цяжэй вады; ручнік больш вузкі; журавіны самыя кіслейшыя за ўсе ягады; кніга цікавейшая, чым фільм; сястра маладзей брата; больш карцейшая дарога; самая найпрыгажэйшая краіна.

9. Утварыце формы роднага і творнага склонаў адзіночнага ліку прыметнікаў.

Далёкая, шчаслівая, ветлівая, блізкая, далікатная, дажджлівая, светла-шэрая, залацістая, бацькоўская.

10. Падкрэсліце ў групах прыметнікаў "лішні", растлумачце, чаму такі зрабілі вывад.

1. Салодкі, жоўты, залаты, чырвоны.
2. Восеньскі, летні, зімовы, радасны.
3. Сынаў, братаў, грамадскі, бабулін.

11. Запішыце беларускія адпаведнікі да наступных словазлучэнняў: книжный шкаф, январский день, языковое явление, зелёный салат, воздушная струя, кислый щавель, твёрдая поступь, горькая полынь, левая туфля, серенький зайчонок, старый комод, маленькое копыто.

12. Паразважайце пра нарматыўнасць ужывання выдзеленых формаў прыметнікаў у наступных урыўках.

Хто **рус**, хто **рыж** – Нясі свой крыж. Здаровы ці хворы – Пішы свае творы (Л.Дайнека); Будзе радасна нам і светла Піць нагбом з маладых крыніц Азанованае паветра, **Навальнічнейшае** з навальніц (М.Лужанін); Пахаваў я бацьку, Нёман, Тут на беразе тваім. Знаю, ты таксама плакаў, Не было **бліжэй** сяброў (М.Маляўка); Не філасофствуй багата. Жыццё **грубей і прасцей**. Жыццё – пастаянная страта Зубоў, валасоў і надзей (Л.Дайнека); Прырода – **найвыдатнейшы** мастак. Яна знайшла гармонію і меру (Г.Бураўкін); – Увага, сябры, – атаман, – Гукнуў кашавы атаман, – І мы дажылі да заганы – **Найгоршай** са страшных заган (Я.Сіпакоў); Ён [мядзведзь] пакажа нам, як хціўцы Абрастаюць поўсцю кражы, Як зацятая зласліўцы **Найсумленных** гразю мажуць (Я.Сіпакоў); Скрозь на буслянках завеі штодня Белыя селянца. Зябне ў **журблівых** садах цішыня, Сум следам сцелецца (А.Пісарык); Я прачытаў: адзін мастак, Што золатам пісаў дыханне, Тлумачыў жоўтае, як знак **Найпранікнёнага** кахання (Л.Дранько-Майсюк).

13. Акрэсліце стылістычную функцыю прыметнікаў з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі.

А сын глядзіць на пыльную дарогу, Дзе ўперадзе **вялізнага** войска Пайшоў багаты пан той пехатою (Я.Сіпакоў); Ешце, ешце! [Панове] Смялей трымайце **зграбненькія** лыжкі У **мякенькіх** дагледжаных руках (Я.Сіпакоў); Начальнікаў **маленькіх** – процьма, Папераў столькі – не падшыць. І пішуць: дзе і як палоць нам І як балотца асушыць...(П.Панчанка); Пустынна сяло апусцела, і **шэранькі** горад прарос. Душа пацясняецца целама... Хто гэтыя беды прынёс? (В.Жуковіч); І зараз, калі я з алоўкам Сяджу, бачу толькі адно: На **тоненькай** шыйцы галоўка І вочы – на ўсё акно (С.Законнікаў); **Тоненькую** ножку з-пад пярыны белай На зямлю пралеска Ставіла нясмела (В.Вярба); Стройныя зялёныя бярозкі Расплялі **танюсенькія** коскі

(Е.Лось); Мама з татам купілі Сярожу браціка. **Малюпа-сенькага** прыгожага Андрэйку. Вочкі ў яго ўвесь час заплюшчаны (У.Паўлаў); А потым Восень яшчэ збірала **дроб-ненькія сінюткія** кветачкі верасу, сціпрых бясмертнікаў. А ў кужэльную касу сваю ўпляла трапяткія белыя павуцінкі (М.Даніленка).

Марфалагічныя нормы ў сістэме займенніка

1. Праскланяйце займеннік **сябе**. Складзіце сказы з гэтым займеннікам так, каб ён спалучаўся з прыназоўнікамі **пра, да, аб, пры, перад, пад, паміж, замест, вакол, каля, для, апра-ча**.

2. Перабудуйце сказы так, каб у іх не было паўтораў асабовых займеннікаў.

На вечарыне выступілі пісьменнікі. Мы не бачылі іх раней, але чыталі іх кнігі.

Ніхто ім нічога не аб'явіў, і ніхто іх не запрасіў.

Мне трэба пазваніць яму, а можна яму і напісаць, але я не ведаю яго адраса.

Яна гаварыла доўга, і мне здалося, што яна забылася, з чаго пачалася наша гаворка.

Якое дзіўнае возера!.. Яму ўсё роўна, хто будзе апяваць яго берагі.

3. Прачытайце сказы, вызначце склон займеннікаў.

Як у сабе нічога не мае, дык на **сябе** найбольш чапляе (прыказка).

Сам ад **сябе** не пабяжыш упрочкі, **сябе** самога цяжка перагнаць (С.Грахоўскі).

Мы ад **сябе** ніколі не ўцякалі, бо ад **сябе** – нікуды не ўцячы (А.Бачыла).

Усім **сябрам** ты не дагодзіш, а толькі сам сабе нашкодзіш (прыказка).

Той нічога не страціць, хто нічога не мае (прыказка).

Не хвалі сам сябе: няхай другія пахваляць цябе (прыказка).
Кінь за сабою – знойдзеш перад сабой (прыказка).

4. Напішыце **не** або **ні** разам ці асобна. Вусна аргументуйце выбар займеннікавых спалучэнняў.

(Не, ні) чым іншым чалавек, які вёў нас у грыбы, не вызначаўся (У.Шамякін).

Данька мог круціць трубы, як (не,ні) хто іншы (У.Караткевіч).

(Не,ні) ад каго іншага, як ад нас, заробкі залежаць (А.Асіпенка).

Хто быў вінаваты ў гэтай спешцы? Вядома, ён сам, а (не, ні) хто іншы (М.Лынькоў).

Ён быў перакананы, што гэта паездка, паездка ў глыбокі тыл, была б (не, ні) што іншае, як уцёк з фронту (І.Мележ).

Я атакую, а (не, ні) хто іншы. Таму і клапачуся (В.Быкаў).

Ён лічыў, што дэмакаванне атрада было б (не, ні) чым іншым, як незразумелым самагубствам (І.Навуменка).

Я ж дужая, спрытная была. (Ні, не) хто іншы і не дайшоў бы да тае нафты (М.Лужанін).

Калі (не, ні) хто іншы не падвернецца на язык, тады ўспамінаюць чорта (Б.Сачанка).

5. Знайдзіце словазлучэнні і сказы з памылкова ўжытымі формамі займеннікаў.

I. Дазвольце падзякаваць вас; не кпіце з яго; пры цябе разышліся; расказвае сам сабе; дзякую вам за падтрымку; выбег з ейнага пакоя; не дакарайце сабе; не ў тога пытай; гэны не ўспрымае; зарубі сабе на носе; нечага рабіць вечарамі; правяралі самага начальніка; таго ніхто не клікаў; некатараму скажучь; ніякі настрой; ніякому сябру; нікаго няма; ні на каго не звяртай увагу; нікаму не кажы; ні за якія грошы; спытай у яго самога; ад усяе душы; ад таей увагі; што-небудзь скажы; ні да чаго не прыдатны.

II. Мілая мама, я хачу, каб цябе нічога не страшыла, каб ты была мужнай (І.Шамякін); На пустым і голым месцы, як

вядома, нічога не прарастае... (Н.Гальпяровіч); Аднак нічога вечнага няма (В.Шніп); Нічога новага пад гэтым белым месяцам (Л.Маракоў); Ніхто і нішто не выцягвае так многа грошай з мужыцкай кішэні, як праклятая манаполька (Я.Купала); Нішто не выбівала Васіля з цяперашняй жорсткай безуважнасці (І.Мележ); Ты пачынаешся тады, калі ты застаешся адзін, калі ніхто і нішто не памагае табе быць добрым ці дрэнным, калі ты робіш выбар сам (Я.Брыль).

6. Прачытайце ўрыўкі, акрэсліце функцыю выдзеленых займеннікаў.

Буду жыць, забываючы **твой** адрас,
забываючы **твой** голас,
забываючы сусвет, што зваўся **тваім** целам, –
быццам усё было не са мною,
а з героем даўняга фільма.

У.Арлоў

Я з лесу. З лугаўя.
З азерца. І з балота.
І што для Вас мая
Маленькая істота?

Я.Янішчыц

Хоць аднымі жывём падзеямі
мы, памочнікі,
вы, работнікі,
ці ж папраўдзе цяжар падзелены?
Вам – указкай удалеч тыкаць,
нам – згінацца пад цяжкаю ношаю.
Вам –
Прызыўна трубіць і клікаць,
нам –
раўняецца на вас, харошыя

П.Макаль

Ах, Беларусь, мая ты доля,
Мая сляза і пацалунак,
Маё ў бярозках белых поле,
Мой песнямі набіты клунак!

Е.Лось

Тут віўся маленькі ручаёк. Выцякаў ён з крыніцы за кіламетры два адсюль, з-пад двух вялікіх, як горы, узгоркаў. На адным з іх стаяў стары панскі будынак. Цяпер яго было цяжка пазнаваць. Ён даўно перароблены пад школу. Некалі ў лагу ляжалі вялікія сажалкі. Цяпер яны зараслі трыснягом, чаротам, але з іх выцякала вада... (А.Жук).

Кожны бачыў, як узыходзіць сонца, – а гэта ўжо радасць; кожны ведае, як пачынае варушыць зямлю росток, – гэта таксама радасць; кожны чуў, як шумліва перагаворваюцца паміж сабою дрэвы і пераспеўваюцца птушкі, – і гэта таксама радасць. Ды яшчэ якая! (Я.Сіпакоў).

Марфалагічныя нормы ў сістэме лічэбніка

1. Запішыце дробавыя лічэбнікі словамі.

0,5 ; $1/3$; 0,01 ; 2,5 ; $3/4$.

2. Утварыце словазлучэнні "лічэбнік + назоўнік" і праскланяйце іх:

Паўтара (вядро, норма, тона, кіламетр, кілаграм, стагоддзе).

3. Утварыце ад прыведзеных колькасных лічэбнікаў адпаведныя зборныя і запішыце.

Два, тры, чатыры, пяць, шэсць, сем, восем, дзевяць, дзесяць, адзінаццаць, дванаццаць.

Ва ўтвораных формах лічэбнікаў знайдзіце суфіксы, пастаўце націскі, акрэсліце сферу функцыянавання.

4. Праскланяйце словазлучэнні з лічэбнікамі.

125 (студэнтаў), 51 (цягнік), двое дзяцей, дзве студэнткі, два гады.

5. Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову.

Два правильных ответа, три новых платья, четыре последних года, два лучших друга, пять интереснейших книг, в трёх шагах от нас, в полутора километрах от сада, 22 газетных экземпляра, 2/5 читателей, сегодня – пятнадцатое мая, бабушке – около семидесяти.

6. Запішыце словамі наступныя лічэбнікі, утвараючы адпаведныя словазлучэнні.

Звыш 378, 4, 69, 75;
над 986, 616, 222, 1421;
з 496, 555, 176, 382;
каля 37, 464, 1526, 106.

7. Ад спалучэння лічэбніка з назоўнікамі утварыце складаныя прыметнікі, запішыце іх.

800 гадоў, 65 тысяч, 45 дзён, 1,5 дня, 57 мільярдаў, 3 струны, 16 паверхаў, 150 тон, 40 градусаў.

8. Раствлумачце сэнс прыказак, вызначце, з якім значэннем ужыты ў прыказках лічэбнікі.

На двух вяселях адразу не скачуць.

За двух папацееш – за трох паясі.

Адна галавешка і ў печы тухне, а дзве і ў полі дымяцца.

Адзін бацька лягчэй пракорміць дзевяць дзяцей, чым дзевяць дзяцей – аднаго бацьку.

Першы блін комам.

Кніга – кнізе розніца: адна вучыць, другая мучыць.

Стралай пападзеш у аднаго, а пяром – у тысячы.

Лепш раз паказаць, чым дваццаць разоў расказаць.

Двойчы думай перад тым, як гаварыць, – у два разы лепш скажаш.

Разумнага пашлі – адно слова скажы; дурака пашлі – тры скажы, ды і сам за ім пайдзі.

Колькі ні жыць, а два разы маладым не быць.

У адным сэрцы два каханні не трымаюцца.

Не любіш – гора, а ўлюбішся – удвое.

Першае каханне не ржаве.

9. Знайдзіце спалучэнні слоў з граматычнымі памылкамі, выпраўце іх.

Два цэлых і тры дзесятых працэнта, сорок два першыя кіламетры, дзве старых камоды, дзве рыбацкія сеткі, тры вялікіх дубы, з паўтары тысячаў рублёў, з трымастамі сарака дзвюма кнігамі, чатыры цэлых і тры сотых гектара, у паўтара раза больш, не бачыла цэлых два гады, тры доўгія зімы, сорок тры будынка, дзве цэлыя і пяць восьмых.

10. Пастаўце лічэбнікі ў творным склоне.

Абодва, абедзве, два, дзве, тры, пяць, шэсць, восем.

11. Прачытайце ўрыўкі з тэкстаў; вызначце: а) дзе лічэбнік выконвае экспрэсіўна-стылістычную функцыю; б) дзе лічэбнік забяспечвае дакладнасць тэксту; в) дзе ён адначасова выконвае экспрэсіўна-стылістычную функцыю і забяспечвае дакладнасць тэксту.

Я прачытаў сем тысяч кніжак, Гартаў падручнікаў гару. Хоць ад навукі неяк выжыў, І ўсё ж дурным, відаць, памру (П.Панчанка); Першая маршчынка След свой правяла... Дзе ж мая дзяўчынка, Што, як мак, цвіла? (С.Законнікаў); Два абразы ў маім храме. Ведаю, што на адным – Бог. Не ведаю, на якім (У.Арлоў); Заліцца б слязамі гарачымі шчасцю! Рамонкі грудзей задыхаюцца страсцю. Ручайныя косы сплываюць з плячэй, Здаецца, табе васемнаццаць яшчэ... (А.Пісарык); Так,

вам няма чаго сказаць... Двух слоў не можаце звязаць без афіцыйнае шпаргалкі; вам толькі б рост кар’еры шпаркі... (В.Жуковіч); На ўскрайку вёскі, дзе папас, Жыве дурная Ганна. На ўсё ў яе – адзін адказ, На ўсё – адно пытанне (Я.Янішчыц); Заканчваецца год 1521 ад увасаблення божага. Па Еўропе паўзуць чуткі пра набліжэнне новага патопу, і легкаверныя людзі ўжо будуць каўчэгі (У.Арлоў); Запальваецца ў небе другое сонца. Я хаваюся ад яго за старую шурпатую дзічку, але сонца прасвечвае яе наскрозь... (А.Разанаў); Атруці мяне вясновым хмелем, Апляці мяне рукамі цёплымі. На дваіх з табою мы падзелім Ноч, што льецца залатымі кроплямі (Г.Бураўкін); – Гэтаму дубу больш за дзвесце пяцьдзсят гадоў, – гаворыць Аляшкевіч. – У вышыню – не менш трыццаці метраў. Шырынёй – тры-чатыры абхватывы (В.Вольскі).

Марфалагічныя нормы ў сістэме дзеяслова

1. Прачытайце ўрыўкі з тэкстаў і паразважайце над экспрэсіўнасцю ці ўзаемазамяняльнасцю выдзеленых дзеяслоўных формаў.

1. Можа, **пайшлі б вы** шукаць памаглі, каму час ёсць (К.Крапіва).

2. – Ты куды? – запытаў Сомік, паступова скідаючы з сябе апошнія рэшткі сну...

– У атрад **іду**. З хлопцам адным, ён **ведае** дарогу (М.Лынькоў).

3. **Прыбязыць** Агата, **угледзіць** і зараз, мае вы ягадкі, на мяне **накінецца**: "Нашто, мамка, чапаеш?" (Ядвігін Ш.).

4. **Вы б распрануліся**, а то яшчэ гадзіну **чакаць** (К.Чорны).

5. Тады ён зняў з цвіка рамень з тою спражкай, што ЮЗЖД, ды як **плясне...**(Я.Брыль).

6. Куды **ні глянь** на сягонняшні дзень – вецер у вочы попел гоніць (І.Пташнікаў).

2. Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову.

Надламываць веточку, отмахивацца ад комаров, подпісваць пратакол, проветриваць памяшчэнне, запісваць в тетрадь, паказваць прымер, прызнаваць сябе віновным, развіваць памяць, выпісваць газеты, ісследваць стыль пісателя, расказваць аб кнізе, прыказваць другу, прыклеіваць рысункі, запісваць в блокнот, прасчытаць наперад, ідём на заняткі (абвесны лад), несём разам (загадны лад).

3. Прачытайце верш, выпішыце дзеясловы, паставіўшы іх у 2-й асобе адзіночнага ліку, растлумачце правапіс іх асабовых канчаткаў.

Так, гэта праўда, што таіцца –
Даруй мне, любая, мой грэх:
Грыміць у жылах навальніца,
І смуткам б’е мяне твой смех.

І не магу я так, як колісь,
Ісці ў бяздумную тугу,
Такім, як быў, ужо ніколі
К табе вярнуцца не змагу.

Ты не сярдуй. Бо як іначай?
І дуб часамі бура гне.
Вунь глянь – пад громам камень плача.
А што ж ты хочаш ад мяне?

К.Кірэенка

4. Праспрагайце пісьмова наступныя дзеясловы, абзначце націскі і растлумачце фанетычныя працэсы, якія адбываюцца пры ўтварэнні некаторых формаў.

Адрачыся, глядзець, абцерці, выкарміць, ткаць.

5. Спішыце прыказкі і прымаўкі, уставіўшы прапушчаныя літары.

Сёння зроб...ш – заўтра як знойдз...ш. Што ў маленстве выхава...ш, на тое ў старасці абапр...шся. Родную маці нікім не замен...ш. Не памуч...шся – не навуч...шся. Раней пачн...ш – раней законч...ш. Усе слёзы не выплач...ш, усе думы не выкаж...ш. Сэрцам не прыман...ш, дык за вушы не прыцягн...ш. Не саромейся спытаць – болей спыта...ш, больш пазна...ш.

6. Праспрагайце дзеясловы **бегчы, есці** (цяперашні час), **даць** (будучы час), з пяццю рознымі формамі складзіце сказы.

7. Пастаўце ў адпаведнай форме змешчаны ў дужках дзеяслоў **быць**.

Не раз у гэтым збожжы пагрэў (быць) рукі і Андрэя Каржакевіча бацька за шэсць гадоў свайго старастоўства (К.Кірэенка).

Доўга людзі цешыліся з цудаў, што зрабіў (быць) Люцыян Таполя (М.Танк).

Каб мір зберагчы, мы згадзіліся (быць) і на унію (У.Караткевіч).

Вераб'інае воінства, злоснае і ўзбуджанае, (быць) памкнулася ўслед, але паколькі пагроза далейшых рабункаў мінула, вярнулася даядаць рэшткі вячэры (М.Лужанін).

8. Знайдзіце няправільна ўтвораныя дзеяслоўныя формы

а) 2-й асобы множнага ліку абвеснага ладу: аддаяце, нясеце, жывеце, кладзецеся, вязеце, устаяце, полеце, смяецеся, сядзіце, шануеце, грызеце, плывеце, здаяцеся, імітуеце, запаўзяце, канстатуеце, ляціце, застаецеся;

б) 1-й асобы множнага ліку абвеснага ладу: надрукуем, узарэм, натчэм, бярэмся, нясем, застаёмся, зберажэм, забярэм, жывем, перадаём, павядзем, разатрэм, натчэм, нажнем, падпяём, зажывем, запражом.

9. Прачытайце сказы, вызначце функцыю выдзеленых дзеяслоўных формаў. Паразважайце над ужываннем ненарматыўных формаў.

Усё ў ім **галініцца**,
усё **разнастайваецца**,
усё
няспыннае паўтарэнне:
дрэва – ці, можа, само жыццё?

А.Разанаў

І, неба, бывай назаўсёды,
І, сонца ў небе, бывай.
Цяпер зразумела: нягоды,
Як **жыцьмеш**, палічыш за рай

Я.Сінакоў

Адкрываю, адкрываю –
Ад відна да першых сноў.
Адпачну і акрыяю –
Адкрываю зноў і зноў.
Адкрываю дзверы дома,
Адкрываю важкі том,
Слоік соку я свядома
Адкрываю за сталом.
І адкрыццяў ёсць крывая,
Свой круты няроўны ход...
Часам нават **адкрываю**
Урачысты людны сход.

П.Макаль

Законы вечнога
кружэння:
Расці, цвісці, спяваць, шумець.
Тут смерць –
І зноўку нараджэнне,
Жыццё –
І зноў глухая смерць.

П.Панчанка

Раней было ўсё вельмі проста:
Рабі. Любі. Гадуй. Будуй.
І сей, і жні, і тчы на кроснах.
Перамагай сваю бяду.

П.Панчанка

Вясна гудзе, і зумкае, і крэхча –
На доле, у паветры, на вадзе,–
І ўсюды тая ж просьба: "Чалавеча!
Пачуй сябе ў нас! А то – быць бядзе!"

Н.Гілевіч

10. Утварыце дзеепрыметнікі прошлага часу залежнага і незалежнага стану ад наступных дзеясловаў, абазначце суфіксы.

Адчыніць, адрадіць, акрыліць, выцвісці, вывучыць, вымыць, выключыць, засеяць, зрабіць, заснуць, замкнуць, змалоць, накіраваць, пасівець, падзяліць, рассыпаць, раскалоць, размыць, счарсцвець.

11. Перакладзіце на беларускую мову наступныя дзеепрыслоўі.

Ідя, смеясь, встречаюсь, говоря, делая, звеня, подпрыгивая; встретив, ответив, моргнув, увидев, придя, собравшись, встретившись.

12. Знайдзіце сказы з памылкамі ва ўжыванні дзеепрыметнікаў з пункту погляду сучаснай беларускай мовы.

Пад нагамі – пачарнелае леташняе лісце (К.Чорны); Пад ясна-сіняю страхою чыеюсь стомленай рукой збудован мне прасторны дом (Я.Колас); Апошні раз агледжан пісталет (М.Лынькоў); Шкада ёй адлятаючых у вырай журавоў (М.Танк); Адпачынак. Скончан доўгі шлях (П.Панчанка); Цякла тут з лесу невялічка травой заросшая крынічка...(Я.Колас); Каля печкі гарэла над начовачкамі заціснутая ў лучнік лучына (У.Караткевіч); Булькае вада пад

навісшымі лазнякамі (М.Лынькоў); Набраклыя галіны глуха хрусталі пад нагамі (І.Навуменка); Ад ракі пахла асвятляючай вільгаццю... (М.Лынькоў); Адзвінеўшая песня лета чабаровым пахне настоем (К.Кірэенка); Паветра напоена гусцеючым мрокам (М.Багдановіч); Журавоў адляцеўшых далёкае рэха праглынулі даўно маладыя снягі (А.Звонак).

13. Перакладзіце сказы, звярніце ўвагу на сродкі, якімі перакладаюцца дзеепрыметнікі і дзеепрыметныя звароты ў беларускай мове.

В сопровождении моей продрогшей собаки вошёл я на крылечко, в сени, отворил дверь, но, вместо обыкновенных принадлежностей избы, увидел несколько столов, заваленных бумагами, два красных шкафа (И.Тургенев). Ещё с весны, пришедшей на смену затянувшейся зиме, пара диких голубей прилюбила размётновское подворье (Паводле М.Шолахава); Голос, певший песню, вдруг оборвался близко около хаты, громко звякнула железная клямка, и в просвете быстро распахнувшейся двери показалась рослая смеющаяся девушка (А.Куприн); От воды тянуло сыростью, терпкой гниющей ольхи, а с дальних степей, тонувших в сиреневой дымке тумана, лёгкий ветерок нёс извечно юный, еле уловимый аромат недавно освободившейся из-под снега земли (М.Шолохов); Происходящее его волновало (А.Чехов).

14. Знайдзіце сказы з памылкамі ва ўжыванні дзеепрыслоўяў.

Пад'язджаючы да лесу, у іх узнікла жаданне спыніцца каля бярозы.

Скрозь ляжала прывялая трава, чаруючы рознымі пахамі.

Спадзеючыся толькі на сябе, з трывогай думалася, што падмогі няма адкуль чакаць.

Прачытаўшы творы гэтага паэта, можна рабіць вывады пра яго творчасць.

Стараючыся да вечара зжаць авёс, у яе не было часу нават хвілінку пастаяць з разагнутай спіной.

Расхваляваўшыся, яму не варта было працягваць далей.
Пад'ехаўшы да завода, у яго згубіўся пропуск.
Ёй не трэба было ісці напраткі, мінаючы дарогі і сцежкі.
Гледзячы на гэтыя стромкія сосны, можна па-сапраўднаму
пазайздросціць палешукам.
Стомлена ўсміхаючыся, дзяўчыне ўжо не хацелася рас-
казваць далей.

Фразеалагічныя нормы

1. Прачытайце сказы, адзначце выпадкі ненарматыўнага ўжывання фразеалагічных адзінак:

Зірні на Мураўскага – з яго нібы з гуся вада (М.Машара).

Родная мелодыя, залунаўшы з прыёмнікаў, навастрыла
вушы дубнякоўцаў (Р.Семашкевіч).

Ніколі не даводзілася ездзіць на машыне. Усё больш пеха-
тою, на сваіх двух. А на сваіх двух ніколі не дрогка
(В.Казько).

Усе яны прамоклі да ніткі і калаціліся, зуб на зуб не папа-
даючы (І.Гурскі).

Нарадзіўся ты, сыноч, у шчаслівай кашулі, – зычліва
ўздыхае пажылая жанчына (А.Карпюк).

Я сяду ў апошні аўтобус, паеду за трыдзевяць зім
(А.Пракаповіч).

І шанцуе ж чалавеку... аграбае сабе грошы, і хоць бы ў
вус (М.Лынькоў).

Пяюць хлапчукі пра Яся, што канюшыну касіў... Пяюць
ва унісон, з любоўю і разам (У.Карызна).

2. Уважліва прачытайце сказы; вусна назавіце патраба-
ванні да пунктуацыйнага афармлення фразем, адзначце іх па-
рушэнні.

Начальнік зверху выклікаў Назара на "дыван" і "стружку"
зняў (Э.Валасевіч).

Чуў Іван звон, ды не ведае, дзе ён (Б.Сачанка).

Для Бойкі навіна была як гром з яснага неба
(І.Кудраўцаў).

Табе, Андрэй, бачу... гэты завод як костка ў горле (Э.Ярашэвіч).

Рудога хлебам не кармі, а дай слова сказаць (І.Мележ).

Куды гэта цябе Бог на ноч гледзячы нясе? (С.Грахоўскі).

Хату табе як ляльку адгрукаем (С.Грахоўскі).

Бабы плачуць як бабры (К.Крапіва).

Калі я не буду ведаць ні бэ ні мэ ні кукарэку, вы ўсё роўна двойку паставіце (Л.Левановіч).

3. Пастаўце націскі ў наступных фраземах, з пяцю (на выбар) складзіце сказы.

Віламі па вадзе пісана, журавель у небе, закідаць шапкамi, кідацца ў вочы, кідаць цень, кішка тонкая, спінугнуць, на мазі, сам-насам, у гарачай вадзе купаны, гула асмаленая, як з крыжа зняты, стрэляны верабей, не разлівада, лістам слацца.

4. Назавіце памылкі, звязаныя з ужываннем фразем, і выпраўце іх.

У што б гэта ні стала; што б там ні было; у гады – рады; ні за што ні пра што; як піліп з канпель; Дамоклаў меч; за царом Гарохам; біцца, як рыба аб лёд; вывесці на “чыстую вадку”; маўчыць, як рыба.

5. Назавіце спосабы перакладу фразем, знайдзіце беларускія адпаведнікі да наступных рускіх выразаў.

Без ума, белены объелся, бередить рану (душу, сердце), была не была, валяться у ног, во всю ивановскую, то-то и есть, давать промах, два вершка от горшка, держать пари, моё дело сторона, держи карман шире, ещё бы, и никаких гвоздей, как кур во щи, кататься со смеху, на кой чёрт, на одну колодку, ни в жизнь, сходит с ума, терзать сердце, то и дело, утро вечера мудренее, олух царя небесного, два сапога пара, мозги сушить, метать громы и молнии, в дрожь бросает, волчий аппетит, по щучьему веленью, нести ахинею, видно птицу по полёту.

6. Запішыце фраземы, вызначце, якую ацэнку яны выражаюць і ў якіх стылях мовы яны могуць выкарыстоўвацца.

Круціць носам, даць дзёру, галаву звесіць, ногі выкруціць, абух абухом, кішкі пераядаць; вырашаць лёс, удзельная вага, нанесці ўдар, давесці да ведама, прыняць удзел, апраўдаць давер'е; адзін на адзін, стрымаць слова, мець на ўвазе.

7. Прачытайце апавяданне П.Місько "Пагаварылі" (складзенае паводле слоўнікаў Ф.Янкоўскага), адзначце нейтральныя фраземы.

Пагаварылі

1. – Вачам веры не даю... Ты? Колькі зім, колькі лет!
2. – Многа вады ўцякло.
1. – Спаліў усе масты? Косіш сабакам сена?
2. – Не суй носа ў чужое проса.
1. – Праўда вочы коле... Што там, у чорта на кулічках, мёдам памазана?
2. – Пад ляжачы камень вада не цячэ.
1. – А на адным месцы і камень мохам абрастае, не трэба шукаць трыдзевяць зямель.
2. – Хто зявае, той ваду хлябае. А я хачу скібку на два бакі мазаную.
1. – Ну і што – купаешся ў грашах? Ці зарабіў як Заблоцкі на мыле, у кішэні вецер свішча?
2. – Колькі ні зарабіў, усе мае. А ты чужыя не лічы.
1. – Х-хе, відно пана па халявах. Думаў – там, куды Макар цялят не ганяў, доўгі рубель? Змяніў быка на індыка.
2. – Ты іграеш, як знаеш, я скачу, як хачу. Пазычаць розуму не буду.
1. – А клёпак у цябе не хапае.
2. – Стары, не рабі свары.
1. – Што – на балючы мазоль наступіў? Кіпіш, як смала ў катле... Мужычок, з кулачок, а зла, як у казла.

2. – Прыкусі язык. Млын меле – мука будзе, язык меле – бяда будзе. Зараз і шыю намылю, і зубы дадому ў прыгаршчах панясеш.

1. – Ох, ох, напужаў, аж лыткі трасуцца. Не забывай – у кія два канцы.

2. – На сабачы брэх не глядзі, сваёю дарогаю ідзі.

1. – Зноў лахі пад пахі ды ходу? Жонка з тваіх капеек перабіваецца з вады на квас, у нітку выцягваецца, каб звесці канцы з канцамі. У дзяцей кішкі марш іграюць, свецяць бакамі...

2. – На бога спадзявайся, а сам не плашай. Няхай не спіць у шапку. Добрая жонка дом зберажэ, а ліхая растрасе.

1. – Эх-ха, гарбатага магіла паправіць. Бессаромнаму плюй у вочы, а ён кажа: "Дождж ідзе".

2. – Цо ў моем дому, то ніц да тэго нікому. Мо спеўся з ёю, злыгаўся? Мо ўлёг, як у лебяду на чужых градах?

1. – Дурны дурное і плешча. Чыя б мычала, а твая маўчала. Прыціснуць цябе да кіпця...

2. – Кішка тонкая!

1. – Бярыся за розум, бо скруціш сабе шыю... Адальюцца кату мышкіны слёзкі.

2. – Што ты цягнеш за душу, тыцкаеш носам, за горла бярэш? Хоць на хвост станавіся, ровам раві, а на тваім не будзе, адвакат!

1. – Не плюй у калодзеж, згадзіцца вады напіцца. Пасыплецца парохня, будзеш стаяць адною нагою ў магіле, то чорт цябе прыме, а не жонка. Патрэбны ёй будзеш, як у мосце дзірка. Скажа: вось бог, а вось – парог.

2. – Конны пешаму не таварыш. Ідзі сваёю дарогаю, пакуль рэбры не пералічыў.

1. – А ты рук не распускай, шкура барабанная! І рот мне не завяжаш... У астрог шмат дарог, і ўсе твае!

2. – Брашы на мой хвост...

1. – Во паджгаў, як з прывязі сарваўшыся... Нічога, гара з гарою не сходзіцца, а чалавек з чалавекам заўсёды. Аліментшчык – не іголка ў стозе сена, тую і то знаходзяць!

8. Устаўце прапушчаныя літары:

...біцца з ног, ...біць з панталыку, у...плываць у памяці, ра...рывацца на кавалкі, ра...чыняць душу, у...кінуць вочы, за...сці ў тупік, па...сці ўгору, с...сці з памяці, с...граць першую скрыпку, дарогі раз...шліся, а...крыць Амерыку, ра...водзіць сырасць, ...церці з твару зямлі.

9. Складзіце невялікае апавяданне на тэму "У канцэртнай зале", выкарыстаўшы па магчымасці такія фраземы:

блізкі свет, чуць свет, гордзіеў вузел, траянскі конь, саламонава рашэнне, многаступеньчатая дурні, вопытная пяшчотнасць, кідуны кідаць, хоць махалам махай, homo sapiens, ні рыба ні мяса.

Сінтаксічныя нормы

1. З наступнымі словазлучэннямі складзіце сказы так, каб яны выступалі ў ролі дзейніка, а ў ролі выказніка выступаў дзеяслоў у форме прошлага часу. Раствлумачце правапіс канчаткаў дзеяслова.

Шэсць дзён, чатыры гады, тысяча гараджан, пяцёра студэнтаў, безліч дзівосаў, процьма грыбоў, тройка коней, усе дзяўчаты, усяго пяць выпускнікоў, шмат хлопцаў, багата брусніц, каля дзесяці кніг, каля ста супрацоўнікаў.

2. Перакласці на беларускую мову наступныя словазлучэнні і выразы, з трыма на выбар скласці сказы.

I. Дважды три шесть, всей душой, будьте счастливы, ходите под окнами, поверите ли, отказаться от обещания, оба старика, обеими руками, падающая звезда, стать ласковее, показаться слишком долгим, палка о двух концах, стать на колени, протянуть руку, ударил ногу, за обе щеки, впасть в немилость; пришли вдвоём, в другой раз, дом в пять этажей,

трёхкомнатная квартира, вода по колено, несколько раз в неделю, становится тише, выше отца.

II. Писать по адресу, послать за яблоками, жениться на ней, слышать своими ушами, идти за отцом, смотреть за собой, говорить по телефону, определить по вкусу, не сделать из-за лени, видеть своими глазами, благодарить маму, смеяться над собой, жить с детьми, идти за черникой, выше дерева, больше года, читать про себя, забыть о сне.

3. Прачытайце сказы, падумайце, у форме якога склону ўжываецца назоўнік пры дзеяслове-звязцы **быць** і іншых дзеяслоўных звязках.

Дык служыце ж людзям, родныя бары. Мы былі і будзем тут гаспадар...(Я.Колас).

Завецца спадчына мая ўсяго старонк... родн... (Я.Купала).

Я яго тры гады ведаю, яшчэ калі ён быў студэнт... (І.Шамякін).

Платон Грушка будзе здольны... аграном...(П.Пестрак).

М.Багдановіч быў паэт... пачатку XX ст. (3 газеты).

4. Прачытайце сказы, знайдзіце адметныя беларускія словазлучэнні, звязаныя прыназоўнікавым кіраваннем.

Пакуль Колька бегаў у магазін па чай, яны сядзелі, як даўнія сяброўкі, і Кацярына Рыгораўна расказвала пра сваё нялёгкае жыццё (С.Грахоўскі).

І нядарам біты сцежкі непракладзеных дарог, і нядарам па ўсмешкі ты хадзіў на мой парог (П.Глебка).

Значна пазней прыйшла горкая думка, што вось і яшчэ адзін талент, праз беднасць і цемру, не стаў вядомы мільёнам людзей (Я.Брыль).

Насупраць, пры адзінокім акенцы, стаяў столік, засланы нейкай белай тканінай (П.Пестрак).

Толеў Сівы стаяў пад паветкай адзін і, з ласкі дзядзькі Антося, грэўся аўсом (Я.Брыль).

І на дактыль, на ямб, на харэй будуць новыя вершы хварэць (А.Куляшоў).

Забыўся, здаецца, Андрэй на ўсё, стоячы пад паважным, раўнамерным шумам сосен (П.Пестрак).

Пасмяяўся чыгун з катла (прыказка).

Вялікае селішча мела падабенства да сабраных разам хутароў ці да зборных выселак (К.Чорны).

Акцэнталагічныя нормы

1. Некаторыя словы беларускай мовы маюць дваякі націск. Запомніце наступныя варыянты вымаўлення слоў і паразважайце, чым абумоўлена іх узнікненне.

Знаходка – знаходка, застаўка – застаўка, засланка – за-
слонка, дзеўчына – дзяўчына, навалачка – навалочка,
пасцілка – посцілка, адум – одум, кайданы – кайданы, віхор –
віхар, камфара – камфара – камфора;

балоцісты – балацісты, ясеневы – ясянёвы, прыцельскі –
прыцельскі, літасцівы – літасцівы, вясновы – веснавы;

соладка – салодка, навакол – навокал, дарма – дарма, суп-
раць – супроць;

збедніць – збядніць, змоўчаць – змаўчаць, гойдаць – гай-
даць, адсядзець – адседзець; пераляжалы – пералежалы, зача-
саны – зачэсаны, зашнураваны – зашнурованы, змарнаваны –
змарнованы, дапрацаваны – дапрацованы.

2. Часам менавіта месца націску ўплывае на сэнс слоў. Як называецца гэтая функцыя націску?

а) прадоўжыце рад слоў: музыка – музыка, вазы – вазы,
яму – яму, вяла – вяла, сушыць – сушыць...

б) з дапамогай мінімальнага кантэксту размяжуйце зна-
чэнне слоў: грамада – грамада, грубы – грубы, галіна –
галіна, атлас – атлас, удалы – удалы, любы – любы, людскі –
людскі, дасціпны – дасціпны.

3. Раствлумачце значэнні слоў-амографай. Складзіце сло-
вазлучэнні з гэтымі словамі.

I. Што ні хвіля, ні гадзіна –
Лезе з скуры гадзіна.
Увесь век яму гадзіла,
А ён кажа: гадзіла.

Н.Гілевіч

Барсукі ў глыб нары,
Баючыся кары,
Нацягалі шмат кары
І зрабілі нары.

Н.Гілевіч

Кавалі зброю кавалі,
Каб іх каралі каралі.
А.Вольскі

II. Пара – пара, струны – струны, нашу – нашу, кавалі –
кавалі, любіць – любіць, рады – рады, самы – самы.

III. Абразы – абразы, туга – туга, сталы – сталы.

4. Расстаўце націскі ў наступных словах, адзначце магчы-
мыя варыянты маўлення некаторых слоў.

Жыхар, гербавы, партэр, адзінаццаць, паспытаны, каталог,
квартал, някідкі, празорлівы, прывід, камбайнер, камбала,
каменны, дыспансер, туманы, тварог, арахіс, арахісавы, зна-
хар, інсульт, іскра, бахчавы, братацца, бульбяны, навіна, гра-
мадзянін, пакрысе, садавіна, спіна, спадкаемец, эксперт,
эспертны, спакусіцца, трыпціх, ракушка, нібы, пуловер, ме-
талургія, індустрыя, гастраномія, бюракратыя, хіба, аднаса-
стаўны (сказ), цяжкі, фартух, прыяцель.

5. Колькі націскаў маюць наступныя словы.

Філалагічны, бібліятэказнаўчы, шматфарбны, агульна-
прыняты, аўтамабільна-дарожны, тэхсакратар, намдырэктар,

панаабчышчаць, волевыяўленчы, колера-музычны, мова-знаўства, архітэктоніка, поліфанізацыя, інструментазнаўца, мембрафоны, радыё- і тэлепастаноўка, чатырохгалосны, музычна-адукацыйны, рытма-інтанацыйны, рознатэсітурны.

6. Абзначце націскныя склады ў наступных словах, складзіце з некаторымі словазлучэнні або сказы.

Буйны, развіты, закапаць, ветраны, вараны, гліняны, зацвісці, музыка, прыняты, касцяны.

Арфарыён, арыета, арыёза, бенефіс, брыдж, вадэвіль, вакханалія, варыяцыя, вібрацыя, вяселле.

7. Пастаўце назоўнікі мужчынскага роду II скланення ў родным і давальным склонах адзіночнага ліку і ў назоўным склоне множнага ліку, абзначце націскі.

Бінт, бусел, вецер, волас, гол, голуб, доўг, звер, звон, камень, мароз, плот, плуг, роў, рот, сом, цесць, вус, зуб, рог.

8. Утварыце ад прыметнікаў формы суб'ектыўнай ацэнкі і пастаўце націскі.

Родны, светлы, добры, лёгкі, малады, сівы, кароткі, стары, разумны, шэры, сухі, крывы, мяккі, слабы, малы.

9. Утварыце ад дзеясловаў формы 2-й асобы множнага ліку і абзначце націскі.

Чытаю, крычу, веру, бягу, бяру, стаю, еду, маўчу, іду, існую, пішу, кладу, злую, жую, нясу.

10. Запішыце лічбы словамі і пастаўце націскі.

11, 14, 50, 60, 80, 600, 616.

11. Праспрагайце наступныя дзеясловы, абазначце націскі, растлумачце фанетычныя працэсы, якія адбываюцца пры ўтварэнні некаторых формаў.

Абцерці, адрачыся, апынуцца, глядзець, купіць, пусціць, цвісці.

12. Утварыце ад наступных дзеясловаў формы 2-й і 3-й асобы адзіночнага і множнага ліку, звярніце ўвагу на націскі.

Быць, кідаць, даць, заняць, пачаць, несці, цягнуць, церушыць, узяць, прыняць.

13. Утварыце ад дзеясловаў формы прошлага часу множнага ліку і абазначце націскі.

Даць, несці, жыць, прыняць, прадаць, піць, спакушаць, страчваць, атаясамліваць, берагчы, везці.

14. Утварыце дзеепрыслоўі незакончанага трывання і абазначце націскі.

Несці, браць, ісці, чытаць, пісаць, жаць, бегчы, ехаць, святкаваць, абуваць, глядзець, смяяцца, ляжаць, верыць, класці, майстраваць, рэзаць, лічыць, клапаціцца, ганарыцца, квітнець.

Лексічныя нормы беларускай мовы

1. Прачытайце пары слоў і прааналізуйце, якія лексемы і чаму іх мэтазгодна выкарыстоўваць у маўленні.

I. Выстаўка – выстава, сталы / нязменны – пастаянны, глава – раздзел (кнігі), факел – паходня, стул – крэсла, спонсар – фундатар, тамсама – там жа, веруючы – вернік, Скарынінскі – Скарынаўскі, аплачваемы – аплатны, асілак – волат, зарука / заклад – залог, паліва – гаручае, суправаджальнікі – суправаджаючы, ялінка (навагодняя) – ёлка, склеп – пограб, жуйка

– жвачка, шанц / шанец – шанс, дзіўны / дзівосны / чароўны – здзіўляючы, недагляд / нядбайнасць – упушчэнне, дадому – на дом (заданне), спадзеў – надзея, асобнік – экзэмпляр, віна / правіна – праступак, саманавучальнік – самавучыцель, сыроватка – сываратка, значнасць / вартасць – значымасць.

II. Квяцістая капуста – цвятная капуста, надыходнае свята – надыходзячае свята, жывая энцыклапедыя – хадзячая энцыклапедыя, абедны стол – абедзенны стол, друкавальная машына – пішучая машына, насамрэч – на самай справе, па справядлівасці – па праву, арганізацыя-апанент – апаніруючая арганізацыя, дастатковыя веды – здавальняючыя веды, змарнаваць час – убіць час, жывы эфір – прамы эфір, выставачны комплекс – выстаўны комплекс, задаваць тон – весці рэй, задзіраць (задзерці) нос – драць нос, па шчупаковай волі – па шчупаковым загадзе, з усяго відно, па ўсім відаць – па ўсяму відаць, назапашаны вопыт – накоплены вопыт, перадусім / найперш – перш за ўсё, уступны артыкул / уступная лекцыя – уводны артыкул / уводная лекцыя.

2. Ахарактарызуйце выдзеленыя словы і паразважайце, з якой мэтай яны выкарыстоўваюцца ў розных моўных стылях.

Васіль Бусыга быў **кандыдат у валасныя старшыні**, але рэвалюцыя і ўсе далейшыя падзеі адвялі яго кандыдатуру (Я.Колас).

У торбах хлеб-**жытнічак**, сала, сыр і нават солі **жменька** (П.Пестрак).

Да буслоў у нас адносіліся з нейкай пяшчотнай павагай. Называлі не інакш як **буськамі** (С.Пархута).

Людзі, вядома, лічылі, што перагінае палку старшыня-**прадсядацель** (У.Рубанаў).

Грышка няўмелымі пальцамі **растрыбушыў** канверт, і тое, што прачытаў у лісце, спярша засціла ад яго сонца – пацямнела ўваччу... (У.Рубанаў).

Колькі разоў [Жукоўскі] падыходзіў да **мальберта**, браўся за **палітру** і **пэндзлі**, а думкі ўсё пераскоквалі праз пушчанскі матыў і Старую Волю, сядзібу маленства, танулі ў іншых вёснах... (В.Карамзаў).

Сярод экспанатаў нямала рэчаў, якія хочацца патрымаць у руках, дзівячыся, як па-майстэрску зроблена мастакамі **інкрустацыя**, і **лакавая мініяцюра**, і **разьба па дрэве**, **батлейкі** для лялечнага тэатра ("Звязда").

Значыць – **хобі**, а ў народзе гэта – **дурыкі**. Вось з гэтых самых дзівакоў сярод рамеснага люду смела можна ствараць творчы саюз "хабянутых", не меней ("Звязда").

Словаўтваральныя дыялектызмы – словы, якія адрозніваюцца ад літаратурных словаўтваральнымі **дыялектнымі марфемамі**: **дамаўё** (дамавіна), **вудар** (вудзільшчык), **гарушка** (горка), **цяперака** (цяпер), **пявун** (певень) і інш. (Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я.Баханькова. – Мн. , 1994).

Пры ажыццяўленні аграэхнічных і лесаэксплуатацыйных работ, а таксама работ у дарожным, гідратэхнічным і іншых відах будаўніцтва забараняецца ўжыванне прыёмаў і метадаў, якія садзейнічаюць забалочванню, змыванню, выдзіманню і аплыванню глеб і грунтаў... (Закон аб ахове прыроды).

3. Акрэсліце сферу выкарыстання прыведзеных слоў і падбярыце да іх стылістычна нейтральныя сінонімы.

Утрыраваць, весці рэй, цягацца, словаформа, фігляр, гаманіць, імідж, эфект, кампетэнтны, дыфузны, рэарганізацыя, заправіла, кампіляцыя, скаліць зубы, папрасіць выйсці, дылда, халадзіна, выпетраць, стаўленне, дэрывацыя, танюткі.

Словаўтваральныя нормы

1. Дзеяслоўны суфікс **-ірава-** не ўласцівы беларускай мове, з яго функцыяй мэтазгодна выкарыстоўваць суфікс **-ава-**. Утварыце ад прыведзеных назоўнікаў з дапамогай гэтага суфікса адпаведныя дзеясловы.

Узор: норма – нармалізаваць.

Ідэал, дэтал, кінафікацыя, амністыя, афіша, бальзам, пломба, тэлефон, план, форма, рамонт, прагноз, аванс, віза, рэзюме, кантраст, група, дата, прэмія, газа.

2. На месцы неўласцівых беларускай мове суфіксаў – **ствава-** і **-ніча-** ў дзеясловах неабходна ўжываць фарманты – **ава-** , **-і-** (**-ы-**). Якімі формамі трэба замяніць наступныя словы?

Старшынстваваць, брыгадзірнічаць, гаспадарнічаць, панстваваць, царстваваць, гультайнічаць.

3. Да назоўнікаў мужчынскага роду падбярыце назоўнікі жаночага роду.

Аграном, акцёр, аўчар, буфетчык, бухгалтар, вадавоз, верабей, вучань, выдатнік, галандзец, гарэзнік, гаспадар, голуб, гусак, дакладчык, даяр, доктар, дарадчык, дзядзечка, дзядуля, дырэктар, певень, загадчык, касір, карэец, вожык, шчупак, камар, рэдактар, сакратар, бібліятэкар, кандуктар, пілот, майстар, тыгр, леў, асёл, слон, спявак, пракурор, балерына, кітаец.

4. Перакладзіце запазычаныя дзеясловы на беларускую мову, матывуйце выбар суфікса.

Позіраваць, прапагандзіраваць, мадэліраваць, санкцыянаваць, формуліраваць, утрыраваць, канструіраваць, фіксаваць, цытаваць, інкрімінаваць.

5. Прывядзіце сінонімы-адпаведнікі наступных імёнаў.

Юрый, Уладзімір, Георгій, Васіль.

6. Утварыце памяншальна-ласкальныя формы назоўнікаў ад наступных слоў.

Алена, Галіна, Вольга, Васіль, Мікола, Павел, Глеб; маці, бацька, дзед, баба, сын, дачка.

7. Запішыце імёны па бацьку, утвораныя ад наступных імёнаў.

Васіль – Васілій, Анатоль – Анатолій, Аркадзь – Аркадзій, Леанід, Мікалай, Юрый.

8. Выпішыце назоўнікі, утварыце ад іх формы ацэнкі, калі гэта магчыма.

Для нас – прыроды болей мілай,
Чым беларуская, няма.
Яна ж усіх нас надзяліла
Душой такою, як сама!
То ж у яе натуры – чуласць,
Гасціннасць, мяккасць, дабрыня,
Гатоўнасць даць табе прытулак –
Ці ты чужы, ці ты радня.

Н.Гілевіч

9. Якія вы ведаеце варыянты наступных імёнаў.

Іван, Павел, Міхаіл, Юрый, Васіль, Аляксандр, Пятро, Леанід.

10. Суфікс **-чат-** у прыметніках не характэрны беларускай мове, утварэнні з ім перакладаюцца на беларускую мову адпаведнікамі з фармантамі **-ав-**, **-ават-**, **-іст-**, **-аст-**. Перакладзіце прыметнікі на беларускую мову.

Сетчатый, складчатый, створчатый, рассыпчатый, гребенчатый, игольчатый, переливчатый.

11. Прачытайце ўрыўкі з мастацкіх тэкстаў і адкажыце, на ўзор якіх слоў утвораны выдзеленыя неалагізмы. Што надаюць творам аказіянальныя словы?

І. І гэта **крынічнасць, сунічнасць**, Вавёрка, і верас, і бор – Зялёная сімвалічнасць, А шчасця ў жыцці недабор

(П.Панчанка); На штабель **выносістых** сосен і **тугацелых** елак Лесаруб прысеў адпачыць (В.Зуёнак); Шкадуйце **зямлюсю** ўлетку – цяжарныя хлебам палі (Я.Сіпакоў);

І так яна [вуліца] зрабілася Арктычнаю, А потым стала вуліцай Белвузаў, **Акакія Цытатадыхавічнага**, А сёння – **Аблрэмбазы прамсаюзаў** (М.Танк); Недзе зараз у сцішанай хаце Пра мяне **журбоціца** маці (С.Законнікаў); Падалі, падалі сосны, Стогнам будзілі тайгу. З гулам франтоў **громных** Перагукаўся той гул (С.Законнікаў); Вось і зноўку прыйшла На зямлю маю восень, Над пустымі шляхамі **закружыў ліставей** (М.Башлакоў).

II. Падумайце, чым абумоўлена ўжыванне вялікай колькасці неалагізмаў у творах для дзяцей?

Не любілі прасік цацкі, нават пасміхаліся: – Прасік-гультасік, пойдзем пагуляем у футбол (У.Ліпскі); А да Ланы – хоць ты плач! – Часта ходзіць **Раскідач** (Р.Барадулін); Паглядзі на ўслон і ўслончык, ну, нібыта слон і **слончык** (І.Муравейка); Скуль той гром неспадзяваны, Што трасе, як трасца, дом? На рацэ пачаўся рана **Крыгагром, Крыгагром** (К.Камейша); Дожджык, **дожджык-грыбасей**, Не лянуйся: сей і сей, Шчодра палівай дубы, Каб спарней раслі грыбы (С.Грахоўскі); Пакаёвы інструмент, А як зваць – забыўся ўшчэнт, Не магу я ўспомніць назвы... Памажыце мне хоць раз вы! **Пылаед, пылахоп, Пылашук, пыланык, Пыласмок, пылахоп, Пылажор, пыл'язык, Пылашланг, пылавоз...** Здагадаўся – пыласос! (А.Клышка)

12. У артыкуле "Не воля вольная, а – дыктат нормы!" А.Лукашанец піша, што «...трывала ўвайшлі ў моўную практыку словы **мытня, мытны, мытнік** замест **таможня, таможны, таможнік**. Відаць, паспяхова выцясняецца назоўнік **выстаўка** паланізмам **выстава**, хаця менавіта першы натуральна ўпісваецца ў словаўтваральную сістэму беларускай мовы і адзіным яго недахопам з'яўляецца яго супадзенне з рускім адпаведнікам **выставка**. Якраз замацаванне грамадскай моўнай практыкай не без актыўнага садзейнічання перыядычнага друку слова **выстава** можа "пацягнуць" за сабой іншыя інавацыі, не зусім успрымальныя нават для

прыхільнікаў кардынальных змен у сістэме беларускай мовы. **Выстава** можа наладжвацца толькі ў **выставовай** ці **выстаўнай**, а не **выставачнай** зале, як гэта было да апошняга часу». Паразважайце аб ужыванні выдзеленых формаў слоў у сістэме беларускай мовы.

У гэтым жа артыкуле "Не воля вольная, а – дыктат нормы!" пішацца: "На жаль, на старонках штотыднёвіка можна сустрэць і дыялектныя словы, і зусім недарэчныя памылкі друку. Напрыклад: Будзьма разам у чацвёртым квартале 2002 года! (правільна: будзем). Форма будзьма ўсімі нарматыўнымі дапаможнікамі і даведнікамі кваліфікуецца як дыялектная". Прыгадайце лексічныя і граматычныя асаблівасці публіцыстычнага стылю і дайце ўласную ацэнку выдзеленай форме слова і яе месцу ў сістэме функцыянальных стыляў беларускай мовы.

Дакладнасць і сцісласць маўлення

1. Назавіце сродкі дакладнасці маўлення ў наступных урыўках.

І колькі яшчэ напісана малінавых інтэр'ераў! Усе яны ў самых лепшых музеях Расіі і Польшчы, у багатых салонах. Колькі мастакоў, выдатных майстроў, як Мараваяў, Бялыніцкі-Біруля, Бахцін, Вінаградаў, хацелі і спрабавалі пісаць тон так, як піша ён [Жукоўскі], але ўсе пісалі, як пішуць толькі яны самі, бо пісаць так, як ён, не мог і не зможа ніхто, акрамя яго (В.Карамаяў); Узяў каланок, якім ён клаў на палатно вадку, але падумаў, ці не да месца тут шчацінка, і пэндзаль змяніў на шчацінава (В.Карамаяў); Плечы сагнутыя чуюць дрыготку, Крокі няўцямныя, млявасць рукі. Шляхам астатнім князя Сіротку Сціхлым Нясвіжам нясуць жабракі (М.Мятліцкі); Бе-раг Віліі. І круча У туману паясах. Ліпень дыхае гаюча Прэлю смольнай у лясках (М.Мятліцкі); Дзе ты, кураслеп лясны? Дзе ворлік? Дзе мядзвежая цыбуля – чарамша? Ходзіш, ходзіш – І пярышыць у горле... Плач, асірацелая душа. А калісь было ўсё надзіва! Як збяднеў у нас зялёны свет. Дзе знайсці сармацкае кадзіла, Сон-траву, і меч-траву, і позна-

цвет (П.Панчанка); Коней сцябалі абое – І "пан", і "фурман" коней гналі. Глядзеў на "фурмана" з усмешкай Скарына – Усё-ткі правёз кантрабанду ён з богам! Бо гэты "фурман" – быў найлепшы друкар, Украдзены ў караля самога. Ехаў Скарына Францыск друкаваць свае кнігі дома. Цілімкалі Весе́ла Бомы... (Я.Сіпакоў).

2. Раствлумачце значэнне прыведзеных паронімаў. Як звязаны паранімія з дакладнасцю маўлення.

Адрасат – адрасант, экспанат – экспанент, публічны – публіцыстычны, аб'яднальны – аб'яднаны, адыходлівы – адыходны, аб'ёмісты – аб'ёмны, даравальны – дараваны, даследчыцкі – даследчы, дваісты – дваіны, падаўжэнне – падваенне, спецыяльнасць – спецыялізацыя, прапіска – прыпіска, чалавечы – чалавечны, частотны – часты, шляхетны – шляхецкі, экскурс – экскурсія, экстэрн – экстэрнат, эфектны – эфектыўны, фактар – факт, факультатыўны – факультэцкі, фаварыт – фавор, уласніцкі – уласны, класавы – класічны – класны.

3. Знайдзіце ў прыведзеных сказах словы, якія парушаюць дакладнасць маўлення, вызначыўшы прычыны яе парушэння.

Яе мукі на ўсе рукі; Даль апанована белай завесай, кружыць над полем, кружыць над лесам; Бяжыць [алень] па палях, па лясках – Аж пырскаюць знічкі ў вачах... К аленісе цёплай бяжыць З надзеяй адзінаю – быць!; Так пошукі каханья прывялі Да страты неабачлівай крыві; І чорны смутак сэрца дажджом пральецца золкім, ды сонца абаўецца вакол вачэй вясёлкай; Шампанскае кавай прагнана. Натхненне адкуль узялося? Настолькі з бяссоннем зжылося – да ранку амаль даканала; ...калі жаль сэрца скалане і ў жылах пульс заб'е вавёркай; Холадна ценям на змерзлым снезе. Цені – таксама дрэвы. Таксама і я, і ты; Цурчыць ручэй паміж алешын. Бушуе бурная рака. Хто дзіўных песняў наразвешваў? Узлёт былога жаўрука; І ў шчасці часам точыцца туга, І ў горы знойдуцца святло і асалода; Чаму: у адных – шчасце без цяжкасцей, а да другіх – злыбеды лашчацца?

4. Дакажыце, што ў прыведзеных урыўках парушаецца такая камунікатыўная якасць, як дакладнасць маўлення.

Кожны беларус будзе валодаць родным словам, каб свабодна дастасоўвацца да духоўных каштоўнасцей, набыткаў гісторыі і культуры свайго краю.

Мы павінны ганарыцца і ганарымся вялікімі майстрамі роднага слова, якія агучылі яго цэламу свету... Творы іх перакладзены на мовы розных кантынентаў.

[Беларуская мова] не можа быць ахвяравана на самазабыццё... Яна павінна ўладарна пашырацца...

Паўтарацца могуць як зычныя гукі (алітэрацыя), так і галосныя (асананс). Часта яны спалучаюцца.

Зваротак можа выражацца і былой клічнай формай: Спі, сыночку, спі, каточку, спі (П.Глебка).

У якасці дзеяслова-звязкі найбольш часта выкарыстоўваецца дзеяслоў быць. Ён пазбаўлены лексічнага значэння і выражае толькі граматычнае значэнне часу і ладу.

Стыль – сукупнасць моўных сродкаў (фанетычных, лексічных, марфалагічных, сінтаксічных), ужыванне якіх залежыць ад характару, мэт і зместу выказвання.

Падкрэсліце прыметнікі вышэйшай ступені параўнання. Утварыце ад іх складаныя формы.

Прааналізуйце тэксты... урыўкі з рамана І.Мележа "Людзі на балоце" і вызначце, дзе парушаюцца нормы літаратурнай мовы. Раствлумачце, чаму аўтар свядома ідзе на гэтыя парушэнні.

Знайдзіце ў тэксце [вершы Я.Коласа] выпадкі адхілення ад правільнага парадку слоў. Чым гэта можна растлумачыць?

Ці ёсць адхіленні ад пастаяннага парадку слоў [у вершы М.Багдановіча]?

Запішыце словы па-беларуску (на дароге, по рэспубліке, в кнізе і інш.).

Прачытайце тэкст, заўважыўшы дзеепрыметнікі.

Маўленчы такт мае адзін паўнавесны слоўны націск.

Прыклады з артыкула А.Каўруса "Разгорнем падручнік"

5. У адпаведнасці са значэннем слоў **псіхічны** і **псіхалагічны** вусна ўстаўце адно з іх у неабходны кантэкст.

На маю думку, у яго [Андрэя] пачынаецца ... захворванне, выкліканае нервовым узрушэннем (М.Машара); Уся справа ў тым, што і другая ноч закрывае сваім змрокам яшчэ многа пытанняў, якія стаяць у звязцы з ... праяўленнямі чалавечага жыцця (Я.Колас); Тут патрэбен ... падыход, як і ва ўсякай іншай справе (М.Лупсякоў); Але настаўнік выходзіў тут з ... меркавання: уласны подпіс павінен быў лепш зацікавіць яго вучня (Я.Колас); Абодва маўчалі. Цяжка сказаць, ці то быў спосаб ... уздзеяння на водаправодчыка, ці выгадванне часу на абдумванне, з чаго пачаць гаворку (А.Пальчэўскі); Баяўся, што пад напорам ... атакі і ты павесіш нос (А.Васілевіч); Раскрыццё ... стану людзей заменена ў карціне фіксацыяй знешняга боку дзеяння (М.Кацар); Апавяданні Чорнага 20-х гадоў – гэта замалёўкі з жыцця беларускай вёскі, ... эцюды, лірычныя абразкі (М.Луфераў); Цікавым у гэтых адносінах з'яўляецца ... эцюд Янкі Брыля "Як маленькі!" (С.Майхровіч); У жывым творчым працэсе нараджаецца пачуццё ... праўды (Я.Рамановіч); Герой паэмы не паддаецца страху, трывозе і ... прыгнечанасці (Р.Бярозкін).

6. Параўнайце розныя рэдакцыі ўрыўкаў з твораў Я.Брыля і прасачыце, як аўтар працуе над дакладнасцю мовы з мэтай стварэння вобразаў.

<p>1. Крыжавы пісаг мармеладу з куточка рота поўз на дрэнна паголены старэчы падбародак хама, якому ўсе, як і плануецца фюрэрам у сусветным маштабе, павінны служыць.</p>	<p>Чырвоны пісаг мармеладу з куточка рота поўз на дрэнна паголены старэчы падбародак хама, якому ўсе, як і плануецца фюрэрам у сусветным маштабе, павінны служыць.</p>
--	---

2. Стары батрак, худы і добры, як Дон-Кіхот , сядзіць сабе з лейцамі, трохі спусціўшы старэчыя ногі над коньмі.	Стары батрак, худы і добры, сядзіць сабе з лейцамі, трохі спусціўшы старэчыя ногі над коньмі.
--	---

3. Спяваючы, дзядзька Барыс – і высокі, і стройны, і нават прыгожы, якім ён без песні ніколі не быў, – пагойдваўся, як тая сасна , разгайданая радасным, сонечным шумам.	Спяваючы, дзядзька Барыс – і высокі, і стройны, і нават прыгожы, якім ён без песні ніколі не быў, – пагойдваўся, як тая гонкая сасна , разгайданая радасным, сонечным шумам.
---	---

7. Прачытайце. Якая моўная з’ява стварае двухсэнсоўную моўную сітуацыю?

Кожны па-свойму

– Калі ты, нарэшце, Алесь, выправіш сваю двойку па арыфметыцы? – запытаўся бацька ў сына.

– А як я магу выправіць, калі журнал знаходзіцца ў настаўніцы.

8. Прачытайце сказы. Знайдзіце словы з пераносным значэннем, растлумачце іх змест, раскрыйце пераноснае значэнне.

Нішчымнай паўзе не даў зацягнуцца Мішка Венік (Я.Брыль); Гэта – чыстая, голая і да чорцікаў сцюдзёная праўда (Я.Брыль); У крохкай таямнічай цішыні, па даўніх партызанскіх папялішчах начамі загараюцца агні (С.Грахоўскі); Звініць лістапад залатымі дажджамі, лятуць журавы над палямі, лугамі (П.Панчанка); Плыве мая песня – крынічанька – бярозавыя берагі (Г.Бураўкін); Вятрыска варушыць азяблае лісце (А.Звонак); Вы мне скажаце: будзе ізноў бэз і дзяўчаты ў лёгкіх блакітных сукенках. Для мяне ж яшчэ доўга расстрэлены лес захліпацца будзе дзіцячым енкам (П.Панчанка); Злічы ахвярных юнакоў, мая праставалосая

краіна (В.Жуковіч); Праўда, тая шалёная радасць пасля здарэння ці сутычкі з Габрыелем Жагалам была кароткаю... (В.Адамчык); Праз душу, праз восень, праз Сусвет Праплывае шчасця сілуэт, Прывідны і светлы, як анёл... (Л.Рублеўская).

9. Знайдзіце выпадкі двухсэнсоўнага ўжывання слоў. Як гэтая памылка ўплывае на дакладнасць маўлення?

Гусь, як і карова, увесь дзень на лузе. Маладняк, які важыць да 2–3 кілаграмаў, з'ядае за дзень 2 кг травы на адну галаву. Ім падабаецца дзьмухавец, трыпутнік (Звязда); Алена Віктараўна з кута ў кут мерала пакой (У.Арлоў); Побліз м.Коханава на цяперашняй Магілёўшчыне стаяў т.зв. "Рагвалодаў камень" – пліта з крыжам і надпісам, высечанымі ў 1171 г. загадам князя Рагвалода Барысавіча (Помнікі гісторыі і культуры Беларусі).

10. Прачытайце. Якімі сродкамі дасягаецца дакладнасць навуковага стылю (навукова-папулярны падстыль)?

I. Культ камянёў быў шырока распаўсюджаны на Беларусі. Некаторыя з іх мелі нават уласныя імёны: Кравец, Сцяпан, Змяіны камень, Чортаў ступень, Святы камень і г.д. Славіліся камяні Дзям'ян і Мар'ян ля вёскі Пярэжыр Пухавіцкага раёна. Лічылася, што ўсе яны маюць магічную сілу, лечаць хворых. У старадаўнія часы да іх неслі палатно, грошы, цялят, парасят. Дзяўчаты, просячы сабе жаніха, прыносілі пярсцёнак альбо некалькі пацерак.

Амаль паўсюдна на Гомельшчыне вядома легенда пра славуці Цітаў камень, які, па сцверджаннях мясцовых жыхароў, раней мог свабодна перамяшчацца з аднаго месца на другое і ўвесь час павялічваўся ў памерах... Людзі сцвярджалі, што гэты валун вельмі дапамагаў сялянам, асабліва бедным. Калі не было чалавеку чаго есці і апрануць, трэба было толькі звярнуцца да каменя, і ён адразу ж выручаў – карміў, паіў, апранаў, прычым усе гэтыя паслугі валун аказваў задарма (А.М.Ненадавец).

II. Захаванья з таго часу архіўныя матэрыялы ў Падуді расказваюць, як адбывалася абарона нашым земляком доктарскай ступені. У гэтых каштоўных звестках пра Скарыну побач з тым, адкуль ён родам ("з Полацка"), якой нацыянальнасці ("русін" – гэта значыць, беларус), адзначаецца, што ён – дацкі каралеўскі сакратар. Гэты цікавы штрышок, нязнаны ў нас раней, дазваляе рабіць здагадкі пра яшчэ адзін непрыясны адрэзак Скарынавага жыцця перад Падудай.

Як вядома, улетку 1509 года польскі кароль і вялікі князь літоўскі Сігізмунд I Стары, каб падпісаць умову аб дружбе з Дацкім каралеўствам, пасылаў у Капенгаген спецыяльную дэлегацыю. Відаць, як мяркуюць гісторыкі, Скарына быў уключаны ў гэтую дэлегацыю і, магчыма, пасля знаходзіўся як высокаадукаваны чалавек, доктар філасофіі на сакратарскай пасадзе ў дацкага караля...

І вось 5 лістапада 1512 года ў царкве святога Урбана сабралася калегія "найслаўнейшых дактароў мастацтваў і медыцыны" Падуданскага ўніверсітэта, каб вырашыць пытанне аб допуску да экзаменаў на ступень доктара медыцыны Францішка Скарыны (А.Кльшкі).

11. Прачытайце. Якімі сродкамі дасягаецца дакладнасць маўлення ў публіцыстыцы?

"Краіна ведаў" абзавялася ўласным гербам

Кожная дзяржава ў свеце мае свае геральдычныя сімвалы: сцяг, герб, гімн і г.д. А кожная вышэйшая навучальная ўстанова – быццам невялічкая "дзяржава ў дзяржаве". Тым больш, калі размова ідзе пра вядучую ВНУ краіны.

Вучоны савет Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта падумаў-падумаў дый зацвердзіў два гады таму ў якасці сімвала сваёй навучальнай установы міфічную папараць-кветку. Распрацаваныя герб і сцяг прайшлі нават спецыяльны разгляд у Рэспубліканскай геральдычнай камісіі. І вось учора папараць-кветка нарэшце "расцвіла" на фасадзе галоўнага корпуса БДУ. Як падкрэсліў на ўрачыстай цырымоніі з гэтай нагоды

рэктар універсітэта, ... "наш герб паказвае імкненне выкладчыкаў і студэнтаў да вечнага пошуку і вечнага спасціжэння навакольнага свету".

Паводле фальклору, чалавек, які валодае папараць-кветкай, робіцца мудрым і шчаслівым, аднак не варта забыцца, што шлях да ведаў ляжыць праз церні...

Паводле матэрыялаў "Звязды"

12. Прачытайце тэксты. Назавіце сродкі рэалізацыі дакладнасці маўлення ў розных публіцыстычных жанрах.

I. Сёлета падчас святкавання Дзён беларускага пісьменства ў старажытным Полацку мяркуецца ўстанавіць памятны знак у гонар адной з літар нашага алфавіта – "ў" нескладовага. Аўтары памятнага знака лічаць, што такой літары, як наша "ў", не мае ніводзін алфавіт свету. З гэтай нагоды прыгадалася...

У сям'і мінчан Чылікіных, Аксаны і Міколы, расце хлопчык. Завуць яго Сержык, Сяржук. Зараз яму дванаццаць гадоў. Але калі ён быў зусім маленькі, усюды і ўсім казаў: "сажаўка", "запаўка", "паўка" (палка), "баўкон", "поў" (пол)...

Прыгадалася... Знаны даследчык нашага этнасу Ян Чачот калісьці пісаў, што беларусы – крывічы – вельмі не любяць гукаў "л", "в" і пры пэўных пазіцыях скрозь іх замяняюць на "ў": аўтар (алтар), каўтун (калтун), каўнер (калнер). І вось гэта несвядомая нелюбоў да гука "л" прабілася напрыканцы XX стагоддзя ў нашага сучасніка – з'ява, якую яшчэ ў XIX стагоддзі заўважыў Ян Чачот.

Паводле матэрыялаў "Звязды"

II. Грэцыя не хавае сваіх слёз, не ўтойвае ні вялікай, ні малой бяды.

Мы будзем прыпыняцца каля прыдарожных каплічак, глядзець на маленькія журботныя іконы, а таксама на фотаздымкі тых няшчасных вандроўнікаў, што загінулі тут, на дарозе, магчыма, не паспеўшы нават падумаць пра смерць.

Моўчкі мы раскажам ім пра свой боль і страхі.

Хай яны паслухаюць нас, выкарыстаюць святое права мёртвых – права супакоіць жывых.

У Дэльфах дахрысціянскія сцэжкі прывядуць нас на бязлюдны, каменны іпадром, што ўзвышаецца над піфійскім тэатрам і адноўленым дарычным храмам Апалона.

Нашую адзіноту і шчаслівую адасобленасць будзе ахоўваць заснежаны Парнас, той самы казачны Парнас, на які ўслед за паэтамі ўлез аднойчы й непаэт, наш кемлівы палясоўшчык. Аднак ні паэтаў, ні вясёлага палясоўшчыка Тараса мы не ўбачым. Убачым на самым версе толькі блакітна прышмелы снег. Супакоімся: некалі ж і Байран на гэтай святой гары бачыў тое ж. Парнас, паводле сведчання вандроўнага лорда, быў "увянчаны снегавай каронай" (радок Байрана, перакладзены Р. Барадудзіным) (Л. Дранько-Майсюк).

13. Якая камунікатыўная якасць маўлення забяспечваецца шляхам скарачэння колькасці кампанентаў? Прачытайце варыянты фразем і падумайце, якія з іх найбольш дакладныя (поўныя ці скарачаныя), а якія найбольш зручныя, звыклыя ў маўленні і чаму?

Малоць языком – малоць,
вылецела з галавы – вылецела,
валасы на сабе рваць – валасы рваць,
зямля іх вазьмі – зямля іх,
на ўсе сто – на сто,
трымаць язык за зубамі – язык за зубамі,
у сабакі вочы пазычыць – вочы пазычыць,
хоць у лоб страляй – хоць страляй,
хоць запалі то не трэсне – запалі не трэсне,
б'юцца за мяшок, а мяшок парожні – б'юцца за мех,
дуды ў мех і па ўсіх танцах – дуды ў мех,
дзевяноста дзевяць на фронце і адзін у рамонце – дзевяноста дзевяць,
масла пагасла сала патала – масла пагасла,
накрыцца як ліс хвостом – накрыцца хвостом,
круціць як сабака хвостом – круціць хвостом,
аж скура скарыць – скура гарыць,
аж сэрца зайшлося – сэрца зайшлося,
ісці пятамі назад – пятамі назад,
сэрца ў пяткі зайшло – сэрца ў пяткі,

як з гаршкамі на торт – як з гаршкамі,
злэны мак трэсці – мак трэсці,
няма што казаць – няма што,
як карова языком злізала – як карова злізала,
хоць кол на галаве чашы – хоць кол чашы,
як рак на гары свісне – як рак свісне,
ледзь шоры цягаць – шоры цягаць,
пайсці да Абрама на піва – пайсці да Абрама,
у сабакі вочы пазычыць – вочы пазычыць,
хоць ты што хочаш – хоць ты што,
абы з рук пазбыць – абы з рук,
выйсці сухім з вады – выйсці сухім,
з мухамі ў носе – з мухамі,
прыстаць як банны ліст – як банны ліст.

14. Прачытайце і дакажыце, што мова персанажаў у дадзеным урыўку з’яўляецца сціслай?

Паліна. Надзейка! Памацай-ка ў яго галаву. Нешта ён языком лапці падплятае.

Цярэшка. Ну, баба, баба, баба! Хутчэй варушыся! Дзе трыножка? Я на комінку цяпельца раскладу. Ды хутчэй, вы-ы! Яны во-во ў хату ўваляцца.

Паліна. Што ета ты? Ці жартуеш так? Ці мо і праўда – захварэў?! Таго бандзіта карміць? Ён жа людзей сваіх страляў. Ён жа спаліў двор Свірыдавых і дзяцей не пашкадаваў.

Цярэшка (хмуры). А мяне старастам прызначыў.

Паліна. Каго?!

Цярэшка. Мяне.

Паліна. Што-о-о?! (Яна ўжо сумняваецца, што ён жартуе).

Надзея. Старастам?!

Цярэшка. Старастам. (Ён радуецца, як дзіця). А як вы думалі?

Паліна (з жахам). Цябе?!

Цярэшка. Мяне!

Паліна (пытаецца ў Надзеі). Ён што? Пры сваім?

Надзея. Відаць, не пры сваім.

Цярэшка. Пры сваім, пры сваім, не турбуйцеся.

А.Макаёнак. Трыбунал

15. Прачытайце. Адкажыце, якія віды сказаў забяспечваюць сцісласць прыведзеных радкоў.

Тут – горы, Там – раўніны. Там – хлеб, Тут – камень. Тут – цесна, Там – прасторна, Але там вораг! (Я. Сіпакоў); Канчаецца лета: лісце туліцца да галіны, галіна – да дрэва, дрэва – да каранёў (А.Разанаў).

Лагічнасць маўлення

1. Прачытайце ўрыўкі навуковага стылю (навучальны падстыль) і адзначце ў іх парушэнне лагічнасці.

Архаізмы могуць ужывацца ў мастацкай літаратуры з мэтай стварэння рэальнай мовы той гістарычнай эпохі, пра якую гаворыць аўтар.

Размоўна-прастамоўнымі з’яўляюцца пабочныя словы *відно, бач, маўляў, пэўна, мусіць* і інш.

Адценне навізны аказіянальных словы звычайна маюць толькі ў кантэксце.

Напішыце замалёўку ў гутарковым стылі.

Дакажыце на аснове канкрэтных прыкладаў, што для гэтага ўрыўка [тэксту для БелЭн] характэрны дакладнасць, абстрактнасць, лагічнасць і аб’ектыўнасць выкладу матэрыялу.

Прачытайце верш У.Арлова, папярэдне склаўшы яго партытуру: абазначыўшы паўзы, лагічна выдзеленыя словы, стрэлкамі паказаўшы павышэнне і паніжэнне голасу пры чытанні паэтычных радкоў.

Ці ўсе словы ў левым слупку з’яўляюцца членамі сказа? Зрабіце сінтаксічны разбор сказаў гэтага слупка.

Прачытайце, падрыхтаваўшыся да сціслага пераказу тэксту.
Прыклады з артыкула А.Каўруса "Разгорнем падручнік"

2. Ці ўяўляецца лагічным той факт, што імёны Восіп, Вольга цяпер ужываюцца ў адпаведнасці з беларускай фанетыкай, а прозвішчы ад гэтых назоўнікаў чамусьці не маюць пачатковага (прыстаўнога) **в**, асабліва калі яны выкарыстоўваюцца ў афіцыйнай сферы: Осіпаў, Ольгін.

А.Каўрус. Які ён, новы "праваніс"?

3. Прачытайце ўрыўкі з вершаў. Паразважайце над лагічнасцю прыведзеных радкоў.

I. У мяне быў дзед Васіль
І дзед Іван.
Была бабка Агата і
Ганна,
Але яны былі маўклівыя.
Быў прадзед Марцін
І прадзед...
Як яго?
Я нават імя яго не знаю.
Не сказаў, як звалі.
Быў нямы.

II. Я не твая ўжо. Я – з другім,
бо ты, Нарцыс, стаў сябелюбцам,
хоць быў калісьці дарагім,
але часам тым не вярнуцца.

III. Пакуль жыву, я так хачу
смак шчасця зведаць.
Каб сонца зорыла ўваччу
пад светлым небам.

IV. Я ведаю, чаму жанчыны
Не бываюць такімі геніяльнымі,
Як мужчыны:
Муза жанчыны старэе разам з ёй,
А муза мужчыны заўжды
маладая і прыгожая.

4. Назавіце моўныя сродкі, якія парушаюць сэнсавую не-
супярэчлівасць прыведзеных радкоў.

Пагляджу ў твае сумныя вочы.
Чым развеець нямую тугу?
Я зраблю для цябе ўсё,
што хочаш,
А шчаслівай зрабіць не змагу.
Не таму, што бедны,
як вецер.
І характар мой тут ні пры чым.
А таму, што на ўсім белым
свеце
Не бывае шчаслівых жанчын.

5. Якія ўмовы лагічнасці парушаюцца ў наступных
урыўках?

I. Ускочыш, запаліш лямпу, а яны[пагранічнікі] уваляцца
ў хату – белыя халаты, белыя да пят кажухі, белыя ад снегу
валёнкі – асвецяць ліхтарыкамі сцены, двор, варыўню, хлеў, і
зноў іх, устрывожаных, цягнуць за сабой на падворак у цём-
ную ноч з мяцеліцай вялікія, як цяляты, аўчаркі
(І.Пташнікаў).

II. Паспрабуйце не накарміць жывёлу толькі суткі, страт
за месяц не паправіце. Жэня – жанчына добрая, вядома, каро-
ва на ланцугу – відовішча сумнае, што і гаварыць, але буду-
чыня за стойлавым утрыманнем (М.Герчык).

6. Якія сродкі выразнасці мовы заснаваны на парушэнні ўмоў лагічнасці? Падмацуйце свой адказ прыкладамі.

Шчаслівая пасляваенная беднасць (Я.Брыль).

Агееў далікатна правёў рукой па яе плячы, яна праглынула слёзы і хутка супакоілася, усміхнулася яму з ціхай самотнай радасцю (В.Быкаў).

Нечаканая злая радасць забіла Алесі дых, што яна разлучыць, развядзе Імполя з Хрысцяй (В.Адамчык).

Не хаваю дні ў прыполе –
Рассяваю поўнай жменяй.
Што ні дзень – жыцця ўсё болей,
Што ні дзень – жыцця ўсё меней.

Г.Бураўкін

Ваююць да знямогі
І прагнуць перамог.
Так вечна з Чарнабогам
Ваюе Белабог.

Я.Сіпакоў

І яшчэ ведаў, што славянская кніга будзе вечна гаварыць з народамі, бо дзякуючы ім, Кірылу і Мяфодзію, сляпыя – убачылі, глухія – пачулі, нямыя – загаварылі (Я.Сіпакоў).

7. Як вядома, на лагічнасць маўлення ўплывае сэнсавая несупярэчлівасць слоў у адным выказванні і выразнасць усведамлення гэтага выказвання тым, хто гаворыць ці піша. Прааналізуйце з боку лагічнасці прыведзеныя сказы і ўрыўкі.

Ды хаджу невясёлы, Жаль у сэрцы пячэ. – Божа, хоць бы анёлам Дай палётаць яшчэ!; Жанчына – у трынаццаць, Дзяўчо – і ў дваццаць сем. Па свеце лёс у танцы Цябе, як ліст, нясе. То кіне ў рукі тому, То гэтаму шпурне. Не жалішся нікому. Мяннешся ў цане (А.Бадак); Цела ценю – не я, То асфальт ці зямля. Ён прырос да дарог, Да дрыготкіх спляценняў Іншых вулічных ценяў Пад ударамі ног І пад цяжарам колаў

На асфальтавым муры. У святле ліхтароў З ценю сочыцца кроў (Т.Будовіч); Смерць шалёна волатаў касіла. Ды ўставаў світальна маладняк... Веснавейна дыхаюць з магілаў, узыходзяць жывадзейнай сілай продкі нашы – прадчуванне дня; Снег на косы, на плечы мне белым вэлюмам лёг... Зерне белага вечара сніць вясну на палёх (А.Хатэнка); Чаму хусцінку рве вятрыска, Чаму мяне збівае з ног?.. Адчула раптам, Як ён блізка – Старэнькі стоптаны парог. Стаю ў здранцвенні, а матуля Ужо дачку да сэрца туліць...; Дарэмна крыўдзішся, мой бераг, Я не адбілася ад рук. Ты шчырасці маёй не верыш, Не чуеш сэрца перастук (А.Кавалюк).

Дарэчнасць маўлення

1. Аўтар артыкула "Мне імя тваё дасталася..." С.Богуш піша, што "...імя жанчыны – гэта ўжо назоў кахання (адсюль і жанчына – само каханне). Такім чынам, у адным слове і выказваецца пачуццё, і называецца тая, на каго яно накіраванае, і перадаецца яе прыгажосць. Тут імя сапраўды наглядна выступае як "арэна сустрэчы таго, хто ўспрымае, з тым, што ўспрымаецца", і, несучы ў сабе самае-самае ад успрынятага, яно здольнае моцна ўздзейнічаць на ўспрымальніка, як, напрыклад, у гэтым урыўку верша Алеся Наўроцкага "Мне імя тваё дасталася..."

Абледзяніў мароз заснежаныя кусты,
вылятае з рота белаю грываю.
Нічога не трэба мне – толькі ты,
вясёлая і брыклівая.

Ля інтэрната на вадасцёкавай трубе
павіс мароз срэбным калоссем.
Трэба ты мне! Ды замест цябе
мне імя тваё дасталася.

Усяго імя. І я ад шчасця дурны.
Што з імем рабіць, скажыце?
Як соль, сыпануць яго ў суп грыбны?
Ці на хлеб наляпаць гарчыцай?

Ура! Я прыдумаў. Я на прыдумкі зух.
Мароз не на жарты звярэе.
Надзену імя тваё, нібы кажух,
бо нешта пальцішка не грэе.

Такім чынам, цікавая тэма ўласнага імя – яго глыбіннага і патаемнага сэнсу, містычнага значэння, псіхалагічнай сувязі паміж носьбітамі і самім імем – яшчэ чакае сваіх даследчыкаў.

Роднае слова. – 1996. – № 2. – С. 78

Ці дарэчна аўтар навуковага артыкула выкарыстоўвае ўрывац з верша А.Наўроцкага і чаму? Прааналізуйце мову верша.

2. Ці заўсёды дарэчным з’яўляецца ўжыванне дыялектызмаў у мове мастацкага стылю. Падмацуйце свой адказ прыкладамі з наступных сказаў.

Міша пачынае боўтацца – валэхацца ў сажалцы. Нездарма нажарыў – набагліў Грышка лазню, аж каменне ды бёрны трашчалі. Галлё Белазоры ўплішчыў – угамзіў у твань. Дождж нарабіў ужо шкоды – спляжыў – скулёмчыў жыта, авёс. Людзі, вядома, лічылі, што перагінае палку старшыня – прадсядацель (У.Рубанаў).

3. Прачытайце. Ці дарэчнымі ўяўляюцца вам выказванні аўтараў у пэўных сітуацыях?

Я да цябе прыйшла здалёк...
Ты рады, брат мой? Я таксама...

*Пад уражаннем наведвання
братавай магілы напісала Е.Лось*

І патыхае шчасцем,
Цяплом ад тых слядоў,
Гатоў да іх прыпасці,
Іх цалаваць гатоў.

*Я.Нечапаловіч піша пра абходчыка,
які гатовы цалаваць сляды аўтамашын*

4. Пракаменціруйце ўжыванне слоў іншамойнага паходжання. Растлумачце адрозненне паміж варварызмамі і экзатызмамі.

Мікіта (паклаўшы на стол некалькі тоўстых слоўнікаў).
Между протчим, я гатоў, мусье профэсар.

Спічыні. Можам прыступіць, мусье рэгістратар. Учора мы збольшага прайшлі аддзел прывітаньяў, сягоння павінны паўтарыць болей стала. Як вы прывітаеце, спаткаўшы немца?

Мікіта. Гута моргэн, гэр гэрманіш!

Спічыні: Добра! А цяпер, як вы прывітаеце, спаткаўшы немку?

Мікіта: Гута тах, балабоста прусічі!

Спічыні: І зусім не балабоста, а фрау... Паўтарыце: фрау, фрау, фрау!

Мікіта: Фраву, фраву, фру, фруву... Фраву-ву...

Спічыні: Добра! А як вы прывітаеце, спаткаўшы вось такое... (паказвае) малое неманё?

Мікіта: Шабас гут, гэр кіндар фатэрлянд, между протчим.

Я.Купала. Тутэйшыя

5. Прачытайце. На аснове лінгвістычнага аналізу прыведзеных прыкладаў зрабіце вывад аб галоўных крытэрыях дарэчнасці ў мастацкім маўленні.

І. **Буслай.** Дай мне апахмяліцца, я яшчэ не такое загну... Я іншым разам такім разумным бываю, аж страх бярэ... Твой пісьменнік, мабыць, з-за гэтага і прыцягнуў мяне да сябе на хату... Як жывы персанаж. З мяне нашарашыць раман – раз плюнуць... Паднясі толькі чарку ды салёненькі агурочак, я такое магу ўляляшчыць – ніводзін вучоны не разбярэ. Во ўчора, мабыць, калі з ім паддавалі...

Аліна. Ды не мог ён з табой піць...

Буслай. Адкуль ты ведаеш?

Аліна. Ён не п'е...

Буслай. Саўсім?

Аліна. Зусім. Гарэлка супраць прыроды.

Буслай. Не зразумеў...

Аліна. Гэта зелле вынайшла чалавецтва... У натуральным стане спірт не сустракаецца... гэта вынік распаду, гніення... Ніводная жывёліна спірт ужываць не будзе.

Буслай. Чалавек не жывёліна, дарагуша... У яго ў гэтым кацялку (паляпаў па галаве) думкі розныя. Калі сабаку навучыць думаць, і сабака піць пачне... І не курыць?

Аліна. Не. Гэта таксама супраць прыроды...

Буслай. Ну, а астатняе па прыродзе... Добра ён цябе тут лечыць?

Аліна падыходзіць і з усяго размаху б'е Буслая па шчацэ.

Аліна (вельмі спакойна). Я табе сказала, хамула, ён святы чалавек! А калі ты яшчэ раз якую-небудзь пашляціну ляпнеш пра яго, я магу цябе забіць, ты чуеш?

Буслай. Дзе там чую?! У мяне ад тваёй аплявухі ў вушах звініць. Ну й ручка. Адбойны малаток... Дай што-небудзь выпіць! Мне жыць не хочацца.

Аліна. Ідзі ў ванну і пі з-пад крана...

Буслай. Ваду не выпіваюць, а п'юць... А мне выпіць трэба...

А.Дудароў. Парог

II. Мова сталічнага навучэнца цяпер была перанасычана эlegantнымі "чиво", "как-то такто", "опридилённо". Да мясцовых дзяўчатак ён звяртаўся не інакш, як "мамзэлі", а да былых сяброў і ўвогуле незразумела-вытанчана: "Мон амі".

– Опридилённо, мон амі, – казаў Данілка ўважлівым слухачам, – ёсць у мяне там добрыя перспектывы. Дзядзька ўладкаваў каля сябе, как-то так-то і яго месца займу...

Што то за месца, чым займаецца Данілка ў горадзе, ніхто дакладна не ведаў, нават бацькі. Сам юнак адказваў няпэўна: "Мы па гандлёва-эканамічнай частцы". Але ж горад Б" не быў ізаляваны ад гэтага "вялікага свету". Вось і дырэктар мужчынскай гімназіі пан Вярэдзіч, што некалі не спакусіўся зместам тоўстага партманента карчмара, наведаў Маскву... "А можа, Данілку там сустрэне?" – марыў Бурьга і ўяўляў, як у нейкай важнай канторы спаткае ганарлівы дырэктар шыкоўнага Данілку, і сумеецца, і як з роўным прывітаецца...

Між тым прыехаў "на пабыўку" і сам Данілка, які ў свае восемнаццаць выглядаў на добрых дваццаць пяць.

– Вы, папа, зусім пагарыце, – ракатаў малады басок сына.
– Што гэта за музыкі, вобче гаворы, нейкія полечкі... Вы б
заказалі сабе музычную машыну. Ручку пакруціў – і грае
вальсу ці раманс. Вы, папа, ведаеце, што такое вальса?

Л.Рублеўская

Ш. – Вам толькі моладзь не па густу,
А ў тым не бачыце бяды,
Што ў блуд, у гулі, у распусту
Ідуць бабулі і дзяды.

Павыдаюць або пажэняць
Дарослых дочак і сыноў,
Старыя мошчы паджэньшэняць
І самі жэняцца наноў.

Калісь, ад нэндзы ўсохлы – дохлы,
У пяцьдзсят гадоў мужык
Старым лічыўся і, нямоглы,
Не браўся бабамі ў разлік.

Цяпер і ў шэсьцдзсят не годзе!
А што? Здаровыя, быкі!
На кірмашы вунь так і водзяць
Блудлівым зіркам у бакі...

– Другі праз "грыб" не пераплюне,
Сліняк цячэ па барадзе,
А ўсё адно падчэпіць плюндру
І ў рэстаран паіць вядзе.

Дзядусь, а толькі і цікуе,
Як за здабычаю каршун,
Каб дзеўку злэпаць дзе якую;
І каб прытым не ўзняўся шум!..

Н.Гілевіч

6. Алесь Каўрус у артыкуле «Які ён, "новы правапіс"?» піша: Ускладняюць разуменне правілаў рэдкаўжывальных тэрміны (фіналь, і – падобны пачатак гука). Некаторыя тэрміны не адпавядаюць літаратурнай норме: утвараючая аснова (замест утваральная аснова), ізлажэнне (замест пераказ), прамая мова (замест простая мова). Увогуле адхіленні ад лексічных нормаў у тэксце нярэдка.

Прыклады – ілюстрацыі да правілаў даюцца без належнай сістэмы і адбору: чвыр, каўполк, аббрахаць, мацяршчына, пахабшчына, старшынёўстваваць. Часам прыклады не на сваім месцы. Так, кантраст залічаны да складаных слоў, а роля аднесена да назоўнікаў мужчынскага роду". Паразважайце, ці ўяўляецца Вам дарэчным прыведзены фактычны матэрыял у навуковым тэксце.

7. Прачытайце сказы і адкажыце, ці дарэчы яны будуць выкарыстоўвацца ў падручніках. Якім, на Вашу думку, павінен быць фактычны матэрыял у навуковых, навукова-метадычных працах?

I. Як тараканы каля хлеба – Багі паселі ўкруг стала...; Коні тут хвасты задралі, а фашысты – ногі; Белы хвост яго [бугая] выгінаўся кавенькай; "Не! Усё! К чорту фізіку! Выходжу замуж!"; "Пятрусь, уставай! – гукнула старая на печ. – Уставай, падла ты, тры гадзіны!; Сын перастаў пускаць у кефір бурбалкі і нарэшце заявіў...; Восень пахла бабіным летам; Перавозчык грабе стоячы.

II. Мы пераможам. Усімі сіламі наляжам на прамысловасць; Паважаныя камбайнеры, не пакідайце ў полі каласоў!; На тым тыдні, калі толькі адкрыўся паляўнічы сезон, мы з сябрамі блукалі па балотах і зарасніках; Факты красамоўна сведчаць пра быт першых людзей на зямлі.

III. Шавец пашыў прыгожы касцюм; Груша падрасцала на вачах, упрыгожвалася белым цветам; ... і толькі адзін з іх [сыноў] вярнуўся з вайны, каб неўзабаве памерці ад ран; Я хуценька адзеўся і выйшаў з хаты. Туды, на музыку, апроч мяне, пацягнуліся і людзі; Скакун ехаў па лясной дарозе на белым кані; Пачала і я падлічваць годы, няўмела, але шчытна тусаваць.

Прыклады з артыкула А.Каўруса "Разгорнем падручнік"

8. Прачытайце. Знайдзіце перыфразу, акрэсліце яе змест і стылістычную афарбоўку, паразважайце пра дарэчнасць яе ўжывання як у публіцыстычным стылі (у прыведзеным кантэксце), так і ў іншых стылях.

Беларускія "сілавікі" апошнім часам актыўна "штурмуюць" віртуальную прастору. Днямі свой афіцыйны сайт у Інтэрнэце адкрыла Міністэрства ўнутраных спраў. А следам за міліцыянерамі ў сусветнай павуціне займелі свой "куточак" і беларускія вайскоўцы. Начальнік аналітычнага ўпраўлення Міністэрства абароны Сяргей Шматок адзначыў, што ідэя "пакарыць" віртуальную прастору ў беларускіх вайскоўцаў узнікла амаль год таму назад. З 2 лютага сайт Міністэрства абароны "прапісаўся" ў віртуальнай прасторы. У ім – 7 частак: навіны, кіраўніцкі склад, структура, заканадаўчая база, гісторыя, геральдыка і вайсковая палітыка. Ёсць магчымасць для зваротнай сувязі. Усе электронныя паведамленні, як запэўніў начальнік інфармацыйна-аналітычнага аддзела Ваенна-навуковага ўпраўлення Узброеных Сіл Ігар Ігнашчанка, будуць самым сур'ёзным чынам вывучацца, а крытычныя "сігналы" абавязкова будуць правярацца. Адрас сайта: www.mod.mil.by

Паводле матэрыялаў "Звязды"

Чысціня маўлення

1. Прачытайце ўрыўкі з беларускіх народных казак, назаўважце выпадкі ненарматыўнага слова і формаўжывання. Паразважайце, чым выклікана іх функцыянаванне ў фальклоры. Вусна папраўце "памылкі".

Раніца мудрэй за вечар; агонь развёў у печы; дзякаваў хлопец гаспадыні; не ведаю нават, як аддзякаваць цябе; качка ўздымала ў неба; птушка апусцілася прама на край гнязда; патухалі яны на раны, і тыя адразу зажылі; з асілкам жартаваць нельга, можна галавы не знасіць; хадзіў у горад за прысмакамі; хацела было распытаць пра майстра; зайшла ў пакой і... пазнала свайго суджанага; з кожным крокам сця-

жынка ўсё вузей і вузей; "Зараз павячэраю", – сказаў пра сябе хлопец; дзяўчат навокал многа, толькі ні адна з іх не прыглынулася хлопцу; прыехалі браты дадому і тут жа вяселле згулялі; праведаў воўк, што лісіца атрымала ў падарунак; "Калі конь-дахадзяга высек іскры, то з-пад маіх лап полымя шугане", – падумаў леў; калі не павязе раніцай, то і вечарам не чакай радасці; зрабіў Піліпка з гэтых пер'яў толькі паўкрыла; галіны выкалвалі вочы; бацьку нечага рабіць; хворыя людзі будуць звяртацца да цябе за дапамогай; "Ну што, чыя праўда?" – насміхаюцца над ведзьмай муж і сын; усю работу па дому выконвала падчырыца; гэта была маці таго дзіцяці, народжанага незаконна; "У чым справа? Хто парушае мой царскі сон?" – пытае Няптун у слуг; дайшла справа да гасцей прыгаць у ваду; а лес усё гусцей і гусцей; каля аднае крамы стукаюць у патэльні, каля другой звоняць косамі – пакупнікоў заклікаюць.

*У трыдзевятым царстве.
Сцяжынка казкі. – Мн., 1995*

2. Прачытайце верш. Знайдзіце словы, якія негатыўна ўплываюць на чысціню мовы.

Пра вечнасць гадаюцца гадкі,
А ў вечнасці свой век кароткі, –
Якжбэта* ў змайстраванай хаткі,
Якжбэта ў парома ці ў лодкі.

Забудзем сумненняў імкненні.
Адкінем і самі сумненні.
Ланцуг неадольных жаданняў
Расшырыць бясконцасць світанняў.

І. Чыгрын

3. З якой мэтай парушаецца лагічнасць маўлення (неадпаведнасць зместу выказвання аб'ектыўнай рэчаіснасці) у дзіцячых творах?

* Якжбэта – якраз што, якраз бы, ведама ж (І. Чыгрын).

Змей
Змей за хатай знічку з'еў –
Зуб у змея забалеў.
Змей лячыў яго заўзята.
Зёлкі клаў сабе на пяты,
Лез у гразь, як парасё, –
Але зуб баліць – і ўсё.

С. Сокалаў-Воюш

Мыюцца кацяняты

Лапкай мяккай без вады
Умываюцца каты.
Мыюць вушы і насы
І на спінцы валасы.
Так, як мамы,
Так, як таты,
Мыюцца і кацяняты.

А. Кавалюк

4. Прачытайце. Назавіце словы і выразы гутарковага стылю. З якой мэтай аўтар іх выкарыстоўвае ў сваім творы? Ці можна сказаць, што аўтар "засмечвае" мову персанажаў?

Гастрыт (весела). Жывеш?

Мульцік. Жыву.

Гастрыт. А чаго гэта ты рагочаш?

Мульцік. Хачу і рагачу.

Гастрыт. Атрымаў, я бачу?

Мульцік. Ну, атрымаў, а табе што?

Гастрыт. Давай пачытаю...

Мульцік. Ідзі, Мікіта, не чапляйся...

Гастрыт. Грошай, канечне, просіць. Прапіўся да ніткі, во і бацьку ўспомніў.

Мульцік (стомлена і не злосна). Каб ты здох! Ну, што ты за чалавек? Гастрыт, адно слова. Гастрыт. Чаго ты на ўвесь свет злуеш? Дзяцей разагнаў, яны да цябе ні нагой, вось і злуеш.

Гастрит. Я – дрэнны. Я разагнаў. А ты добры. І да цябе не едуць...

Мульцік. Гваздану я цябе калі-небудзь...

Гастрит. У суд падам. Пасадзяць...

Мульцік. Прэмію дадуць. Ад цябе ж ва ўсім свеце холадна... Ідзі, ідзі, я табе сказаў...

Гастрит. Я па свой чайнік прыйшоў... Забыўся тут... Дзе падзеў?

Мульцік. Вунь стаіць!

5. "У многіх выпадках, – піша І. Я. Лепешаў, – запазычанні ўскладняюць успрыняцце, зацямяюць сэнс інфармацыі". Дакажыце ці аспрэчце гэтую думку з дапамогай наступных радкоў.

Мне катарсісам Вашы абдымкі ў каламуці шалёных хваляў; Міраж трансфармуецца ў рэчаіснасць; Ты помніш сарамлівасць хваляў – электраімпульсы між намі; Ды памяць – мой банк інфармацыі – Мне выдала тэкст на дысплеі; Баюся спаць, твой дух чакаю апакаліпсістычнымі начамаі; Няўжо так моцна нагршыла душа падчас рэінкарнацыі.

6. Прачытайце прыклады і знайдзіце наватворы. Паразважайце, якія з іх утвораны на ўзор прадуктыўнай мадэлі, ужыванне якіх абумоўлена стылістычнымі мэтамі, а якія трэба лічыць функцыянальна неапраўданымі.

А неба ў паўночным убранстве Мне ў твар шугавеяла стынню; Дзе аблокі хаваюць ад воч мінакоў непрыступных вышыняў сляпучасць снягоў; Па нашых марях скача наўе, пад капытом – любоўны трунак. Мы скасавалі сваё права на развітальны пацалунак; Вясны абуджанай пышнота разгорне крылле па-над светам; Прапахлы багуном, імшарамі, іду, нагрыблены, дамоў; Першы хтось нястрымна зацымбаліў; А скрычуся ў тайзе грыбной, дзе развеснена рэху рэхачца, – будзеш ты, Беларусь, са мной белакорыцца, Нёманам рэчыцца.

7. Прачытайце ўрывак з апавядання Я.Брыля "Яна". Які неалагізм ёсць у гэтым урыўку і ў адпаведнасці з якой словаўтваральнай мадэллю ён утвораны? Што абазначае гэты наватвор і з якой стылістычнай функцыяй ён выкарыстоўваецца?

Але тут нехта ўзяў і павалок яго некуды ад усіх, прымусіў яго расплюшчыць салодкія вочы і ўбачыць раніцу, і гумно, і старэйшага брата, які будзіў яго. "Пачакай, пачакай, вось, вось ужо ўсё, зараз я..." – прасіўся ён думкай у брата і зноў нырнуў у сон...

Але брата нельга было ўпрасіць. Прышлося здацца. Ён прагнуўся і сеў, сонна пачаў надзяваць кашулю, а ў паўсне была яна, і ён усё ляцеў, ляцеў і ніяк не мог даляцець да яе.

– Добра, добра, калі ты вельмі!.. – сказаў ён уголас на сябе самога. І хацеў яшчэ дадаць: "Рассаладзеў!.."

8. Якую стылістычную функцыю выконваюць у наступных кантэкстах моўныя сродкі, узятыя з іншых моў?

З цёмнай кухні ў хату ўвайшла высокая, бравая дзеўка гадоў дваццаці, задорна паўнагрудая, з харошай усмешкай на крыху запоўных губах. Мокрыя светлыя валасы пад стракатай хусцінкай, ватоўка расшпілена на сіняй, у белы буйны гаршак сукенцы, моцныя, стройныя ногі ў бліскучых, толькі што з вады, гумавых ботах.

– Купалысь, Наталачка? – пакланіўся наш матарыст.

– А ўжэ ж, Раманачка! – адказала дзяўчына.

– А плэчыкі так без мяне і ны змылы?

– Вой, дывысь!.. Зараз унука будуць, а він... Ану, куды лезеш з рукамы?

– Колы ж бо я, Наталачка, толькі пабачу вашу чудэсну маладу красу, так бедныя гочы моі...

– То, можа, хоць полячку? Пасля купання вам...

– А вы, дідусю, нэ ўладэтэ?

Падражніўшыся трохі, Раман і Наталка ўзяліся за рукі, далоньмі пад локці, і, як толькі з пласцінкі пачулася полька, пайшлі.

Я.Брыль

9. Знайдзіце ў прыведзеным урыўку словы-паразіты. Паразважайце пра іх месца ў мастацкім і ў гутарковым стылях.

Альжбета (дастаючы настольнік з куфра). З кім ты гэтак намурзаўся?

Сцяпан (закурваючы люльку). Я і з тым, я і з сім, а ты, каханенькая, родненькая, згадай, – з кім?

Альжбета. А немач цябе ведае, з кім!

Сцяпан. Ці ж я не казаў, што ў цябе тут (торкаючы сабе пальцам у лоб) не ўсе дома? Але слухай: з зяцем!

Альжбета (здзівіўшыся). З зяцем?!

Сцяпан. Так, так, каханенькая, родненькая. Хто з сватам, хто з сваццэй, а як Сцяпан Крыніцкі, дык з родным зяцем.

Альжбета (накрываючы стол). Такі праўду кажуць, што гарэлка людзей з поля зводзіць. Калі ж ты ўспеў яго нажыць?.. Дачка яшчэ замуж не выйшла, а бацька ўжо зяця мае.

Я.Купала. Паўлінка

10. Прачытайце ўрыўкі з твораў для дзяцей, звярніце ўвагу на выдзеленыя словы – неалагізмы; прааналізуйце іх змест, словаўтваральную мадэль і функцыю. Паразважайце, якім павінен быць неалагізм у мове адпаведных твораў.

Падзьме вецер – **веснавей** – матылёк прачнецца і пакідае схованку (Ул. Ягоўдзік); Увечар пад вушка Кладзецца падушка І прыходзіць Сам сон, Ён так і завецца – **Самсон**. (К.Камейша); Адышло ад нас ты, лета, **Жаўталісцем** лес адзеты (Я.Колас); Скуль той гром неспадзяваны, што трасе, як трасца, дом. На рацэ прачнуўся рана **Крыгагром** (К.Камейша); **Злюха** – муха, З'еўшы сала, І да нас дабрэйшай стала (Г.Бураўкін); Добры вожык – **тупатун**, Нёс нам сонечны кавун (М.Пазнякоў); Лёд на возеры – празрысты, Чысты, **Шклісты**, Моцны лёд (К.Буйло); Бо стукнуў-грукнуў сакавік Вясёлым кулачком у хату, І знае нават коця Смык, Што **веснавік** прынёс нам свята (Н.Мацяш); Поўнай жменяю на Зінку Сыпануў дубок сняжынкі: Не **сякучкі-халадзінкі**, Не **пякучкі-маразінкі**, А вясёлыя смяшынкі (І.Муравейка).

11. Якую стылістычную функцыю выконваюць жарганізмы ў мастацкім стылі? Знайдзіце жарганізмы, ахарактарызуйце словаўтваральную мадэль, паводле якой яны ўтвораны, назавіце функцыю.

Трудная была жытуха, марская, а прывыкнеш – нішто; Кажуць бывалыя: на захад не ткніся: цяпер ты з блямбай на векі вечныя; Сядзяць у турме два басыкі. Аблаялі ўрадніка, вось і сядзяць галодныя і пра жратву думаюць; Пшанічны думаў, што трэба было б яшчэ назбіраць быльнягу, каб закупацца ў яго і "прыкімарыць", – як кажа Свіст, – якую гадзіну ўначы; Нейкая банка, новая кашуля, сухія анучкі – на, салага, на падмену трымай; Падай заяву – давайце разлік – не пушчаюць... "Не ў турме ж я, адсядзеў сваё – давай грошы!" Усё ж выбіў у іх касую і прыкаціў у Маскву.

12. Прачытайце ўрыўкі з вершаў М.Багдановіча. Знайдзіце словы, не ўласцівыя сучаснай беларускай літаратурнай мове. Чым абумоўлена іх выкарыстанне? Ці "засмечваюць" яны мову твораў?

... Усё дзіка, пустынна імшыцца,
Агністая спёка стаіць.
На моху між спелай брусніцы
Лясун адзінокі ляжыць;

Брыдзець, пахіліўшысь панура,
Лясун на раздоллі дарог.
Абшарпана старая скура,
Зламаўся аб дзерава рог...;

... Бяспамятна колы кіхаю,
Хілюся да дна галавой –
І ўжо я драмлю, засыпаю
Пад шум непагоды глухой;

Іскрацца зорак сняжынкі маркотна,
Збожжа пакрылася шызай расой...
Кіньма жа думкі аб долі гаротнай,
Хоць бы на момант спачнем душой!

13. Прафесар А.І.Наркевіч у адным са сваіх навуковых артыкулаў піша: "Шмат надуманага ў тапанімічных абазначэннях, назвах населеных пунктаў, вуліц, плошчаў, у найменнях дзяржаўных, культурных устаноў, арганізацый, прадпрыемстваў, гаспадарак, вытворчых комплексаў".* Падмацуйце адпаведнымі прыкладамі гэтую думку.

14. Прачытайце наступныя моўныя штампы, клішэ і паразважайце, як уплывае іх ужыванне на чысціню і багацце маўлення ў публіцыстычным стылі, у размоўным стылі.

Падняць (паставіць, узяць, завастрыць) пытанне;

узмацніць (павысіць) патрабаванні;

умацаваць (наладзіць) працоўную дысцыпліну;

прыняць рашучыя (своечасовыя) меры;

чарговыя меры па далейшым паляпшэнні;

прызнаць неабходным (патрэбным);

узяць на ўзбраенне;

запоўніць прабелы;

адобрыць ініцыятыву;

вялікі народ (вялікія народы);

зоркі першай велічыні;

высокія інстанцыі;

чалавечы доктар;

флагман, авангард, вяршыні, гарызонты, маякі, архітэктары перабудовы, штурманы, непарушнае адзінства, працоўны ўздых, актыўны ўдзел, банк ідэй, блок праблем, пакет канструктыўных прапаноў, дэпутацкі корпус.

15. Знайдзіце ў прыведзеных урыўках слоўныя паўторы, таўталагічныя і плеанастычныя выразы. У якім выпадку яны парушаюць чысціню маўлення, а ў якім з'яўляюцца сродкам стварэння экспрэсіўнасці радка?

І. Я рабыня, рабыня,
Я чорная, чорная, чорная,

* Наркевіч А.І. Моўны стандарт: штамп // Роднае слова. – 1997. – №2. – с. 66.

Любы мой, не з табой,
А з праклятай бядой заручоная.

А.Куляшоў

II. Разбой.Вайна і зноў вайна.

Хапіла і крыві і болю.

Усё было – чаго ўжо болей?

Скажы, у чым твая віна,

Адкрый, у чым віны прычына,

Мая самотная Айчына?

У.Някляеў

III. І тая травіначка, што ў сне да мяне

прытулілася,

Таксама травой стамілася быць у траве,

Ды ўсё так спялося, звязалася,

перакруцілася –

Бог разарве.

У. Някляеў

IV. Чужы чужым – яны знайшлі свайго,

Не свой сваім – яны пайшлі з чужымі,

Не тузайся ні з тымі, ні з другімі:

Як ты адзін – ты больш за аднаго.

У. Някляеў

Засяродзіўшыся на кончыку мастыхіна-скальпеля, ён [Томас] мяне не заўважаў, але Мішэль, які пакуль што з большым натхненнем разглядаў, чым пісаў, навакольныя краявіды, яму, дэндзі з Марселя, новыя, і мяне, тутэйшага абарыгена, заўважыў... (В.Карамзаў).

Добры чалавек – падвозіў, які-небудзь чэрствы хамула перад самым носам бразгаў дзвярыма; Эдуард падбегам пасігаў да тэлефонных будак; Акурат выдаўся шчаслівы шанец выслужыцца і выставіць сябе (У. Рубанаў).

Урэшце коні ўсё ж перад самымі мордамі ваўкоў завярнулі і лёгка памчалі назад, і хлопцы на іх драўляна падскоквалі, усё не маглі ачомацца (А.Кажадуб).

16. Параўнайце сказы з апавяданняў М.Лынькова ў дзвюх рэдакцыях. Чаму пісьменнік замяніў асобныя словы іншымі?

1. Высока-высока ў небе ляціць немаведама куды самотная павучынка.	1. Высока-высока ў небе ляціць немаведама куды самотная павуцінка.
2. Дзед Ігнат здымае свае паўпудовыя сподкі, дастае капшук.	2. Дзед Ігнат здымае свае паўпудовыя рукавіцы, дастае капшук.

17. Прачытайце, адзначце выпадкі парушэння чысціні маўлення ў публіцыстычным стылі і выпраўце памылкі.

– Ты чо, у натуры, такі адмарожаны з самага ранку?

– Не бачыш, не высыпаўся, адвалі!

– А што прычапіўся, адмарозак?

– А ты LCD каштаваў? – спытаў першы.

– "Бабак" няма. Ды на фіга? І не ад такога дах зносіць, - адказаў другі і піхнуў нагой пярэдняю лаўку;

На гэта А.Красуцкі параіў сваім дэпутатам хаця б пацікавіцца меркаваннем на гэты конт сваіх выбаршчыкаў...; Такі рэжым, па сутнасці, распаўсюдзіўся б і на тэрыторыю Беларусі... Што дае далучэнне краіны да СГА? Яна становіцца раўнапраўнай удзельніцай па сутнасці сусветных гандлёвых адносінаў...; А тут, так бы мовіць, бабуліна камода; Надаць, скажам, парку больш-менш прыстойны выгляд; Там жывуць дзве пары лебедзяў і цэлая зграя качак, зразумела, дзікіх; Хуліган па імені Андрэй лічыць сябе спачуваючым ідэям мясцовай нацыянал-бальшавіцкай групойкі; А адна акцыя "Азота" пацягне на 66 тыс. рублёў; А людзі кажуць, што рака адпомсціла браканьерам за здзекі над ёй; Абапал дарогі суцэльны жоўты "вожык" коратка "стрыжанай" збажыны; Ён заўсёды быў рыжым і крайнім; Навальніца над вёскай Стары Дварэц Рэчыцкага раёна грэмела перунамі нядоўга; Пакупніца дакладна трапіла ў яблычак мішэні, зрабіўшы выгадную здзелку па набыццю краснапольскага ціра.

Паводле матэрыялаў "Чырвонай змены", "Звязды"

18. Якія неалагізмы называюцца індывідуальна-аўтарскімі? У якім выпадку словы-наватворы не засмечваюць мову, а з'яўляюцца сродкам стварэння слоўнай экспрэсіі? Прачытайце наступныя сказы і прааналізуйце мэтазгоднасць выкарыстання выдзеленых слоў.

У небе зорачка нясмела над гэтым лесам **цёмралістым** зірнула вокам **прамяністым** (Я.Колас); Ляці, мая думка... Аб далях **святлістых**, аб днях **прамяністых** на ліры іграй (К.Буйло); Шчымлівае адчуванне блізкасці, сваяцтва з бедным украінскім хлопчыкам, які... ідзе ў наш вялізны, загадкавы свет, заслухаўшыся ў яго **распяваную**, зіхатліва шматфарбную **ашаламляльную** красу (Я.Брыль); І думкі ўспываюць іншыя: ... пра гэту **раскрытую** на бяскрайні абсяг ноч (В.Карамазаў); Ты побач і ўсё той жа – як шпак у **развяснелым** садзе! (Н.Мацяш); Мора Чорнага **Серпанціністыя** хвалі Нас хавалі. Неба зорната Серабрыстае святло да вады ішло (А.Багамолава); Быў гэты змрок, дзе ад кастра святло трапеча, як матыль у **павуце**, І дым у полі, як бильнэг расце... (В.Шніп); І ў гэтай яснай **харашбе** маёй душы нядрэмнай вочы глядзяць з высокай светлай ночы на незабыўную цябе (В.Жуковіч).

Багацце маўлення

1. Прачытайце. На прыкладзе прыведзеных урыўкаў раскажыце пра багацце беларускай мовы, яе адметнасць, хараство.

І. У бары заўсёды крычаць, пералятаюць з галіны на галіну дразды, сойкі, пырхаюць курапаткі, цецерукі, бегаюць лісіцы, зайцы, вавёркі, вожыкі... Хапае тут і мурашак – цэлыя кучы, горы вунь, куды ні паглядзі. У бары растуць надта ж прыгожыя чорнагаловыя баравікі, можна знайсці тут і масленіка, рыжыка, махавіка, лісічку, сыраежку, а ўвосень аж зямлю рвуць, падымаюць усюды чародамі, нерушамі ігліцу зялёнкі і падзялёнкі... Зусім іншае – чарналессе. Яно заўсёды ў лагчыне, бліжэй да балота, да вады. І растуць, раскашуюцца там граб, дуб, ясьень, клён, ліпа, вяз, рабіна, каліна, хмель,

маліна, ажына... Што ж да грыбоў... іх таксама поўна на чарналесі. Толькі іншыя, не такія, як на бары. Тыя ж баравікі тут не чорнагаловыя, а белаватыя і вялізныя: два-тры – і поўны кашэль. Растуць тут і лісічкі, сыраежкі, а найлепей – абабкі, падасінавікі, грузды, апенькі... Са звяроў тут можна сустрэць казу, аленья, дзіка, лася, куніцу, гарнастая і, вядома ж, ваўка. Гэты ўсюды блукае, усюды паспявае пабываць. З птушак – саву, зязюлю, голуба, кляста, жаўну, крутагаловіка, таго ж дзятла... Наогул, увесь палескі лес надта ж багаты на птушак, звяроў, грыбы, ягады... (Б.Сачанка).

II. Мы часта самі адчувалі, што адной кнігі не можам дачытаць, а другая чытаецца лёгка, ад яе нельга адарвацца. Усё ў ёй хораша, натуральна... І сакрэт гэтага майстэрства прасты – мова. Трэба ведаць яе чараўнічае багацце і законы будовы, лад яе.

Калі пісьменнік ведае прыроду слова, на сваім часе, на сваім месцы, у залежнасці ад карціны, ён можа сказаць: падмерзла, падмарозіла, умарозіла, падшэрхла, прыстала, зацягнула лядком, стужэла; гуткацца, гацкацца, гутатацца, калыхацца, люляцца, гойдацца, чэкацца. Мы, на жаль, найчасцей прывыкаем да якога-небудзь аднаго слова і карыстаемся ім ва ўсіх выпадках, напрыклад: "накіраваўся", забыўшыся, што ёсць сінонімы, якія адразу могуць ажывіць карціну сваім асаблівым каларытам: пайшоў, пашыбаваў, скіраваў, узяў кірунак, узяў напрамак, пасігаў, пакрочыў (Я. Скрыган).

2. Прачытайце верш, назавіце моўныя сродкі, якія адлюстроўваюць багацце беларускай мовы. Акрэсліце мэту выкарыстання найбольш прадуктыўнай лексіка-семантычнай групы слоў у вершы для дзяцей.

У нашым краі – Беларусі –
Ёсць буслы, сарокі, гусі,

Качкі, чыбісы, саколкі,
Чаплі, совы, перапёлкі,

Каршунны, сіваваронкі,
Жаўранкі, шчыглы і сломкі,

Галкі, крумкачы, вароны,
Галубочки нахахлёны,

Дзятлы, чыжыкі, зязюлі,
Кулікі, сяўцы, жаўнулі,

Шпакі, зяблікі, цяцеры,
Курапаткі пер'ем шэры,

Ластаўкі і верабейкі,
І сініцы, салавейкі,

Сойкі, пігліцы, удоды,
Што лятаюць без ахвоты.

Каля рэчак, на лужайках
Ёсць глушцы, стрыжы і чайкі,

І вядуцца на балотах
Жураўлі ў густых чаротах;

Па надворку, каля хаты,
Ходзяць куры й кураняты.

Хто сакоча, хто кудахча,
Хто па стрэхах спрытна скача,

Хто на кусціку ў садочку,
Хто на полі, хто ў лясочку,

Хто высока ў паднябессі
Моўчкі ўецца або з песняй:

Пачнуць хорам – не здзівіцца.
Ёсць дзе пець і весяліцца!

Алесь Гурло

3. Прачытайце ўрыўкі з мастацкіх тэкстаў і адкажыце, якія словы адлюстроўваюць моўнае багацце мележаўскіх твораў. Адзначце сінонімы і назавіце іх віды.

I. Васіль ішоў і ішоў на яе [траву], лажыў і лажыў яе ў роўны радок злева, веў і веў касу, веў і веў касою справа налева, ён ішоў і ішоў уперад, каб не паддавацца стоме, адужаць яе і наперакор ёй ісці і ісці, ён ішоў і ішоў мах за махам, лапаць за лапцем, адужваў цяжар у нагах, у спіне, у руках – ішоў і ішоў, ён адужваў кволасць, адужваў сябе; касіў, пакуль не знясіліўся да рэшты. Пакуль ужо не мог узняць касу. Тады павярнуўся, грузнучы па калена, распырскваючы гарачую вадку, ледзь цягнуў ногі, усё сваё здранцвелае цела, павалокся назад. Дашаргаў пасталамі да воза, паставіў касу і, не здымаючы з рукі мянташкі, падрэзаным дрэвам зваліўся ў траву.

II. Вецер біў у твар, у грудзі... Вецер ірваў полы шыняля, вецер за дзень вымеў белую муку, пазаганяў яе па шчылінах, па закутках... Ні дажджу, ні снегу не было, сцябаў адно халодны вецер. І днямі і начама, не сціхаючы, гайсаў над зямлёй сухі сіверны вецер... Мокры вецер тут насядаў дужэй, лёгка працінаў зрэбную сарочку, абліваў цела такім холадам, што бралі дрыжкі. Вецер таксама цешыўся людскім неспакоем; халодны вецер такі выдзімаў тлум з галавы, думалася ясней. Вакол, ападаючы, шамацела лісце, угары маркотна, цягуча шумеў густы вецер.

4. Прачытайце, знайдзіце ў сказах сінонімы. Акрэсліце іх значэнні, віды, функцыі.

Калі вясною закукуе
Зязюля ў лесе раніцой,
Забудзь, што ўсё адгаманіла,
Адкукавала, адышло.

А. Куляшоў

Адценне слоў – не глупства, ты ім не пагарджай. Скарынка. Скіба. Луста. Акраец. Каравай (П.Панчанка).

І вось – агеньчык!.. Мільгануў і зноў яго няма... Не, ён не знік, не патануў і бліснуў не дарма (В.Вольскі).

Раніцай танкісты падышлі да Мінскай магістралі. Перасеклі шасэ і адразу збочылі ад яго. Зноў рушылі па вузкіх і звільстых прасёлачных дарогах, нярэдка і наўпрасткі па полі.

Але танкісты цяпер адчувалі побач шасэ. Магістраль была як бы арыенцірам.

Па якіх дарогах і сцежках ні рушылі б артылерыйскія дывізіёны, пехацінцы, што наступалі на Мінск, – усе адчувалі побач з сабою стралу магістралі. Яна быццам указвала кірунак (І.Мележ).

Першым яго адчуваннем са свету рэальнага была цеплыня. Нават не цеплыня, а спёка, духата, парнасць (В.Быкаў).

5. Параўнайце розныя рэдакцыі ўрыўкаў з твораў мастацкай літаратуры. Чым тлумачацца зробленыя аўтарамі замены?

1. Быў час, ды прахам сплыў. (Я.Купала)	1. Быў час, ды вадою сплыў. (Я.Купала)
2. Вечарам, закончыўшы работу ў школе, Лабановіч выходзіў часам прайсціся. (Я.Колас)	2. Вечарам, закончыўшы заняткі, Лабановіч выходзіў часам прайсціся. (Я.Колас)
3. Няхай жа ведаюць усе свінні і свінячыя маманты: калі каторы з іх паспрабуе пакасціць у нашай савецкай навуцы, будзем біць проста па хобату. (К.Крапіва)	3. Няхай жа ведаюць усе свінні – мамантавыя і нямамантавыя: калі каторая з іх паспрабуе пакасціць у нашай савецкай навуцы, будзем біць проста па пятак. (К.Крапіва)

6. Прачытайце ўрывак з паэмы Я.Сіпакова “Рэха”. Дакажыце, што тут паўтор слоў з’яўляецца мастацкім прыёмам. Якія моўныя сродкі гэтага ўрыўка дазваляюць гаварыць пра багацце паэтычнай мовы аўтара?

Цёплы ранак, светлы ранак,
звонкі ранак між ажын,
Разбудзілі нечакана,
нечакана вы мяне.

Я ж схаваўся так далёка,
так далёка ад сцяжын,
Што маё лагво і вецер,
нават вецер абміне.
А над краем ціхі ранак,
ціхі ранак, нібы звон,
Паўтарае, што ні скажаш,
што ні скажаш сам сабе.
Уздыхнеш ты – і ўздыхае,
уздыхае цяжка ён,
Засапеш – і наваколле,
наваколле засапе.
Ты шапнеш – і горы ўсюды,
горы ўсюды задрыжаць.

І пакоцяць шэпт твой гулкі,
шэпт твой гулкі па зямлі.
Людзі здзівяцца: нікога –
бач, нікога не відаць,
Толькі шэпча нехта побач,
хтосьці побач між далін.

7. Якія сінтаксічныя фігуры заснаваны на паўторы слоў?
Падмацуйце прыкладамі свае разважанні. Знайдзіце ў пры-
ведзеных прыкладах адпаведныя сінтаксічныя фігуры, акрэс-
ліце іх стылістычную ролю.

Прагну сустрэчы з табой –
каб вырвацца з гэтай вязніцы,
каб зрабіцца відушчым,
каб спасцігнуць суладнасць,
каб дакрануцца сутнасці рэчаў і
слоў.

Адзіны паратунак застаецца ў нас:
ты – для мяне,
я – для цябе.
Вусны ратуюць вусны,
цела ратуе цела,

душа ратуе душу.
Знікаеш у полымі паратунку, каб
памерці разам і разам уваскрэснуць.

Уваскрэсну на досвітку: спіць за вакном аснежаны горад,
чужое дыханне кранае шчаку.

Ступлю ў човен, і рака будзе пада мной і нада мной, і
вялікія рыбіны будуць праплываць унізе і ўверсе; паплыву
праз раку, і рака паплыве разам са мною і праз мяне.

У.Арлоў

У завеі – зямля, у завеі – дрэвы,
і людзі, якія жылі і якія яшчэ не жылі, – у завеі,
і я таксама ў завеі...

А.Разанаў

Прыйдзі – як снег на квецень маю.
Прыйдзі – як бура на зямлю, –
Не страшна мне, бо я – кахаю,
Не скрушна мне, бо я – люблю.

Я ўсё сцярплю, я ўсё стрываю
І ўсё навек благаслаўлю –
Адно адчуй, як я кахаю,
Адно спазнай, як я люблю.

Ці зладжу я з табой – не знаю,
І аб адным цябе малю:
Не папракай, што я кахаю.
Не праклінай, што я люблю.

Н.Гілевіч

Мы сустрэнемся заўтра,
Як сонца прысядзе на вішню.
Не шкадуй, што я сёння не выйшла, –
Мы сустрэнемся заўтра

А.Багамолава

8. Прачытайце ўрыўкі з тэкстаў розных стыляў і адкажыце, якія часціны мовы і з якой мэтай у іх паўтараюцца?

I. Толькі воблакі могуць расказаць пра нястрымны рух жыцця.

Іх трэба навучыцца чытаць і разумець. Воблакі бываюць высокія і нізкія. У два паверхі воблачкі. Ёсць хмаркі. Ёсць похмаркі...

Воблакі ўпрыгожваюць неба, апранаюць яго. То, бывае, усё яго паб'е на груды. То воблачная града шлейфам-шалікам працягнецца ад небасхілу да небасхілу. То коўдрай зацягне ў адным баку. То серабрыстымі фіранкамі перыстыя хмаркі доўга вісяць на вялікай вышыні...

Але ў мяне, малага, з воблакамі была свая размова. Я вучыўся разумець іх, як само жыццё. І што толькі не нагадвалі яны мне! Чаго не ўяўлялі сваім выпядам! Рознае. І чалавека. І жывёлу. І страшыдла. І нават папярова-белую з пялёсткамі ружу (*І.Грамовіч*).

II. Азлюблены век забірае
Найлепшых сяброў без пары.
Замены ж сябрам не бывае –
Навек нам даюцца сябры.

Н.Гілевіч

III. Сінанімічная мікрасістэма кожнай літаратурнай мовы побач з агульнымі рысамі мае і спецыфічна свае, самабытныя асаблівасці, якія выпрацоўваліся ў ёй у працэсе фарміравання самой мовы. Спецыфіка сінанімічнай падсістэмы беларускай мовы лягчэй за ўсё выяўляецца пры супастаўленні яе з сінамімікай блізкароднаснай рускай мовы. Многія сінанімічныя рады гэтых моў сваімі каранямі ўваходзяць у лексічную сістэму старажытнарускай мовы. Адны з гэтых радоў у абедзвюх мовах засталіся агульнымі да цяперашняга часу (напрыклад, травінка –былінка, гадаць – варажыць, колкі – калючы, ведаць – знаць і інш.), другія адчулі значныя змены і выразна дыферэнцыраваліся (*А.Я.Баханькоў*).

IV. Я – закаханы, і мая закаханасць не абцяжарана сямейна-наперспектыўнымі абавязкамі, рытуальнымі абяцаннямі. Вольная, яна ніколі не здрадзіць волі.

Я не хачу, каб закаханасць перарастала ў каханне. Над ім злавесна пацепваецца асінавае лісце нянавісці.

Дык будзь жа вечнай, мая закаханасць, узгадаваная мудрымі анакрэонтыкамі, чыёй паэзіяй таропка наталяюцца мае вясёлыя дотыкі да тваіх рук, да тваіх ног... (Л.Дранько-Майсюк).

9. Зрабіце аналіз праявічнага ўрыўка з рамана І.Пташнікава “Мсціжы” паводле сінтаксічнага багацця, г.зн. выкарыстання разнастайных сінтаксічных канструкцый – неадна тыпных простых і складаных сказаў.

Бацяны ўгадваюць, што будзе сухое лета. Можа, па тым, што сухое лета чуюць і змеі, і жабы і спаўзаюць адусюль з лагоў немаведама куды ў балота, а бацянам тады клопат? Бацяны чуюць голад і скідаюць малых, бо як іх тады пракарміш?

Бацяны сёлета пакінулі сабе толькі аднаго малога. Малы быў позні – яшчэ вучыўся цяпер лятаць: скакаў з самай раніцы на гняздзе – старых ніколі днём не было, лёталі немаведама куды – і махаў чорным крыллем. Доўга і настойна – раз за разам. Пасля пачаў злятаць з гнязда за гароды на лог пад раку. Ківаўся, летучы, - здавалася, зваліцца ў баразну на ржышча... Ногі ў бацяна былі яшчэ цёмныя і цёмная дзюба. Ён хадзіў па лагу, торкаючы дзюбай у сухую траву, пасля доўга разбягаўся, каб узляцець з зямлі...

Вечарам на гняздо варочаліся старыя бацяны. Двое. Адно за адным. Ляцелі над Загуменнем з Белай дарогі – з Курачовых цянёў: здалёку. Плылі ўгары роўна, цяжка, было чуваць на двары, як у іх шастае крылле. Смела спускаліся ў гняздо, ціха клекаталі, як ад радасці, і браліся карміць маладога.

10. Прачытайце дыялог з рамана В.Казько “Неруш” і адзначце ў ім слоўныя паўторы. Паразважайце аб прычынах узнікнення паўтораў такога кшталту ў дыялогах мастацкага і гутарковага стыляў.

- Ты, відна па ўсім, вялікі чалавек, вялікі начальнік.
- Вялікі, бацька. Вышэй за мяне тут вось нікога і няма.
- Гэта добра, што ты выбіўся ў людзі. А я вось буракі саджу.
- Таксама няблага, бацька, добрыя буракі?
- Уга, яшчэ якія. Мы вось са старой больш двух не здоле-ем і падняць. Зямля, торф радзіць пачаў.
- Гэта таксама няблага, бацька. Раней жа тут трыццаць-сорак пудоў хлеба з дзесяціны – больш і не ведалі.
- Уга, трыццаць-сорак, насенне збіралі. А цяпер усё з зямлі само прэ.
- А ты ўсё незадаволены, усё табе мала.
- Мне хапае, гектар калгасных буракоў з бабай узяліся дагледзец. Восенню сабяром, здадзім...
- І заробіце добра.
- Заробім добра, панесці б...
- Вось бачыш, на што ж ты крыўдзішся?
- А і жалюся табе: панесці б...

11. Прачытайце, знайдзіце перыфразы. Адкажыце, да якіх слоў яны выступаюць у якасці індывідуальна-аўтарскіх сінонімаў. Якія камунікатыўныя якасці беларускай мовы дэманструюць перыфрастычныя выразы?

Дачакаліся пасла, – З цёплай Афрыкі бусла. Ён жыхар па-лескіх сёл, А ў Алжыры наш пасол; Сапраўды, баравік, зда-валася, накінуў на сябе абнову – хусцінку са снегу (Р.Ігнаценка); Паляцела тэлеграма Да пушчанскага цара – Бе-лавужскага зубра (С.Грахоўскі); Гукаюць птушак з выраю і цешаць нас яны, Тры ручаінкі – тры струны, Пяшчотныя і шчырыя (М.Маляўка); Зарос двор зялёнай Чупрынай густой. Прышоў дзядзя Лёня – Цырульнік кустоў (С.Валодзька); Белы бусел – гаспадар Чорнага балота, ходзіць важна, як той цар, У чырвоных ботах (Хв. Жычка); Праляцела лета знічкай, Выпаў беленькі сняжок. Апрануў мароз крынічку У лядовы кажушок (М.Чарняўскі); Пастух аблокаў – вецер, Без стомы ён працуе, Ганяе іх па свеце, У хмары іх гуртуе (М. Курыла); І слабыя душы іскрыла, І да Бога вяло, калі Гаварыў і пісаў Кірыла – Златавуст беларускай зямлі (В.Іпатава).

12. Прааналізуйце з боку фразеалагічнага багацця мову твораў для дзяцей. Што дае ўвядзенне ўстойлівых выразаў у такія творы?

Толькі дзеці акрылялі, На крыло, як кажуць, сталі. Паляцелі ў белы свет Здабываць сабе абед – І забылі сцежку к хаце, Каб не тузаць болей маці (С.Грахоўскі); Плача, енчыць ласяня: – Не дажыць, відаць, да дня. Гладзіць, торгае, скубе За вушамі і на лбе, З боку ў бок мяне вядзе, Галава, як звон, гудзе, Боль свірдуе галаву – Не, да дня не дажыву (С.Грахоўскі); Не бегайце толькі, галовы задраўшы, а прыглядайцеся лепей... (В.Гурскі); Што за гоман у двары? На вячоркі Талакою Нясучь ступу камары (М.Чарняўскі); Сярожа з бабай Мар’яй так моцна дружаць, што не разліць вадою (У.Паўлаў); Мама кажа: – Наш Пятрок Мае востры Язычок! (У.Шуцько); І чаму гавораць так: Як пад горкай свісне рак? (А.Вольскі); З класа выскачыў Рыгор, Не Рыгор ляціць – віхор: Да вушэй ракрыўся рот, Кулакі пускае ў ход (З.Бірала); У пеўня казак – цэлы мех, Ды ўсе яны – курам на смех (К.Камейша).

Выразнасць маўлення

1. Прачытайце. Назавіце лексічныя сродкі выразнасці, акрэсліце іх ролю ў мастацкім кантэксце.

А ён, Вялес, смяецца – Свайго і мы дажджом! І на зямельку льецца Дажджом ужо, дажджом... (Я.Сіпакоў); Няма гармоніі, дый годзе: да чысціні ўсё ліпне бруд. А Гулівера часта водзіць за нос духоўны ліліпут; Ля вернасці снуецца здрада, пад маскай – чорная мана. Таму цьмянее часта радасць і прыпазняецца вясна (В.Жуковіч); У цэнтры кампаніі шумнай – красуня – гарэза адна. І з мінай глыбакадумнай ка мне наплывае яна (В.Жуковіч); Жывое рэха чаруе слова, Яму сунічна і верасова...; Адны, вунь – За пахлёбку пасварыліся, Маўчаць, сычы! Другія жыць убога прымірыліся, Скарынічы... (А.Пісарык);

– За смерць! – загудзела наўкола. – За смерць! – заскакала наўпрост. Крычалі Сярдун, Згубікола І Зноўзадзярыўгору-хвост (Я.Сіпакоў); І змрок, і ноч, зара і ранне – Пазнаў жыцця я спелы смак. Ды ўсё ж мяне гнятуць пытанні: Чаму? Чаго? Навошта? Як? (П.Панчанка.)

2. Прачытайце. Знайдзіце лексічныя сродкі выразнасці ў паэтычным радку М.Танка.

Лягчэй у небе нат Злавіць рукою птушку, Слана правесці праз Іголачнае вушка, Вярнуць разліў ракі ў яе былое лона – Як выпрастаць спіну, Сагнутую ў паклонах; Колькі ў небе мадонн... З грудзьмі, набраклымі жніўнымі песнямі, З рукамі, загарэлымі ад абдымкаў з сонцам, З косамі, расчэсанымі ветрам; Ну і сцёбае сваіх коней [Ілля-прарок] Дажжом-дратаванкай, Ну і паласуе папругай-маланкай, Ну і лупіць іх шляёй-вясёлкай; Ляжаць пакошаныя травы, Не травы – казачныя сны, Не сны, а шolahі дубравы, Вясёлкі, галасы вясны; У беларускую восень Нат і верабей багацее, Лес на грыбы не скупіцца, Пуні хмялеюць ад сена, Мёдам вулі на-бракаюць. Сцежкі гараць ад лістоты, Скрыпкі грымяць на вяселлях; Вось шэлест ветру прабег над пракосамі, Недзе камар ціха струны наладжвае, зvon падала свой пчала, Пралятаючы, Ёй адказала асвятка сварлівая, Хрушч у літаўры шарахнуў мя- дзяныя, Чмель загудзеў, чмелянят аклікаючы...; Не было суладдзя ў песнях, Покуль бусел рэй не ўзяў, Покуль сонца – бубен весні – З клёкатам не прыпадняў; Паэзія – гэта адвечная цяга Вяршынь да нябёс, А траваў і дрэваў – Да сонца. Паэ-зія – гэта вясёлкавы мост Ад сэрца людскога да мары. Паэзія – дружба зярна і зямлі, Агню і крыві Прабуджэнне...; Рассыпаюць хмары з сініх хустак Дажджоў сцюдзёную жар-ству; Вечарэе. Дзень даўно павесіў На сасне касу зары.

3. Знайдзіце марфалагічныя сродкі выразнасці ў прыведзеных урыўках з твораў Я.Сіпакова.

І. Зялёным зацьменнем Турэцкі сцяг: Ідуць па цярпенню, Нібы па касцях, – Бліжэй... бліжэй... бліжэй; Колер зацьмен-ня: Чорныя кветкі, Чорнае неба І чорнае сонца На чорнай чу-жыне...; Зажывём з табой мы, шчаслівыя, Будзе жыта ў нас –

гоман гоманам, Будзе хата ў нас – з сосен жоўценькіх, А ў хаце ў нас – дзетак загучна, А ў клеці ў нас – жыту зацесна, А ў місе ў нас – скварак загуста, – Вось тады ўжо мы дамільуемся...; Павекі ж – цяжкія, як горы... Зліпаюцца – не саўладаць.. І думка адна, нібы змора, – Спаць, спаць, спаць...; І зловяць, і звяжуць, і скруцяць, Засопшыся ў той барацьбе; І ворагу ў цэпкія рукі Сябры твае кінуць цябе; Пад гарою хатанятка Па страху ў зямлю ўрасла, А з акенца – як зярнятка Промень дзіўнага святла; – Мамачка, мамка, а што там за крыкі? Чуеш, здаецца, там плачуць ... – Сыне, мой сыне, то ж вецер вялікі – Бура пачнецца няйначай; І я зразумеў між трывогі, Нібы зацкаваны той звер: Вось мае вочы – ногі, Я ім давярацьмець цяпер (*"Веча славянскіх балад"*).

II. Хто я?

Я жанчына, якая аднойчы разам з табою ўбачыла адзін і той жа міраж. Дарога ў пустыні цяжкая. Міраж ратуе мозг. Мозг ратуе цела. І ідзеш, ідзеж да міража. А пустыня бясконца...

Люблю, люблю, люблю!

А ты ведаеш, як прачнуцца ўночы і адчуць рукою сценку канапы?

Люблю, люблю, люблю!

А ты ведаеш дзікунства і гордасць маёй рэўнасці?

Люблю, люблю, люблю!

А ты ведаеш, як невыносна думаць, што ў нас няма будучыні і ніколі не будзе нашага сына?

Ох, як балюча – балюча – балючанька...

Я не магу так! Чуеш, не магу...

Безвыходнасць – гэта імгненне. Жыццё – гэта вечнасць. Я заўсёды любіла жыццё і раніцу. Дзе ты, раніца?!

Каб ты ведаў, як мне зараз цяжанька і як трэба, каб ты выцер мне слёзы... (*"Тыя, што ідуць"*).

4. Знайдзіце сінтаксічныя сродкі выразнасці ў наступных вершаваных радках, дайце ім азначэнне, вызначыце іх функцыю.

Каму б я верыў, Каб не ты? Мне б дзень быў шэры, Каб не ты. І цуд дзявочай Пекнаты Не грэў бы вочы, Каб не ты; Цьмянелі, аддаляліся і чэзнулi Зялёныя і нябесныя агні. І я

ступіў насустрач цёплай бездані Здзіўлення, шчасця, тайны, цішыні... (Г.Бураўкін); Званок. Зноў бягу, пачынаю крычаць. У трубцы маўчаць. Я ў адчаі... І раптам знайшоў на званкі свой адказ – То дыхае час, то слухае час. Маўчанне... дыханне... маўчанне... (С.Законнікаў); Дык які ж гэта дыспут, калі спрачаюцца нагамі? Дык які ж гэта пярспар, калі спрачаюцца ногі з галавою, а не сэрца з сэрцам, душа з душою? (Я.Сіпакоў); Я зрабіўся відушчым, але я – сляпы. Я спасціг суладнасць, але сам ператвараю яе ў хаос. Я авалодаў сутнасцю слоў, але самі яны выйшлі з-пад маёй улады (У.Арлоў); Стаю ля жыта, Малюся жыту, Пішу пра жыта, Ізноў пра жыта: Умее жыта Душу лячыць. Пакінь, зязюля, Гады лічыць (П.Панчанка); Я гляджу яму [сыну] ўслед, Праз слязу бачу свой сорок шосты, Як у школу-зямлянку ішоў Басанож. Перарослы... (У.Карызна); Радзіма... У ёй да сканчэння вяхоў прастору душа набывае. Магчыма, бывае малая любоў, святыні малой не бывае; Калі б я жыў няўдумна, мне не было б так сумна і не было б так сумна і не было б балюча; я матылька над кручай лятаў бы лёгка, ціха, не ведаючы ліха. Але жыву я ўдумна. Балюча мне і сумна (В.Жуковіч); За крок да ўдачы спынюся, за хвіліну да перамогі паглыблюся ў одум... Сябры ўздыхнуць і адыдуць прэч, жыццё ўсміхнецца і спыніцца побач (А.Разанаў).

5. Прачытайце ўрыўкі з твораў Алеся Разанава і назавіце сінтаксічныя сродкі выразнасці.

Канчаецца лета:

Лісце

туліцца да галіны,

галіна – да дрэва,

дрэва – да каранёў.

Сваёй дарозе мера –

спрабуй, здзяйсняй, вяршы!..

У будучыню дзверы

не ў часе, а ў душы.

Напярэдадні Новага года

шлём свае віншаванні – зычэнні небу,

а яно – усёй зямлі.

Сняжынкi.
Чакайце, птушкі,
чакайце, дрэвы,
чакай, зямля, –
куды вы без чалавека?!

У завеі – зямля, у завеі – дрэвы,
і людзі, якія жылі і якія яшчэ не
жылі, – у завеі,
і я таксама ў завеі...

Дзе яно, мінулае?!
Дзе яна, будучыня?!
Дзе яно, сёння!

Болей няма на каго наракаць,
болей няма каму дзякаваць – за ўсё,
што давалася і адымалася, радавала і засмучала,
і болей няма каму ведаць, які я: добры альбо благі,
брыдкі альбо прыгожы, стары альбо малады...
Адступіў ад мяне белы свет, абступіла мяне белае бес-
прасвецце.

Гавару, услухоўваючыся ў саму гаворку: што ў ёй?!
Гляджу, углядаючыся ў само ўгляданне: што ў ім?!
Думаю, удумваючыся ў самі думкі: што ў іх?!

6. Прачытайце ўрыўкі з мастацкіх тэкстаў і адзначце тропы, якія зніжаюць выразнасць маўлення.

Расцірае ікры крэпкімі рукамі, Прагна грудзі валасатыя
скрабе – Ажно чырвань падае шматкамі, Ажно радасць гулка
ў скроні б'е; Імжакай сутоніцца вуліца. Стаіць каля плота, су-
туліцца; Тонуць позіркi радасці ў зрэнках; Гэты год будзе
даўкім, як костка ў слюне... Як жывеш без мяне?; Ра-
кавінкамі ракушак, бы ўгнаеннем, усыпаны на асушаным ба-
лоце чорныя агароды; Гнёзды варон, бы каўтуны ў валасах,
вісяць у дрэвах; Гнілыя зубы лесу – ландашы ў час

адцвітаньня; Мной кіравала тады помста – як дзень, сляпая; Забітае сонца ўплыло Далёка за край зямлі, І кроў на спіну сцякала Аблокам, што там плылі; Дзядзька, як бусел, куляй падбіты, Сушыць на сонцы пратэз; Гулі, як вены, правады.

7. Назавіце эпітэты. Якія прыметнікі-азначэнні, выкарыстаныя ў прыведзеных урыўках, не з'яўляюцца эпітэтамі. Складзіце вусна сказы ці словазлучэнні, каб гэтыя прыметнікі былі ў ролі мастацкіх азначэнняў.

Адшумеў лістапад, адзвінелі дажджы, І зіма нагнала пякучых вятроў (П.Панчанка); Нагледзеліся за век і на яснае сонца, якога так шмат бывае на крынічна-празрыстай азёрнай вадзе (Я.Брыль); На твар мне падаюць кроплі... Гэта бяроза нада мной, спакойная, мокрая, асенняя (А.Адамовіч); На ўзлессі пахла апошнімі, пераспелымі суніцамі, прывялай духмянай травой, асіннікам (І.Мележ); Расхрыстаныя насцеж вокны, брамы, Пакрыўджаныя хаты і двары З паўзмроку паўставалі перад намі, калі мы вёску бралі на зары (М.Аўрамчык).

8. Прааналізуйце ўрыўкі з боку іх маўленчай выразнасці: знайдзіце тропы, дайце азначэнні кожнаму з іх, паразважайце над іх эстэтычнай вартасцю.

Сёння заўважыў: Бяроза, што ў шыбіне прахла, Выпусціла лісцікі, Як кіпцікі, За жыццё ўхапілася прагна (У.Карызна); Ахвота панскага жыцця, Ды ўсе не могуць быць панамі. Шукаем золата, смяцця Не бачым нават пад нагамі; Самотных вершаў не пісаць, Нібыта ад сябе ўцякаць, Нібыта пальцы адсякаць; Ганяе вецер, быццам прывіды, газеты, За імі мухі злосна чорныя гудуць (В.Шніп); Машыны баяцца грывотаў. Такія яны дзівакі. Стаяць ля пад'ездаў і мокнуць, То зноў заскуголяць, то змоўкнуць, Як кінутыя шчанюкі; Тут ранейшае цяжка пазнаць, Бо травой аплецены рэйкі, У вагонаў павыраслі стрэхі – Як бяспамяцтва нашага знак (А.Бадак); Найцяжэйшы шлях кароткі: Слепата бярэ за глотку, Думкі сумныя варушыць, А гады дажджом цярушаць. Найдарожшы пот

праліты... Золата і аксаміты З ім не могуць параўнацца: Пот праліты – гэта праца (А.Кавалюк); Смугі хусцінку сонца адхіляе, Глядзіць ласкава, быццам прамаўляе, Што ты шапнуў на ўскрайку лета мне; Яшчэ лагодна выцвілы блакіт. Пашорхваюць акацыі струкі. Дзень кожны гук на павуцінку ніжа (Н.Мацяш).

9. Прачытайце. Назавіце сродкі выразнасці мовы ў прыведзеных сказах.

Рознай бываеш ты, ноч. Чорная, чорная, чорная, гэта цябе як няма. Светлая, светлая, светлая, як ты прыходзіш сама (П.Броўка); Я чула пяшчотная, шчырасці поўнае, маё, беларускае, роднае, кроўнае, такое раптоўнае, такое чароўнае. Такое ласкавае, цёплае, чыстае, як сонца, агністае, як Нёман, празрыстае, як казка, быліна, як песня, жаданае, дагэтуль зусім у жыцці не пазнае, вясновае слова ад шчырага сэрца (Д.Бічэль-Загнетава); Радасны сум асенняга, небезнадзейнага завядання, пра які трэба бясконца пісаць (Я.Брыль); А ў небе, як краб у палонцы, высушвае промні тваё зледзянелае сонца (У.Някляеў); – Свае, свае, хлопчыкі! – чуецца з мясячнага паўзмроку, і ад гэтага водгуку ў мяне ранейшым пакутна-радасным болем заходзіцца сэрца (В.Быкаў); Ты ўсё побач і ўсё той жа – як шпак у развяснелым садзе! (Н.Мацяш); А восень – ключніца ідзе такою ціхаю хадою (П.Броўка); Канчалася лета, зелянкава-блакітнае неба сеяла над горадам бязлітасна празрыстае халаднаватае святло (М.Стральцоў).

10. Знайдзіце фанетычныя сродкі выразнасці ў вершы А.Разанава "Год".

Год – Бог (Gott): ён усё ўмяшчае, усё змяняе, усім кіруе, на ўсё накладвае свой адбітак.

Рухомы і круглы, нібы карагод, год апярэзвае повяззю згоды канец і пачатак, годзе і кагадзе, і тое, што аддаляецца, загадкавым чынам набліжае зноўку.

Не стары і не малады, год доўжыцца заўсёды, не аддзелены ад гадзін, дзён, тыдняў і месяцаў, але не зводзячыся да іх.

Год добры, год годны: ён дагаджае ўраджаю і гадуе гавяду, спагадае кволаму і ўлагоджвае дужае, усталёўвае над зямлёй пагоду і адварочваецца ад непагадзі і нягоды.

Год аб'яўляецца ў нагодах і пакідае згад аб сабе ў прыгодах.

11. Прачытайце верш У.Караткевіча "Эмігранты", прааналізуйце яго мову: якіх слоў, з прамым ці з пераносным значэннем, тут найбольш ужыта. Якія экстралінгвістычныя фактары, на Вашу думку, уплываюць на выразнасць маўлення?

Двух зубраў ад нетраў Белавежы
На Каўказ завезлі, аддалі.
Там лугі зялёныя, бязмежныя,
Там багата сонца і зямлі...
Хмары над лясамі залатымі,
Соль, трава, вадзіцы смачнай жмут,
Лёгка дыхаць, так, як на радзіме,
Але ў кожнага ёсць родны кут.
Дзеці гэтага не разумеюць,
Нарадзіўшыся ў чужым бары,
І на тое, як яны дурэюць,
Непахвальна дзівяцца зубры.
На празрыстых, светла-сініх водах
Сняцца ім айчыны берагі,
Папараць, імшаныя калоды,
Сінія пад месяцам лугі,
Сінія пралескі на сугрэве,
Мухамор чырвоны ля азёр
І калоны манументаў – дрэваў,
Што вярхамі дастаюць да зор.

12. У прыведзеных урыўках знайдзіце выклічнікі і гукапэраймальныя словы, акрэсліце іх ролю ў стварэнні выразнасці мовы паэтычнага радка.

І цішыня, І ў сэрцы песня шчасця Зліваецца з пяшчотным і любоўным Сінічым галаском непадалёку: "Цы – віць, цы – віць..."; Яліна над сцежкай маёй – Не яліна, а баба – яга. Сава

ў глушыні лясной Прарочыць: "Куга! Куга!"; – Алёначка!
Ого-го! Спаткай, за руку бяры. Выведзі Яна свайго Да цёплай
хаты ў бары; Ці-і-іпак, Ці-і-іпак. Сумна. Не хочацца ў шлях
далёкі. Шпак на галіне бярозы высокай, Чорны шпак, Тра-
пёткі шпак; Ах, якое грознае гора! Ах, якая журба ў світанні:
На вачах у нябёсаў чорных На расстрэл адводзяць каханне;
О, якая залатая восень! О, як стогне пад снапамі воз! Па-
вуцінне, "пража маткі боскай", Заплятае халадок нябёс; Белы
козлік выбраўся са сховаў І – чуйдух! – пацокаў да ракі. І за-
мэкаў, застагнаў, заплакаў, Высунуўшы шэры язычок: "Па-
шкадуй, Алёначка, сястрыца, Выйдзі да мяне на беражок"
(У.Караткевіч).

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКМ

Пытанні для самакантролю

Арфаэпічныя нормы

1. Дайце азначэнне арфаэпічных нормаў.
2. Пералічыце асноўныя арфаэпічныя асаблівасці вымаўлення галосных і зычных гукаў, а таксама іх спалучэнняў.
3. Назавіце прычыны адхілення ад арфаэпічных нормаў беларускай літаратурнай мовы.

Акцэнталагічныя нормы

1. Што разумеюць пад акцэнталагічнымі нормаўмі?
2. Назавіце адметныя рысы беларускага націску ў сістэме розных часцін мовы.
3. Акрэсліце прычыны парушэння акцэнталагічных нормаў і прычыны ўзнікнення акцэнталагічных варыянтаў.

Словаўтваральныя нормы

1. У чым сутнасць словаўтваральных нормаў беларускай мовы?
2. Ці заўсёды неалагізмы ўтвараюцца па ўжо вядомых словаўтваральных мадэлях?
3. Прыведзіце прыклады найбольш прадуктыўных словаўтваральных мадэляў у сістэме беларускай літаратурнай мовы.

Марфалагічныя нормы

1. Дайце азначэнне марфалагічных нормаў і вызначце іх ролю ў сістэме правільнасці маўлення.
2. У чым сутнасць гістарычнай зменлівасці марфалагічных нормаў?
3. Акрэсліце прычыны парушэння марфалагічных нормаў у сучаснай беларускай літаратурнай мове.
4. Назавіце моўныя нюансы ў марфалагічным ладзе знамянальных часцін мовы.

Сінтаксічныя нормы

1. Акрэсліце паняцце сінтаксічнай нормы і прывядзіце прыклады спецыфічнай будовы беларускага словазлучэння.

2. Назавіце слабыя месцы сінтаксічнай нормы ў кантэксце каардынацыі дзейніка і выказніка.

3. Чым выклікана парушэнне сінтаксічных нормаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы?

Фразеалагічныя нормы

1. Дайце азначэнне фразеалагічнай нормы і назавіце асноўныя прычыны яе парушэння.

2. Пералічыце асноўныя патрабаванні да афармлення ўстойлівых выказаў у пісьмовай форме мовы.

3. Прааналізуйце такую моўную з'яву, як кантамінацыя фразеалагізмаў (разважанні варта падмацоўваць уласнымі прыкладамі).

Лексічныя нормы

1. У чым сутнасць лексічнай нормы?

2. Паразважайце, у чым адметнасць лексічнай нормы ў межах розных функцыянальных стыляў.

Дакладнасць маўлення

1. Дайце азначэнне дакладнасці маўлення і назавіце моўныя сродкі яе рэалізацыі.

2. Паразважайце, як названая камунікатыўная якасць праяўляецца ў розных маўленчых стылях.

3. Назавіце лінгвістычныя і экстралінгвістычныя фактары, якія садзейнічаюць дакладнасці маўлення асобы.

Лагічнасць маўлення

1. Акрэсліце паняцце лагічнасці маўлення і назавіце тыя лінгвістычныя ўмовы, якія спрыяюць яе праяўленню.

2. Паразважайце над тым, у якой ступені лагічнасць маўлення ўласціва розным функцыянальным стылям.

3. Ці заўсёды алагізмы з'яўляюцца маўленчымі памылкамі? Падмацуйце свой адказ прыкладамі.

Чысціня маўлення

1. Дайце азначэнне чысціні маўлення.

2. Назавіце моўныя і нямоўныя прычыны парушэння чысціні маўлення асобы, пэўных сацыяльных груп грамадства.

3. Якія патрабаванні да чысціні маўлення ў сістэме функцыянальных стыляў?

Дарэчнасць маўлення

1. У чым сутнасць такой камунікатыўнай якасці маўлення, як дарэчнасць.

2. Назавіце лінгвістычныя і экстралінгвістычныя фактары фарміравання дарэчнасці маўлення.

3. Ці залежыць дарэчнасць маўлення ад таго, наколькі аўтар валодае моўнымі стылямі?

Багацце маўлення

1. У чым сутнасць багацця маўлення?

2. Якія моўныя і нямоўныя фактары забяспечваюць разнастайнасць маўлення?

3. Як названая камунікатыўная якасць праяўляецца на розных моўных узроўнях і ў розных функцыянальных стылях?

Выразнасць маўлення

1. Акрэсліце паняцце выразнасці маўлення і паразважайце над тым, у якім з функцыянальных стыляў яна найбольш праяўляецца?

2. Назавіце асноўныя сродкі рэалізацыі выразнасці маўлення на фанетычным, лексічным, фразеалагічным, марфалагічным і сінтаксічным узроўнях.

3. Пералічыце экстралінгвістычныя сродкі выразнасці маўлення і падумайце аб мэтазгоднасці іх выкарыстання.

Літаратура

Асноўная

Асновы культуры маўлення і стылістыкі / Пад рэд. У.В.Анічэнкі. – Мн., 1992.

Каўрус А.А. Стылістыка беларускай мовы. – Мн., 1992.

Лепешаў І.Я. Асновы культуры мовы і стылістыкі: Практыкум. – Мн., 1989.

Сямешка Л.І., Шкраба І.Р., Бадзевіч З.І. Курс беларускай мовы: Падручнік. – Мн., 1996.

Цікоцкі М.Я. Стылістыка беларускай мовы. – Мн., 1995.

Юрэвіч А.К. Стылістыка беларускай мовы. – 2-е выд. – Мн., 1992.

Дадатковая

Антанюк Л.А. Беларуская навуковая тэрміналогія. – Мн., 1987.

Беларуская мова: Вуч. дапам. / Пад рэд. М.С.Яўневіча. – Мн., 1991.

Бурак Л.І. Пунктуацыя беларускай мовы. – 3-е выд. – Мн., 1982.

Клюсаў Г.М. Асновы і нормы сучаснай беларускай пунктуацыі. – Мн., 1993.

Красней В.П. Аб сінонімах, дублетах і варыянтах у тэрміналогіі // *Веснік БДУ. Серыя 4.* – 1995. – № 1.

Крывіцкі А.А., Падлужны А.І. Фанетыка беларускай мовы. – Мн., 1984.

Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы. – Мн., 1994.

Лепешаў І.Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы: Вучэб. дапам. для студ. філал. фак. ВНУ. – Мн., 1997.

Лепешаў І.Я., Малажэй Г.М., Панюціч К.М. Практыкум па беларускай мове. – Мн., 1998.

Ляшчынская В.А. Беларуская мова. Тэрміналагічная лексіка: Вуч. дапам. – Мн., 2001.

Малажэй Г.М. Сучасная беларуская мова: Слова. Перыфраза. Фразеалагізм. – Мн., 1992.

Практыкум па беларускай мове / Пад рэд. Г.М.Малажай. – Мн., 1993.

Прыгодзіч М.Д. Асобна, разам, праз дэфіс. – Мн., 1994.

Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология. Вопросы теории. – М., 1989.

Сучасная беларуская літаратурная мова: Лексікалогія. Фанетыка. Арфаграфія. – Мн., 1993.

Сямешка Л.І. Беларуская мова. Уводзіны ў навуку аб мове. Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія: Вучэб. дапам. – Мн., 1999.

Тыпалогія білінгвізму на Беларусі. – Мн., 2000.

Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі / Г.У. Арашонкава, А.М.Булыка, У.В.Люшцік, А.І.Падлужны; Навуковы рэд. А.І.Падлужны. – Мн.: Беларуская навука, 1999.

Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі. – Мн., 1999.

Цікоцкі М.Я. Стылістыка беларускай мовы. – Мн., 1995.

Янкоўскі Ф.М. Беларуская фразеалогія. – Мн., 1981.

Слоўнікі

Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Кароткі слоўнік беларускай мовы: Правапіс. Вымаўленне. Націск. Словазмяненне. Словаўжыванне. – Мн., 1994.

Беларуска-рускі слоўнік: У 2 т. – Мн., 1988–1989.

Дубовик А.Е. Англо-руско-белорусский словарь менеджера. – Мн., 1996.

Інфарматыка. Беларуская-рускі тэрміналагічны слоўнік. – Мн., 1996.

Каляда А.А. Слоўнік акцёра і рэжысёра. – Мн., 1995.

Кароткі беларускі слоўнік музычных тэрмінаў: У дапамогу выкладчыкам і студэнтам музычных спецыялізацый Мінскага інстытута культуры. – Мн., 1992.

Кароткі руска-беларускі слоўнік па выяўленчым мастацтве. – Магілёў, 1998.

Кацэвіч С.С. Слоўнік педагагічных тэрмінаў. – Брэст, 1995.

Леончиков В.Е., Демешко Л.А. Русско-белорусский словарь библиотечных и библиографических терминов. – Мн., 1992.

Маркетинг: Словарь-справочник. – Мн., 1993.

Музычны слоўнік беларуска-рускі. Музыкальны слоўнар русско-белорусский. / Г.Р. Куляшова, Т.Г. Мдывані, Н.А.Іўчанка і інш.; Навук. рэд. Г.Р.Куляшова, Л.А.Антанюк. – Мн., 1999. – 559 с.: нот. іл.

Руска-беларускі слоўнік музычна-педагагічных тэрмінаў. – Мн., 1994.

Руска-беларускі, беларуска-рускі слоўнік па выяўленчым мастацтве і архітэктуры. – Мн., 1992.

Русско-белорусский словарь делопроизводственной и архивной терминологии. – Мн., 1997.

Савіцкі М. Руска-беларуска-англійскі слоўнік па інфарматыцы і вылічальнай тэхніцы. – Мн., 1992.

Слоўнік вакальна-харавых тэрмінаў. – Мн., 1993.

Слоўнік музычных тэрмінаў. – Мн., 1994.

Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. – Мн., 1977–1984. – Т. 1–5.

Толковый русско-англо-белорусский словарь по информатике. – Мн., 1994.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

Змест

Прадмова	3
Арфаэпічныя нормы	5
Арфаграфічныя нормы	13
Марфалагічныя нормы ў сістэме назоўніка	17
Марфалагічныя нормы ў сістэме прыметніка	22
Марфалагічныя нормы ў сістэме займенніка	26
Марфалагічныя нормы ў сістэме лічэбніка	29
Марфалагічныя нормы ў сістэме дзеяслова	32
Фразеалагічныя нормы	38
Сінтаксічныя нормы	42
Акцэнталагічныя нормы	44
Лексічныя нормы беларускай мовы	47
Словаўтваральныя нормы	49
Дакладнасць і сцісласць маўлення	53
Лагічнасць маўлення	63
Дарэчнасць маўлення	67
Чысціня маўлення	73
Багацце маўлення	83
Выразнасць маўлення	93
Пытанні для самакантролю	102
Літаратура	105

Вучэбнае выданне

Гуліцкая Вольга Аляксееўна
Пісарэнка Алена Міхайлаўна

КУЛЬТУРА МОВЫ

Вучэбны дапаможнік

Рэдактары Г.В.Смяян, Л.Ц.Спірыдонова
Тэхнічны рэдактар Л.М.Мельнік

Падпісана ў друк 2006 г. Фармат 60X84 1/16.
Папера пісчая № 2. Друк глыбокі. Ум. друк. арк. 6,3.
Ул.-выд. арк. 5,0. Тыраж экз. Заказ

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў.
220001, Мінск, вул. Рабкораўская, 17.
Ліцэнзія ЛВ № 283 ад 22.04.2003 г.

Надрукавана на рызографе
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў.
220001, Мінск, вул. Рабкораўская, 17
Ліцэнзія № 496 ад 25.06.2002 г.